

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Mgr. et Bc. Monika Stachová

Politika paměti – připomínání a zapomínání romského holocaustu na Slovensku a v Maďarsku po roce 1989

Memory Politics after 1989 – Remembering and Forgetting of the Romani Holocaust in Slovakia and Hungary

Praha 2021

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Slačálek, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16. prosince 2021

Monika Stachová

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému školiteli PhDr. Ondřej Slačálek, Ph.D. za komentáře, připomínky k textu a podporu do posledního okamžiku.

Dále bych chtěla poděkovat za obrovskou podporu a pomoc Mgr. Svatavě Doubek, bez které bych neúspěšně formátovala až dodnes, Mgr. Jiřímu Šabkovi za komentáře k textu, svým rodičům, přátelům a spolubydlícím za podporu a in memoriam svému dědovi, neboť se jedná o první závěrečnou práci, kterou si už bohužel nepřečte.

Klíčová slova:

politika paměti, paměť, romský holocaust, Slovensko, Maďarsko, druhá světová válka, zapominání, připomínání

Keywords:

memory politics, memory, Romani Holocaust, Slovakia, Hungary, the Second World War, forgetting, commemoration

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na podobné znaky a odlišnosti politiky paměti „zapomenutého“ romského holocaustu na příkladu Slovenska a Maďarska po roce 1989. Zkoumá na dílčích tematických celcích, do jaké míry je romský holocaust marginalizován, vyčleňován nebo integrován do národních dějinných narativů, zdali se jedná o kompetitivní pojetí paměti nebo zdali dochází k jejich vzájemnému prostupování. Důležitý referenční bod pro toto srovnání představuje židovský holocaust. Prostřednictvím historicko-diskursivní analýzy se práce snaží identifikovat různé aktuální či dlouhodobé strategie instrumentalizace romského holocaustu v partikulárních politikách paměti a snaží se zjistit, jakou roli může romský holocaust sehrávat při utváření národní identity v těchto státech či jakým způsobem ji může potenciálně nabourat.

Abstract

The master thesis focuses on similarities and disparities in the politics of memory related to the 'forgotten' Romani Holocaust in Slovakia and Hungary after 1989. It scrutinizes based on particular topic areas to what extent is the Romani Holocaust marginalized, excluded or integrated into the historical narratives of nation-states and whether it can be classified as a competitive or multidirectional form of memory. The reference point for the comparative discursive analysis represents the Jewish Holocaust. By employing the discourse-historical approach, the thesis attempts to identify various current or long-term strategies of instrumentalizing the Romani Holocaust in specific politics of memory. Moreover, it endeavours to find out which role can the Romani Holocaust play in forming the national identity in these states or its potential endangering.

Seznam zkratek

CDA – Critical Discourse Analysis
CEU – Central European University
DHA – Discourse-Historical Approach
EU – Evropská unie
HSL'S – Hlinkova slovenská ľudová strana
Kupř. - kupříklad
ĽSNS – Ľudová strana – Naše Slovensko
MDF – Magyar Demokrata Fórum
MSZP – Magyar Szocialista Párt
Např. – například
s. – strana
Sb. - Sbírký
SNA – Slovenský národný archív
SNP – Slovenské národní povstání
SS – Schutzstaffel

OBSAH

1. ÚVOD	9
1.1 Výzkumný problém, výzkumné otázky	11
2. TEORETICKÁ ČÁST	13
2.1 Metodologie. Diskurs a kritická teorie diskursu (CDA)	13
2.2 Definování politiky paměti – politika paměti a zapomínání	15
2.3 Primát židovského holocaustu	19
2.4 Koncept genocidy	23
2.5 Pachatelé nebo oběti. Tematizace spoluviny	24
3. HISTORICKÝ ÚVOD. VÁLEČNÁ A POVÁLEČNÁ HISTORIE DO ROKU 1989 V OBOU STÁTECH	27
3.1 Maďarsko a přiřazené oblasti	28
3.2 Slovensko	32
4. DYNAMIKA PROMĚN POLITIKY PAMĚTI ROMSKÉHO HOLOCAUSTU V MAĎARSKU	34
4.1 Miklós Horthy a topos hrdiny	34
4.2 Porrajmos a romský holocaust – debata o významu romské perzekuce v 90. letech	36
4.3 Politika paměti strany Fidesz a její vliv na připomínání romského holocaustu	38
4.4 Maďarské školství a tematizace romského holocaustu ve veřejném prostoru	40
4.5 Formy (ne)připomínání romského holocaustu v Maďarsku – Předseda vlády Viktor Orbán	43
4.6 Maďarská politika simulaker – romský a židovský holocaust	46
4.7 Maďarsko, Židé a ti druzí	48
4.8 Romský holocaust nebyl holocaust. Extrémně pravicový diskurs v Maďarsku	52
4.9 Komárenská pevnost. Vyrovnávání se s válečnou historií – fáze vytěsnění a převrstvení paměti	55
5. DYNAMIKA PROMĚN POLITIKY PAMĚTI ROMSKÉ HOLOKAUSTU NA SLOVENSKU	59
5.1 Památník romským obětem holocaustu a komemorace v podání Roberta Fica	59

5.2 Politika památníků a sdružení In Minorita	61
5.3 Prezidentka Zuzana Čaputová jako změna?	63
5.4 Slovenské školství	64
5.5 Formy (ne)připomínání romského holocaustu na Slovensku – předsedové vlády Igor Matovič, Eduard Heger a Peter Pellegrini	70
5.6 Příběhy, které se nám nelíbí. Nabourávání etablovaných vzorců kolektivní paměti národa na příkladu příběhu partyzána Jána Lacka	73
5.7 Slovenské konzervativní a extrémně pravicové zdroje	76
5.8 Nikdy více žádné opakování	81
5.9 Dubnica nad Váhom	82
ZÁVĚR	86
BIBLIOGRAFIE	89
Archívy	89
Články a studie	89
Literatura	90
Elektronické zdroje	96

1. Úvod

„Cikáni jednoduše nebyli dostatečně důležití pro nacisty, aby se jim věnovali centrálně. Hitler je nikdy nezmiňuje. Ani Rosenberg. V očích nacistů nepředstavovali ideologický problém nebo hrozbu. (...)“¹

Jehuda Bauer

Romský holocaust bývá často označován jako „zapomenutý“, protože v historiografii stojí ve stínu toho židovského. Pro některé badatele a badatelky nepředstavuje zřejmě významné téma. Do této kategorie do jisté míry spadá i úvodní citát od izraelského historika Jehudy Bauera. Relativizuje v něm význam romského holocaustu a klade důraz na nedůležitost romského obyvatelstva pro význačné představitele nacistického Německa. Romští aktéři a aktérky podle něj nebyli dostatečně důležití, počty či procento obětí dostatečně vysoké, romské obyvatelstvo podle něj nepodléhalo fatálně rasové ideologii jako Židé, tj. bylo mezi nimi rozlišováno, např. zda jsou potulní či usazení apod. Rozehrává zde implicitně hru spočívající v poměřování utrpení jednotlivých perzekuovaných skupin obyvatelstva během druhé světové války, která nakonec ústí do singularity židovského holocaustu, která vylučuje všechny ostatní skupiny, které byly v tomto období také perzekuovány. Romské obyvatelstvo podle něj nebylo, na rozdíl od toho židovského, vnímáno jako důležitý předmět perzekuce

Během druhé světové války bylo zabito zhruba půl milionů Romů a Romek. Romské obyvatelstvo v Maďarsku a na Slovensku nebylo vystaveno takovému vyvražďování jako např. na území českých zemí.² Přesto se ale nedá konstatovat, že by nebylo zasaženo, internováno v pracovních či koncentračních táborech, zabíjeno během násilných útoků na různých místech Maďarska a Slovenska. Diplomová práce se proto zaměřuje na specifickou historickou zkušenost těchto států ve vztahu k období po roce 1989, resp. současnosti. V centru pozornosti stojí partikulární politiky vzpomínání na romský holocaust a dějinné narativy jak ve slovenském, tak maďarském prostředí. V rámci historického úvodu, ale také v jiných částech práce, např. v případě připomínkových akcí,

¹ BAUER, Yehuda, MILTON, Sybil. “Correspondence: ‘Gypsies and the Holocaust.’” In: *The History Teacher*, 25 (4) Society for History Education, 1992. s. 514.

² <https://www.upn.gov.sk/sk/pamaetny-den-romskeho-holokaustu/> (06.12.2021, 21:04).

se snažím klást důraz i na odlišnost dějinných výkladů spjatých s územím, které bylo po Vídeňské arbitráži přiřčleněno k Maďarsku, tj. zdali jsou tato území zahrnuta do narativu vzpomínání či zda jsou spíše vytěsněny. V diplomové práci používám pojem romský holocaust, přestože čísla romských obětí ani ve slovenském, ani v maďarském případě nejsou ve srovnání s jinými státy vysoká. Přesto je zde možné vysledovat velké množství násilných aktů, snahy o pronásledování, vytváření soustav pracovních táborů, segregovaných míst, v maďarském případě posléze deportace do koncentračních a vyhlazovacích táborů v nacistickém Německu.

Práce je členěna do dvou částí, tj. teoreticko-metodologické a empirické. V rámci teoretické části se snažím nastínit nejprve výzkumné otázky, se kterými jsem přistupovala k předmětu svého bádání, následně vybrané teoretické problémy, které jsou bytostně spjaty s romským holocaustem a které mi přišly klíčové pro následnou analytickou část. Jedná se o nastínění metodologického přístupu, dále pak se zaměřuji na nadefinování paměti a zapomínání a v čem jsou tyto aspekty důležité pro politiku paměti. Jak jsem zmínila hned v úvodu práce, romský holocaust je nerozlučně, a nejen diskursivně, spjat s židovským holocaustem. Proto se v této kapitole snažím nastínit problematiku singularity holocaustu a jaké důsledky může představovat pro zkušenost romské perzekuce a uznání romských obětí. V posledních dvou teoretických kapitolách se v krátkosti zaměřuji na pojetí genocidy a roli komplicitví v národních státech, které může komplikovat vzpomínání na toto období, zdůrazňovat některé vzpomínky a druhé upozadřovat. V úplném závěru teoreticko-metodologické části je ještě uveden u každého ze států historický kontext a krátké pojednání o tematizaci romského holocaustu před rokem 1989, které je klíčové pro jisté předporozumění následující empirické části. Sled pojednání států je jak v případě první, tak druhé části určeno na základě abecedního pořadí.

Posléze se věnuji samotné kriticko-diskursivní analýze, ve které využívám lingvistické prostředky, ale hlavní důraz kladu na obsahovou stránku daných výpovědí. Na základě tematických okruhů, vybraných periodik a článků, zmiňujících romské obyvatelstvo v souvislosti s druhou světovou válkou či explicitně romský holocaust, jsem vybrala korpus úryvků, které této části dominují a jsou číslovány pro každou podkapitulu zvlášť. První dvě čísla textu jsou odvozena pro lepší orientaci od číslování dané kapitoly, za nimi vždy následuje písmeno, které určuje, o kolikátý text v příslušné kapitole se jedná. Každý úsek věnovaný partikulárnímu státu, tj. Maďarsku nebo Slovensku, obsahuje nejprve

přehled zaměřující se na dynamiku proměn ve kultuře vzpomínání, zahrnující v sobě místa paměti³ v podobě různých památníků a také proměny v politice paměti. Následně se věnuji několika dílčím tematickým okruhům, na kterých se snažím demonstrovat důležité aspekty a tendence typické pro politiku paměti romského holocaustu v příslušném státě a zda je možné je vysledovat i v druhé zkoumané zemi. Zaměřuji se konkrétně na oblast vzdělávání a tematizaci romského holocaustu ve výuce, facebookové odkazy na romský holocaust a romskou minulost u premiérů daných zemí, pokud je bylo možno vůbec vysledovat, extrémně pravicový diskurs, tábor jako místo paměti či pojednávám dílčí témata týkající se romského holocaustu v analyzovaných médiích, která představují nějaký zásadnější aspekt politiky paměti v daném státě.

1.1 Výzkumný problém, výzkumné otázky

Hlavní otázka, na kterou se ve své diplomové práci zaměřuji, se týká toho, zda je zkušenost romského holocaustu, o němž se často hovoří jako o „zapomenutém“, součástí kolektivního vzpomínání, dějinných masternarativů a politiky paměti Maďarska a Slovenska. Je tato forma paměti externalizována prostřednictvím politiky paměti jako něco cizího, co se vzpomínání či výkladu historie v těchto zemích vůbec nedotýká? Objevuje se často ve veřejném diskursu a v jakých kontextech? Jedná se s odkazem na Michaela Rothberga o kompetitivní pojetí paměti, nebo spíše dochází k jejich vzájemnému prolínání a prostupování s jinými typy pamětí?

Vzhledem k tomu, že existují poměrně aktuální práce zachycující politiku paměti mj. v Maďarsku a na Slovensku,⁴ snažila jsem se na ně chronologicky a do jisté míry tematicky navázat a vyhnout se repetitivnosti. Při následném výběru krátkých úryvků textů ze slovenských a maďarských novin jsem se zaměřila na důležité aktuální aspekty a roviny politiky paměti, které v novinových článcích často rezonují a jsou pro dané prostředí typické, ale zároveň dosud nebyly dostatečně tematizovány, a pokud ano, sleduji jejich kontinuitu prakticky do současnosti. Prvním kritériem výběru daných úryvků byla dostupnost v době coronavirové pandemie, v dalším kroku mne zajímalo, zda se ve vybraných článcích manifestuje připomínání osudů romského obyvatelstva během druhé světové války. V poslední fázi jsem se zaměřila na způsob, jakým k tomuto připomínání

³ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti* (Cahiers du CEFRES. N° 13), 1998.

⁴ Např. HIMKA, J.-P., MICHLIC J. B. *Bringing the Dark Past to Light*. Univ. of Nebraska Press, 2013.

dochází. Následně jsem utvořila jakýsi korpus textů, který zachycoval vybrané opakující se motivy, topoi či stylistické figury, které byly propojeny s širším kontextem politiky paměti daného státu.

Důležitý referenční bod pro mne představovala tematizace samotného pojmu „holocaust“ – ať židovského či romského. Otázkou pro mne bylo, zda jsou Romové a Romky jeho součástí nebo je pro jejich zkušenost užití termínu holocaust odmítáno či zda se v daných státech nepoužívá jiné označení. Jak se v užívání pojmu holocaust odráží slovy Axela Honnetha pomyslný boj za uznání⁵ či do jaké míry jsou tento pojem a romské dějiny za druhé světové války dostatečně tematizovány ve veřejném prostoru, instrumentalizovány či vytěsňeny prostřednictvím politiky paměti. Jak se liší politika paměti u jednotlivých aktérů a akterek a jak interpretují tuto epochu dějin? Jakým způsobem se ve vzpomínání na romský holocaust v daných státech manifestuje současná politika a jak se mohou lišit důvody připomínání tragických událostí svázaných s romskými dějinami?

Pokud tedy všechny aspekty v krátkosti shrnu, pak je cílem práce zjistit, a to na základě utvořeného korpusu úryvků, nakolik je historie romského holocaustu tematizovaná ve veřejném diskursu daných států, dále pak do jaké míry je tato zkušenost zaintegrována do výkladu národních dějin či zda se skutečně jedná o „zapomenutý“ či marginalizovaný holocaust. Krom toho si pokládám otázku, jakým způsobem je toto téma instrumentalizováno, jestli je vytěsňováno jako aspekt, který by mohl ohrozit dějinný masternarativ a identitní politiku, či zda je naopak v některých případech využíváno jako prvek, který napomáhá danou identitu formovat.

⁵ HONNETH, Axel. *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte: mit einem neuen Nachwort*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016.

2. Teoretická část

2.1 Metodologie. Diskurs a kritická teorie diskursu (CDA)

Při svém rozboru partikulárních textů, které se tematicky vztahují k připomínání či vytěšňování romského holocaustu jak na Slovensku, tak v Maďarsku, zapojuji kriticko-diskursivní analýzu, která se formovala na přelomu 80. a 90. let.⁶ Právě ta se metodologicky nezaměřuje pouze na lingvistický rozbor dané výpovědi, ale také na obsahovou rovinu, která je s ní bytostně spjatá. Pro CDA, potažmo specifický typ CDA tedy historicko-diskursivní přístup (DHA), nepředstavuje jazyk ztělesnění moci sám o sobě, ale stává se mocenským nástrojem až skrze své užití. Pokud by byl jazyk determinující mocí sám o sobě, znamenalo by to zbavení moci a odpovědnosti aktérů a akterek za jejich jednání. Jazyková analýza tedy musí být v dialogu s kontextem a teoretickými koncepty, které umožňují odkrývat další vrstvy významů, které se skrývají v jednotlivých výpovědích.

Základní tři pilíře tohoto analytického přístupu tvoří moc, kritika a ideologie. Kritika v sobě nese tři různé vzájemně propojené aspekty. První z nich, který představuje těžiště této práce, se zaměřuje na rozporné prvky a inkoherenci diskursu, druhý se zaměřuje na snahu textu přesvědčovat skrze svůj „ilokuční“ charakter a poslední aspekt zdůrazňuje snahu kritické analýzy přispět k řešení či zlepšení samotné komunikace.

Druhý pilíř v podobě ideologie je důležitý pro mou práci mj. z toho důvodu, že se snaží odkrýt ideologickou vrstvu diskursu, která formuje a následně se pokouší udržet a legitimizovat tak diskursivní vztahy nerovnosti jako normalitu.⁷ V tomto ohledu se budu snažit sledovat, jak hegemonní diskurs a identitní dějinné narativy umožňují vstupování či

⁶ Jistý předvoj v tomto směřování představovalo dílo tzv. kritické lingvistiky *Language and Control*, které vyšlo v roce 1979. Viz novější vydání FOWLER, Roger et al. *Language and control*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. DIJK, Teun Adrianus van. *Discourse and power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. s.vii. DHA se formovala rovněž tou dobou ve Vídni a později se rozšířila do jiných měst jako např. Lancasteru či Bernu. Viz REISIGL, Martin. The Discourse-Historical Approach. In: FLOWERDEW, John, ed. a RICHARDSON, John E., ed. *The Routledge handbook of critical discourse studies*. London: Routledge, 2018. s. 44.

⁷ REISIGL, Martin, WODAK, Ruth. The Discourse-Historical Approach (DHA). In: WODAK, Ruth, MEYER, Michael (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, 2010. s. 88.

vyčleňování témat věnovaných romskému holocaustu v maďarské či slovenské společnosti. Texty představují pomyslná diskursivní bojiště. Proto je pro tuto práci důležitý posledně jmenovaný pilíř CDA, kterým je moc. Jak již bylo zmíněno, prostřednictvím zapojení pilíře moci je možné sledovat proměny v diskurzivně-mocenských vztazích, popř. jakým způsobem je nějaká mocenská strategie legitimizována či naopak delegitimizována v rámci partikulárního diskursu. Jak ostatně zmiňuje Norman Fairclough, moc není ztělesněním diskursu, odlišuje se, ale je s ním komplementární.⁸ Kromě těchto tří pilířů je pro CDA důležité zacílení na analýzu dialektické povahy v rámci daného diskursu, popř. mezi samotným diskursem a jinými objekty, ke kterým se vztahuje.

Vzhledem k povaze zkoumaného materiálu, který se vztahuje k slovenské a maďarské minulosti, potažmo k dlouhému zkoumanému úseku⁹ pro zachycení kontinuit a diskontinuit, využívám ve své práci kvůli větší historické citlivosti převážně DHA a zaměřuji se na zkoumání diskursu v rámci jednotlivých polí politické akce na základě specifického tématu a diskurzivního prostředí (místa paměti, školství, mediální diskurs spojený s připomínáním a vytěsňováním důležitých výročí a témat spojených s romským holocaustem na Slovensku a v Maďarsku, pravicově extrémistický či konzervativní diskurs). DHA tak umožňuje zachycení menších i zásadnějších proměn diskursu a najít pro ně vysvětlení v komplexnějším interdisciplinárním rámci. Jistý metodologický předobraz, jak při své analýze postupovat, pro mě představovala kniha Ruth Wodak s názvem *Politik mit der Angst*, ve které autorka uvádí jednotlivé citáty určené k analýze a začleňuje je do širšího historického a teoretického kontextu právě prostřednictvím následného komentáře.¹⁰ Navíc Ruth Wodak se na konci 80. let účastnila výzkumného DHA projektu, který mířil podobným směrem jako tato práce, tedy k politice paměti a připomínání historických událostí. Jmenoval se „*Languages of Past*“ a vztahoval se k výročí a komemoraci anšlusu Rakouska.¹¹

Výběr úryvků v empirické části byl notně selektivní a ovlivněn do velké míry dostupností zdrojů v době coronavirové pandemie, signifikancí tématu a události a významem daných

⁸ FAIRCLOUGH, Norman. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. Harlow: Longman, 2010. s. 4.

⁹ HOŘEJŠÍ, Michal L., Národní park Šumava. Hruška vs. Stráský, dva rozhovory z března 2011. In: *Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics*. 2015; 6 (1). s. 48.

¹⁰ WODAK, Ruth. *Politik mit der Angst. Zur Wirkung rechtspopulistischer Diskurse*. Wien: Edition Konturen, 2016.

¹¹ REISIGL, Martin. *The Discourse-Historical Approach*, c. d., s. 45.

aktérů a akterek pro dané téma. Z důvodu povahy elektronických pramenů představuje chronologické těžiště vybraných úryvků především posledních 20 let. Výsledný korpus zdaleka nezahrnuje všechny prostudované články, ba naopak pouhý zlomek. Během zkoumání a vybírání partikulárních úryvků textů na základě topoi se projevila výrazná disproporce mezi jednotlivými subjekty. Zatímco některá média produkovala poměrně mnoho článků, které se týkaly často reprodukování vzpomínek pamětníků, předávání základní či rozvinutější historické faktografie související s romským holocaustem, jako např. slovenský *Denník N*, *pravda.sk* nebo maďarský sociálně demokratický web *népszava.hu*, jiné, často konzervativně laděné pravicové informační portály, se zaměřovaly na romské obyvatelstvo převážně jen v souvislosti s aktuální politickou situací bez vztahu k minulosti či se tomuto tématu prakticky vůbec nevěnovaly. Opakující se jev, na který jsem při analýze několika podobných zdrojů narazila, je v podstatě doslovné přebírání informací týkajících se této problematiky z TASR.¹² Přestože je v dané podkapitole uvedeno např. jen pár úryvků, další články sloužily jako podklad pro ověření uvedené hypotézy či pro doplnění kontextu.

2.2 Definování politiky paměti – politika paměti a zapomínání

„*Nerada o tom mluvím, proč bych také měla, lepší je na to zapomenout.*“¹³

Tzvetan Todorov rozlišuje ve svém textu *Zneužívání paměti* dva druhy paměti na základě jejího užití. Jedná se o tzv. paměť doslovnou a paměť exemplární.¹⁴ Doslovné čtení paměti neboli paměť jako taková zachovává traumaticnost vzpomínky, která není překročena a je bytostně svázaná s individuem nebo větší skupinou a také s otázkami po vlastní identitě. Exemplární paměť v podobě spravedlnosti však vzpomínku vytahuje z tohoto rámce a umožňuje, aby se stala přístupnou generalizací či různým srovnáním v rámci veřejného diskursu. To, jaká úskalí tento krok přináší v souvislosti s židovským či romským holocaustem, bude tématem následující podkapitoly věnované singularitě židovského holocaustu. Tyto komplikace jsou spojeny právě s odmítáním užití exemplárního typu paměti na výklad židovského holocaustu, což může znesnadňovat aplikování pojmu

¹² Např. viz <https://www.hlavnydennik.sk/2019/08/01/historicke-okienko-od-romskeho-holokaustu-uplynulo-75-rokov> (15.12.2021, 14:07).

¹³ RONA, Jutka. *Magyar cigányok: túlélők vallanak = Hungarian Gypsies: survivors' stories*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2011. s. 42. Jedná se o výpověď maďarské Romky Aranky Bogdán, která pochází z Bicsérdu, nedaleko Pécsu. Během internace v komárenské pevnosti zemřela její mladší sestra.

¹⁴ TODOROV, Tzvetan. Zneužívání paměti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti* (Cahiers du CEFRES. N° 13), 1998. s. 101.

holocaustu kupř. na romskou perzekuci zakoušenou během druhé světové války. Todorov upozorňuje, že v případě užití doslovné paměti zůstává přítomnost podrobena minulosti, zatímco exemplární paměť umožňuje díky hledání analogií v minulosti poučení např. z dřívějších příkoří a identifikaci těch současných. Jak ostatně naznačují Roni Stauber a Raphael Vago, připomínání židovského holocaustu může pro romské obyvatelstvo posloužit jako vzor pro možnou institucionalizaci romského kolektivního vzpomínání.¹⁵

Paměť je důležitá i z jiného důvodu. Jedním typem paměti se dá maskovat např. typ druhý. Zdůrazňování jedné paměti a upozadňování druhé hraje v případě obou sledovaných států velice důležitou roli. Historik Charles S. Maier rozlišuje mezi tzv. horkou a studenou pamětí.¹⁶ Zatímco horká paměť představuje hlavní referenční bod, ke kterému se daná společnost vztahuje a jenž je ve veřejném diskursu hojně tematizován, studená paměť je pravým opakem. Jedná se o etapu dějin, která má být spíše zapomenuta a měla by raději přenechat místo oné horké paměti.

V práci není zmínka jen o kolektivní paměti národního státu, tj. Slovenska nebo Maďarska, ale také o paměti romského obyvatelstva, které zakoušelo pronásledování během druhé světové války. Slawomir Kapralski, který se dlouhodobě zabývá vzpomínáním na holocaust, romskou kolektivní pamětí, i tím, jak souvisí s romskou identitou, hovoří o ontologickém ohrožení identity dané vyvražďováním Romů a Romek během druhé světové války, které zároveň vytvořilo pocit vnitřní sounáležitosti skupiny, kterou spojoval podobný osud perzekuce.¹⁷ Vzpomínání na hrozivé události během druhé světové války je pro pamětníky a pamětnice těžké, což je zaznamenáno v mnoha publikacích, které jsou založeny na ústních svědectvích o romském holocaustu.¹⁸ Mnozí z nich se rozpláčou

¹⁵ STAUBER, R., VAGO, R. Introduction, in: STAUBER, R., VAGO, R. (eds.). *The Roma – A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*. Budapest and New York: Central European University Press 2007. s. xvii.

¹⁶<https://www.project-syndicate.org/commentary/hot-memory-cold-memory--the-political-half-life-of-fascism-and-communism> (29.11.2021, 01:20).

¹⁷ KAPRALSKI, Slawomir. The Influence of Extermination on Contemporary Roma Identity. In: KAPRALSKI, Slawomir MARTYNIÁK, Maria, TALEWICZ-KWIATKOWSKA, Joanna. *Voices of Memory 7. Roma in Auschwitz*. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum, 2011. s. 33

¹⁸ V českém prostředí krátce viz nejnovější HORVÁTHOVÁ, Jana a kol. *...to jsou těžké vzpomínky: vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu*. Brno: Větrné mlýny, 2021. Dále pak např. SERINEK, Josef, TESAŘ, Jan a ONDRA, Josef. *Česká cikánská rapsodie. I. svazek, Vzpomínky Josefa Serinka, Jan Tesař, Místo epilogu, Rozhovor s Josefem Ondrou, Dokumenty*. Praha: Triáda, 2016. Ve slovenském prostředí především HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Po Židoch cigáni. I. díl, (1939–srpen 1944): svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Praha: Triáda, 2005. Připravován je nyní dosud nefinalizovaný druhý díl. Více viz <https://www.kosmas.cz/knihy/184411/po-zidoch-cigani-ii/> (12.12.2021, 19:16). Mezi dalšími tituly je nutno zmínit např. LACKOVÁ, Elena a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed.

během svého vyprávění, jejich jména jsou anonymizována, protože se jedná o citlivé informace, projevují stud či se bojí zveřejnění svého jména. Častý motiv, který se objevuje např. ve vzpomínkách citlivě sesbíraných Zlaticou Rusovou, jsou apely a snaha o to, aby se na tragické události a romskou perzekuci nezapomnělo, což má zabránit jejich opakování v budoucnosti.¹⁹

S pamětí je nedílně spjato i zapomínání, o kterém se příliš nehovoří. Paul Connerton tento fakt odůvodňuje tím, že zapomnění je vnímáno jako selhání, zatímco paměť je společensky vyzvedávána jako ctnost. Ono selhání člověka spočívá v tom, že porušil kolektivní závazek vůči dané komunitě, skupině osob či národu, že si bude pamatovat. Z tohoto důvodu jen zřídka uslyšíme někoho, kdo by se otevřeně přiznal k tomu, že na něco zapomněl.²⁰ Na základě svého prvotního zkoumání autor stanovuje celkem sedm typů zapomínání, jež ve studii detailněji konceptualizuje. Jedná se zprve o zapomnění v podobě *násilného vymazání*, které představuje nejbrutálnější formu vytěsnění paměti a objevuje se kupř. u Viléma Dobyvatele nebo během Velké francouzské revoluce. Zadruhé, jde o *preskripční zapomínání*, kdy za daným zapomněním stojí státní akt, který se snaží o veřejné uznání zapomnění. Zatřetí, hovoří Connerton o zapomnění, které stojí na počátku *formování nové identity*, jak jej popisuje Ernest Renan na příkladu Bartolomějské noci, kterou museli Francouzi nejprve zapomenout, aby vznikl francouzský národ. Tento bod kritizuje Benedict Anderson, neboť Renan sugeruje svému čtenářstvu, že zapomnělo na něco, co si mělo apriori pamatovat.²¹ Začtvrté, jde o *strukturální amnézii*, kterou koncipoval John Barnes. Poukazoval přitom na to, že lidé mají tendenci zapomínat věci, které nejsou úplně důležité pro jejich sociální status. Zároveň zde sehrává velice důležitou roli písemné zaznamenávání paměti, které otevírá nové možnosti šíření a uchování vzpomínek, čímž

Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997. VRZGULOVÁ, Monika, ed. *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2002. HABROVCOVÁ, Jana a kol. *(Ne)bolí: vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísní – společnost při ČT, o.p.s., 2005. RUSOVÁ, Zlatica. *Holokaust: utrpenie slovenských Rómov*. [Místo vydání neznámé]: [vydavatel neznámý], 2017. V maďarském prostředí jde např. o knihy BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*. New York: International Debate Education Association, 2008. Dále pak RONA, Jutka. *Magyar cigányok*. c. d. nebo BERNÁTH, Gábor, ed. *Porrajmos: e Roma seron, kon perdal zhuvinde = Roma Holocaust túlélők emlékeznek = Recollections of Roma Holocaust survivors*. Budapest: Roma Sajtóközpont, 2000. Na orálně-historický výzkum romského holocaust v Maďarsku cílí I Katalin Katz, které působí na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. Viz např. KATZ, Katalin. *Visszafojtott emlékezet: a magyarországi romák holokauszttörténetéhez*. Budapest: Pont, 2005. Vícejazyčné maďarské vzpomínkové publikace často trpí na překlepy a špatnou angličtinu, která v sobě hodně zrcadlí maďarský originál.

¹⁹ Viz např. RUSOVÁ, Zlatica. *Holokaust*, c.d., s. 20.

²⁰ CONNERTON, Paul. Seven types of forgetting. In: *Memory Studies*. 2008;1(1), s. 59.

²¹ ANDERSON, Benedict R. O'G. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso, 2003. s. 200.

výrazně překračuje schopnosti ústně předávané paměti. Důležitou roli sehrává moc a také kulturní kapitál, jejichž absence může některým skupinám znemožnit zaznamenat jejich vlastní paměť. Pátý typ zapomnění představuje *zapomnění jako zrušení*, které je založeno na zapomnění pramenícím z nadbytku informací, např. v podobě Nietzscheovy *antikvární historie*, která člověka úplně zahltí.²²

Posledními dvěma typy zapomnění jsou *plánované zastarávání* a *pokořující ticho*. Podobně jako v kapitalismu dochází k rychlému zastarávání zboží, je paměť opotřebována a nahrazena jinou. Pokořující ticho může být pro změnu spojeno s politickým profitem nebo především kolektivním studem. Toto ticho tedy doprovází usilovné snahy o zapomenutí, které v některých případech mohou vést ke skutečnému zapomnění. Connertonem načrtnuté typy paměti jsou důležité především pro identifikaci možných příčin zapomnění ve slovenské nebo maďarské společnosti. Pokořující ticho spojené se studem se v práci bude objevovat často implicitně ve spojení s národním dějinným narativem partikulárních států a ve způsobu, jakým tyto státy pracují se svým případným podílem viny na tragických událostech druhé světové války či opomíjení těchto problematických témat ve veřejném prostoru.

Na pomezí paměti a zapomnění stojí ostatně místa paměti, která představují koncept Pierra Nory²³ a o kterých bude v diplomové práci řeč především v podobě památníků a pomyslném ukotvování paměti ve veřejném prostoru. Individuální a kolektivní paměť je poměrně tíživá, protože neustále vyzývá k připomínání. Památníky podle Nory vznikají ze strachu ze zapomnění, že daná věc bude zapomenuta, a proto je potřeba ji zhmotnit v podobě nějakého památníku či jiné formy místa paměti, které by tuto vzpomínku neslo a zachránit ji tak pomyslně před jejím zmizením. Transponování paměti z pamětníků a pamětnic, popř. dosud nematerializované podoby paměti, do místa paměti, představuje zároveň jisté ulehčení. Událost nemusí být neustále rekonstituována v nezachycené paměti, ale skrze její přenesení do veřejného prostoru se může manifestovat v podobě ritualizované připomínky ve vybrané dny.

²² CONNERTON, Paul. Seven types of forgetting, c. d., s. 65. Více k trojímu dělení historie viz NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*. Praha: OIKOYMENH, 2005. s. 86.

²³ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií, c. d.

2.3 Primát židovského holocaustu

Romský holocaust zůstává poněkud stranou diskursů o pronásledování a obětech za druhé světové války. Vybočuje jak z rámce národních dějin, tak z rámce užšího pojetí pojmu „holocaust“, který směřuje k singularitě utrpení židovského obyvatelstva během druhé světové války. Jak ostatně zmiňuje Michael Rothberg, diskurs o holocaustu se zvrhnul do jakési „komparativní soutěže ve viktimizaci“, ve které se holocaust staví do opozice vůči utrpení rasismu, samotného kolonialismu či otroctví zakoušenému kolonizovanými.²⁴ Aby mohl být židovský holocaust vyzdvihován pro svou jedinečnost a maximální míru utrpení obětí, musel být nejprve proveden krok směřující ke komparaci, ze které by vzešel jako jedinečná zkušenost zažívané represe. Jinak řečeno, musel se nejdříve srovnat s jinými zkušenostmi utrpení, aby mohl deklarovat a definovat svou jedinečnost. K ustavení tohoto primátu podle Rothberga nedošlo bezprostředně po válce, ale v delším časovém úseku, který táhne až roku 1962,²⁵ podle Pavla Barši k tomuto ustavení dochází až na přelomu 60. a 70. let.²⁶ Jistý paradox spočívá v tom, že tato ojedinělá zkušenost židovského holocaustu, jejíž jedinečnost vznikla na základě srovnání, posléze diskurzivně vylučovala a zakázala jakoukoliv komparaci s jinými typy genocid, neboť by tato srovnání vedla k jeho relativizaci a narušení této singulární pozice. Ona nesrovnatelnost tedy v sobě již paradoxně obsahuje jistý aspekt komparace.

Tato teze však není nijak nová, zmiňuje ji právě i Pavel Barša s odkazem na Tzvetana Todorova a Joan B. Wolf. Joan Wolf poukazuje na jistou ambivalenci, která je přítomná v singularitě židovského holocaustu, potažmo traumatu, které se k němu váže. Na jednu stranu vyžaduje traumatický příběh uznání. Jeho nabytí však vyžaduje jistou míru srovnání, bez něhož nemůže být tohoto uznání dosaženo. V tomto bodě však naráží na problém singularity holocaustu, jenž nemůže být s ničím srovnáván.²⁷ Uznání navíc v sobě nese jistý prvek odcizení, protože daný člověk nebo skupina obyvatel nad traumatem ztrácí absolutní kontrolu, je jim vyvlastněno a trauma se dostává na rovinu veřejného diskursu, který se řídí jinou logikou než prostor soukromý, jak poukazuje Tzvetan Todorov. Především je založen na exemplární paměti a sdílené diskurzivitě, ve které se mohou

²⁴ ROTHBERG, Michael, HENNINGER, Max. *Multidirektionale Erinnerung*. Berlin: Metropol, 2021. s. 32.

²⁵ Patrně tím odkazuje na popravu Eichmanna v Izraeli a patrně také v souvislosti s kolonialismem na konec války v Alžírě. Viz tamtéž, s. 31.

²⁶ BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo, 2011. s. 9. Dochází k tomu z obavy před „druhou Osvětímí“ v souvislosti se šestidenní a yomkippurskou válkou.

²⁷ Tamtéž, s. 77-78.

konstituovat a vyjednávat vztahy mezi jednotlivými událostmi, potažmo skupinami, jedinci či jim je přiznán status jedinečnosti na základě srovnání. Každý se tak k němu může vztáhnout a využít jej k různým účelům. Ustavení singularity holocaustu bez vztahu k relacím je jakési popření nebo skrytí této dynamiky, prostřednictvím níž k ní dochází.

Otázkou však je, jakým způsobem a v rámci jakých partikulárních politik je připodobnění k jedinečné zkušenosti židovského holocaustu provedeno. Právě způsob, jakým se se zkušeností holocaustu zachází v rozličných politických kontextech, hraje v této práci důležitou roli. Jak poukazuje Elizabeth V. Spelman, může vést připodobňování k segregaci nebo k asimilaci. K segregaci tím, že toto srovnání klade důraz na vzájemnou odlišnost, čímž popírá vzájemnost, která by byla utvořena skrze nějaké společné průsečíky. Asimilace zase může být dosaženo tím, že je kladen přílišný důraz na společné znaky, ale zároveň jsou do jisté míry ignorovány důležité rozdílnosti. Pro zkoumání romského holocaustu je právě důležitá oscilace mezi oběma těmito extrémními pozicemi. To znamená přijmout pojem holocaust i pro romskou zkušenost během druhé světové války, ale zároveň poukázat na odlišnosti v perzekuci židovského, romského obyvatelstva či jiných skupin. Přílišný důraz na oběti v sobě skrývá nebezpečí diskursivního zakrytí jejich pachatelů či pachatelek.

Představují Romové tedy součást dějin holocaustu, nebo pro ně v tomto výkladovém rámci není místo? Zde je možné odlišit dvě tendence, které se objevují v souvislosti s tematizováním romského holocaustu. První z nich klasifikuje rasové perzekuce a pronásledování Romů a Romek během druhé světové války jako součást holocaustu a razí tedy širší pojetí tohoto pojmu. Do zmiňované kategorie by spadal např. Simon Wiesenthal, který usiloval o uznání romského holocaustu, popř. Donald Kenrick, Grattan Puxon²⁸ či Ian Hancock, kteří se ve svých dílech zaměřovali právě na historii Romů a Romek za druhé světové války.²⁹ Navíc, jak poukazuje v současnosti např. Zsuzanna Vidra, židovský holocaust nelze úplně od romského vydělit, protože představuje pro ten romský jakýsi referenční bod.³⁰

²⁸ KENRICK, Donald a PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1995.

²⁹ BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos*, c. d., s. 1.

³⁰ VIDRA, Zsuzsanna. A roma holokaoszt narratívái. In: *Régio*. 2005;16(2). s. 112.

Druhé pojetí, které János Bársony³¹ tematizuje v knize *Pharrajimos, romák sorsa a Holokauszt idején*, je tzv. exkluzivistický pohled na termín holocaust, který jej spojuje výhradně s židovským obyvatelstvem a do určité míry relativizují míru perzekuce a počet romských obětí.³² Příkladem tohoto exkluzivistického vnímání holocaustu může být např. Jehuda Bauer, nebo mnohem výrazněji třeba aktivista a spisovatel Elie Wiesel. Jak v maďarském, tak slovenském kontextu často zaznívají v souvislosti s romským holocaustem odkazy k adjektivu „zapomenutý“, který se např. objevuje v textech Kate Trumpener. Tuto paradoxní dynamiku vzpomínání a zapomínání ilustruje Kate Trumpener na obrazu Romů a Romek v dějinách. Jejich zkušenost je např. připomínána v různých literárních dílech, avšak poněkud selektivně. Vzpomínka, která je spjata s daným obrazem, je odstraněna, a dojde tedy k jeho vyprázdnění. Posléze je ale vyplněna interpretací pocházející od tzv. druhých, a ne od romského obyvatelstva samotného. Tímto podle Trumpener došlo k tomu, že Romové a Romky jsou sice v některých literárních dílech, která pojednávají válečnou historii, zmiňováni, ale jsou nebezpečně zbaveni obsahu, který by připomínal represi a hrůzy, které zakoušeli během druhé světové války. Tato forma vzpomínání tedy zároveň přispívá k zapomínání.

Motivem zapomenutí či nedostatečné paměti romského holocaustu argumentoval i Jehuda Bauer ve své korespondenci z počátku 90. let, kterou vedl se Sybil Milton, historičkou působící od roku 1989 v *United States Holocaust Memorial Museum*.³³ Reagoval na její článek s názvem *Gypsies and the Holocaust*, v němž plédovala pro užití pojmu holocaust v obou kontextech, tj. jak pro perzekuci židovského, tak romského obyvatelstva.³⁴ Podle jeho názoru by k tomuto užití mělo dojít až na základě důkladného historického výzkumu, jenž by potvrdil závažnost romského pronásledování během druhé světové války a také paralely s židovským holocaustem. Když se Jehuda Bauer znovu vrátil k těmto úvahám v roce 2007, konstatoval, že srovnání není možné, protože každá z těchto událostí byla jedinečná, a proto je spolu nelze srovnávat. Jako by se v jeho pojetí historie dějiny

³¹ János Bársony vystudoval práva na ELTE a angažuje se v občanskoprávní oblasti s důrazem na romské obyvatelstvo. Věnuje se také výzkumu romského holocaustu, jehož výstupem je zmiňovaná kniha. Více viz <https://www.romarchive.eu/en/collection/p/janos-barsony/> (05.11.2021, 13:58).

³² BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos*, c. d., s. ix.

³³ Viz např. nekrolog CHU, Jolene. Sybil Halpern Milton, 1941-2000, In: *Journal of Genocide Research*, 2001, 3 (3), s. 347-348. Podobný argument zaznívá od stejného autora i předmluvě ke kolektivní monografii publikované v roce 2007 v CEU Press. Viz STAUBER, Roni, VAGO, Raphael. *The Roma: A Minority in Europe*. Budapest, New York: Central European University Press, 2007. s. ix.

³⁴ BAUER, Yehuda, MILTON, Sybil. "Correspondence: 'Gypsies and the Holocaust.'" In: *The History Teacher*, 25 (4), Society for History Education, 1992, s. 513-21.

sestávaly pouze ze singulárních událostí, které natolik vybočují svou specifičností, že mezi nimi nemohou vznikat relace na základě komparací. Varuje tak před přílišnou generalizací a klasifikováním všeho do jedné vágní kategorie, která může „*udělat medvědí službu paměti obětí.*“³⁵ Vyhnout se přílišné generalizaci a homogenizaci všech obětí je do jisté míry oprávněný apel. Avšak neizoluje tento způsob pojmání utrpení a perzekuce každou ze skupin obětí do uzavřené škatulky, která vylučuje vytvoření vzájemného porozumění a solidárních vazeb? Pokud se však vrátím k stanovisku Jehudy Bauera z počátku 90. let, je tímto argumentem nedostatečného poznání o osudu Romů a Romek během druhé světové války opět nastolena otázka „*zapomenutého*“ romského holocaustu.³⁶ Čím mohou být uvedené zapomnění a nedostatečná probádanost této problematiky způsobeny?

Svou roli v tom může sehrávat mnoho dalších faktorů. Jeden z nich se týká formování kolektivní paměti v souvislosti s národem a vymezeným teritoriem, neboť Romové a Romky na rozdíl od židovského obyvatelstva nevyhlásili po válce žádný samostatný stát. Navíc primární pozornost byla po válce upřena na vyhlazení židovského obyvatelstva. Tuto skutečnost zdůraznila ve svém článku i zmiňovaná Sybil Milton, když tvrdila, že přílišné zaměření na výzkum a paměť genocidy Židů a Židovek zabraňuje zaměřit se na osud Romů a Romek za druhé světové války a zachycení jejich paměti. Podle Katalin Katz se romskému obyvatelstvu nepodařilo proniknout do hegemonních struktur vzpomínání na holocaust a druhou světovou válku a nebyli tak legitimizováni vládnoucí sociální mocí, což souvisí i s nedostatečným institucionálním zakotvením.³⁷ Dalším významným faktorem je spolupřítomnost a míra zapojení dané společnosti do perzekuce během druhé světové války a také to, jak se společnost vyrovnává s podílem na tom, co se stalo Romům a Romkám v tomto období. Dalším aspektem může být i zneuznání ze strany většinové společnosti. Romské obyvatelstvo bylo často obviňováno z toho, že si své příběhy vymyslelo, popř. svědectví Romů a Romek o utrpení a perzekuci během druhé světové války nebyla shledána jako dostatečná pro vyplacení odškodnění na základě žádostí s artikulovanými svědectvími. Romové se navíc po válce potýkali s relativizací počtu obětí, které ve sledovaných zemích, tj. Maďarsku a Slovensku, nedosahovaly takového rozsahu.³⁸ Jejich sociální status navíc

³⁵ STAUBER, Roni, VAGO, Raphael. *The Roma: A Minority in Europe*, c. d., s. ix.

³⁶ Kupř. na maďarské verzi internetové encyklopedie Wikipedia není stále rozpracované heslo k nucenému vysídlení či deportacím Romů, zatímco židovské jsou detailněji rozpracovány, u rumunských je zmíněný alespoň nápis – viz heslo *Kitelepítés*. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kitelepítés> (15.11.2021, 17:53).

³⁷ Viz KATZ, Katalin. *Story, History and Memory*, c. d., s. 71-72.

³⁸ V Maďarsku se odhady pohybují mezi 5-20 000 obětí z celkové populace zhruba 200 000. Viz <https://www.memorialmuseums.org/denkmaeler/view/1420/Roma-Holocaust-Memorial> (18.11.2021, 22:47).

nebyl příliš vysoký. Poslední aspekt, který může mít vliv na ustavení pojmu „zapomenutý“ holocaust, může představovat fragmentované kolektivní vzpomínání samotných Romů a Romek, a to, že Romové a Romky o svých vzpomínkách na holocaust příliš nehovořili, často ani ve svých rodinách. Právě paměť a kolektivní vzpomínání bude hlavním tématem následující podkapitoly.

2.4 Koncept genocidy

Pokud se krátce vrátím k předchozí kapitole, uznání primátu židovského holocaustu a jeho morální svrchovanosti v případě romského holocaustu staví člověka do zvrácené role, ve které si nutně musí klást podivnou otázku, zda se daná genocida, masové vyvražďování a jiné násilné činy byly dostatečně kruté, násilné, nemorální a cílené, aby mohly nést přízvisko „holocaust“.³⁹ Podobně argumentuje výše i Jehuda Bauer, který se domnívá, že nedisponuje dostatečným poznáním, abychom mohli posoudit, zda se skutečně jednalo o holocaust či ne. Když v roce 2007 nabude většího poznání, hovoří o tom, že každá z těchto událostí je nesrovnatelná. Podle Petera Novicka může dojít ustavením singularity holocaustu k navýšení prahu nespravedlností, a tím k tzv. trivializaci menších či jiných zel.⁴⁰ Kde je potom místo pro nárok na dosažení nějakého společenského uznání nejen pro Romy a Romky, ale také pro obyvatelstvo tzv. krvavých zemí, o kterých hovoří Timothy Snyder⁴¹ či pro homosexuály či lidi s postižením?⁴² Holocaust tak není jen genocidou, ale velice specifickým druhem genocidy, který je nesrovnatelný s těmi ostatními. V diplomové práci se tento topos pouhé genocidy Romů a Romek nebo termínu romský holocaust bude periodicky opakovat jako jakási subtilní forma symbolického násilí při užívání těchto pojmů.⁴³ Jádro debaty nespočívá ani tak v tom, zda romský holocaust má být pojmenován za každou cenu jako romský holocaust, ale v tom, jak jsou prostřednictvím politiky paměti

Kenrick a Puxon uvádějí 28-50 000. Viz KATZ, Katalin. *Story, History and Memory: a Case Study of the Roma at the Komarom Camp in Hungary*. In: STAUBER, R., VAGO, R. (eds.). *The Roma – A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*. Budapest and New York: Central European University Press 2007. s. 86. Ve slovenském případě také není přesný počet zemřelých Romů a Romek znám. Viz i <https://www.upn.gov.sk/sk/2-augusta-si-pripominame-obete-romskeho-holokaustu-na-ktore-sa-po-vojne-zabudalo/> (04.11.2021, 09:41).

³⁹ BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida*, c. d., s. 101.

⁴⁰ Tamtéž, s. 102.

⁴¹ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha: Paseka, 2013, popř. eseje Timothyho Snydera, viz SNYDER, Timothy a KÜRKA, Pavel B., ed. *Politika života a smrti*. Praha: Malovaný kraj, občanské sdružení, 2015.

⁴² Viz i BERGEN, Doris L. Rivalry, Indifference or Solidarity? Jews and ‚Other Victims‘ in Studies of the Holocaust and Comparative Genocide. In: ROTH, John K., MAXWELL, Elisabeth, LEVY, Margot (eds.). *Remembering for the Future. The Holocaust in an Age of Genocide*. London: Palgrave Macmillian, 2001. s. 29.

⁴³ BOURDIEU, Pierre a PASSERON, Jean-Claude. *Reproduction in education, society and culture*. Los Angeles: Sage, 1990. s.4.

utvářeny různé kategorie, které nepřipouštějí srovnání při zachování jejich specifík, ale konstituují hierarchizovanou strukturu vzpomínání, která umožňuje využívat židovskou genocidu instrumentálně pro zpochybňování jiných typů perzekuce.

Pojem genocidy použil poprvé právník Lemkin v roce 1943 jako kategorii, jež měla pojmenovat etnická masová zabíjení a jiné násilné prostředky perzekuce.⁴⁴ Již mnohokrát zmiňovaný Jehuda Bauer však přichází s vlastním výkladem geneze pojmu. Podle něj Lemkin nechápal pod termínem genocida úplné vyvraždění partikulárního etnika či národa do posledního jedince, ale spíše mu šlo o partikulární snahu narušit identitu dané skupiny a demoralizovat ji.⁴⁵ Židovský holocaust pak Bauerovi z tohoto srovnání vždy vychází jako jedinečná zkušenost na vrchu pomyslné hierarchie, která nemá obdoby ve svém zničujícím naplnění. Představuje pro něj radikalizaci genocidy, která cílí na zabití každého jedince, který patří k dané skupině. Přestože Bauer v textu deklaruje, že každá extrémní forma utrpení je svým způsobem jedinečná a nesrovnatelná, sám se k těmto porovnáváním často uchýloval.

2.5 Pachatelé nebo oběti. Tematizace spoluviny

Text 2.5 a

„Byla už noc, když jsme dorazili domů. Země, voda, všechno bylo zmrzlé. Nebyla tam žádná elektrina, žádná lampa, nic tam nebylo. Statkáři vzali z boudy všechno. Zůstaly jen čtyři stěny.“⁴⁶

Otázka spoluviny či kolaborace s nacistickým Německem představuje pro historiografii mnohých evropských států brizantní téma, které není dostatečně tematizováno. V pracích věnovaných tématu holocaustu a druhé světové války často zaznívají tři kategorie osob, tj. oběti, pachatelé a tzv. *svědci*, kteří daným činům přihlíželi.⁴⁷ V souvislosti s romským holocaustem se dané státy při formování a přetváření své kolektivní paměti vyhýbají problematickým otázkám, jako je např. ta, jaký má daná společnost podíl na tom, co se

⁴⁴ SHELTON, Dinah (ed.) *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*. Vol. 1 A-H. Macmillan Reference USA, 2005. s. 395.

⁴⁵ <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/first/b/bauer-rethinking.html> (14.12.2021, 12:02)

⁴⁶ RONA, Jutka. *Magyar cigányok*, c. d., s. 43.

⁴⁷ STAUBER, Roni. Introduction. In: STAUBER, Roni, ed. *Collaboration with the Nazis: public discourse after the Holocaust*. London: Routledge, 2010. s. 1.

stalo Romům a Romkám za druhé světové války a jak se s touto skutečností vyrovnává?⁴⁸ Příkladem poněkud obtížného vyrovnávání se s vlastní historií může být současné Polsko. Historici jako např. Jan Tomasz Gross⁴⁹ nebo Jan Grabowski⁵⁰ se ve svých dílech zaměřují na míru spolupiny, kterou nese polské obyvatelstvo za vyvražďování Židů a Židovek. V českém prostředí se podobné debaty rozvířily v případě tzv. *cikánských táborů* v Letech a v Hodoníně u Kunštátu.⁵¹ Podobně je tomu i v případě obou sledovaných států, tedy jak Slovenska, tak Maďarska. Míra kooperace u různých států, aktérů a akterek se různí, podobně jako jejich důvody. Některé státy měly status spojence, jiné byly okupovány či došlo ke kombinaci obou faktorů. Ostatně Hannah Arendt dokládá na Eichmannových slovech, že se neustále něco měnilo, proměnlivou povahu totalitárního režimu.⁵² Podobně dynamické proměny byly typické i pro oba sledované státy, které se navíc od roku 1944 dostaly do centra frontových bojů. V pojmu kolaborace je implicitně přítomná jistá náklonost ke spolupráci s okupační mocí či nepřátelským státem. Otázkou však je, zda je tomu skutečně po celou dobu tak či zda není např. nacistické Německo vnímáno spíše jako spojenecký stát, jak ostatně poukazuje v úvodní pasáži knihy *Collaboration with Nazis* Roni Stauber.⁵³

Důležitou roli hraje externalizace viny, která byla přenesena téměř výhradně na nacistické Německo,⁵⁴ přestože na ni participovalo mnoho aktérů a akterek z řad jiných států. Historik Jan Grabowski zmiňuje v předmluvě ke Grossově knize *Zlatá žeň* na polském příkladě pojem tzv. *sublimace agrese*, který byl podle něj predispozicí k tomu, aby byly společensky vyčleněné skupiny obyvatelstva násilně zabijeny během druhé světové války či aby byla jejich perzekuce tolerována zbytkem společnosti.⁵⁵ Častěji v maďarském než ve slovenském případě se stávalo, že když se vrátily dané osoby z internace v koncentračním

⁴⁸ V prosinci bude vydána kniha věnující se právě dědictví romského holocaustu v Evropě. Zkušenost Slovenska a Maďarska však podle avizovaného obsahu knihy z publikace vypadává. Viz DONERT, Celia, ROSENHAFT, Eve (ed.). *The Legacies of The Romani Genocide in Europe since 1945*. Routledge: London, 2022. Viz <https://www.routledge.com/The-Legacies-of-the-Romani-Genocide-in-Europe-since-1945/Donert-Rosenhaft/p/book/9780367275587> (12.12.2021, 18:26).

⁴⁹ GROSS, Jan Tomasz. *Neighbors: the destruction of the Jewish community in Jedwabne*, Poland. New York, N.Y.: Penguin Books, 2002.

⁵⁰ GRABOWSKI, Jan. *Lov na Židy: zrada a vražda v Němci okupovaném Polsku*. Praha: Academia, 2019.

⁵¹ Více např. viz POLANSKY, Paul. *Tábor smrti Lety: vyšetřování začíná: 1992-1995*. Hradec Králové: Antifašistická akce, 2014. PAPE, Markus a DVOŘÁK, Joachim, ed. *A nikdo vám nebude věřit: dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G, 1997. SMLSAL, Jiří. *Holocaust českých a moravských Romů. Společenské předpoklady a aktéřská perspektiva*. 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí práce Spurný, Matěj.

⁵² ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995. s. 205.

⁵³ STAUBER, Roni. Introduction, c. d., s. 2.

⁵⁴ JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Academia, 2019.

⁵⁵ GROSS, Jan Tomasz. *Zlatá žeň: co se odehrálo na pomezí holocaustu*. Praha: Argo, 2013. s.13.

táboře, nenašly jako v příkladě úvodního textu této kapitoly (text 2.5 a) téměř nic, co v příbytku zanechaly. Předměty z romské domácnosti nekončily pouze v rukou německých, maďarských či slovenských jednotek, ale také místního obyvatelstva, tedy vlastních sousedů. Tento jev byl také poměrně běžný i v jiných státech. Jan Tomász Gross např. ve své knize *Zlatá žeň* líčí příklady polských hledačů a hledáček cenností u židovských mrtvol a v popelu z Treblinky.⁵⁶

Pachatelé a pachatelky nepředstavovali pouze anonymní individua⁵⁷ německé, slovenské nebo maďarské národnosti, ale pocházeli např. z blízkého okolí, příslušeli kupř. v meziválečném období k četnictvu a v jeho službách zůstali i za války, přidali se k radikálním hnutím, gardám či stranám, tj. Hlinkově gardě, Domobraně, německým organizacím, jednotkám SS, *Nyilaskeresztes Párt*, HSLŠ apod. Na tuto skutečnost poukazují i někteří pamětníci či pamětnice. Aranka Bogdán uvádí jmenovitě pomocné četníky z vesnice, kteří pro ně přijeli.⁵⁸ Podobně je tomu i ve slovenském prostředí. Elena Lacková takto ve svém vyprávění zmiňuje kapitána tajné policie v Prešově, nechvalně známého Pačaje,⁵⁹ který byl podle vyprávění autorky sám polovičním Romem.

Text 2.5 b

„Pačaj, napůl Rom pocházel z Gelnice jako muž naší Vilmy, nějaký Pačajův synovec se u mého švagra dokonce učil hrát na housle – a tak jsme o jejich rodině věděli všechno.“⁶⁰

Uvedený citát (text 2.5 b) ukazuje, že dané osoby, které lokálně vykonávaly perzekuci místních Romů a Romek, nepředstavovaly v mnoha případech neznámé tváře. Romské obyvatelstvo je mohlo znát např. delší dobu, osobně nebo z doslechu. Elena Lacková toto povědomí konstruuje skrze příbuzenské vazby a místní příslušnost. Zachycuje tedy způsob, jakým se mohlo romské obyvatelstvo o těchto lokálních četnících a policistech dozvědět více informací. Pačaj a místní četníci nepředstavovali v té době jedinou hrozbu. Po Prešově tehdy jezdila tzv. *Eržička*, policejní auto patřící zdejšímu četnictvu, které odchyťovalo místní romské obyvatelstvo a následně stříhalo dohola. Další podobnou perzekucí

⁵⁶ Tamtéž, s. 17.

⁵⁷ Podobně jako nebyly anonymní osoby, které Romům a Romkám za druhé světové války pomáhaly.

⁵⁸ RONA, Jutka. *Magyar cigányok*, c. d., s. 144.

⁵⁹ Viz LACKOVÁ, Elena a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, c. d., s. 109.

⁶⁰ Tamtéž, s. 113.

praktikou byla tzv. *parovňa*, ve které se spařovalo oblečení daných Romů a Romek.⁶¹ Jak pro romské pronásledování na Slovensku, tak v Maďarsku nebyla typická jen personální kontinuita, ale také pokračování a stupňování legislativních mechanismů, které umožňovaly identifikaci, sociální kontrolu, evidenci,⁶² jako tomu bylo v případě Slovenska, popř. omezovaly pohyb v rámci daného státu, jako tomu bylo rovněž v meziválečném Maďarsku. Historické okolnosti a politika paměti do roku 1989 bude však předmětem následujícího tematického bloku.

3. Historický úvod. Válečná a poválečná historie do roku 1989 v obou státech

V případě obou zkoumaných států sehraje důležitou roli Vídeňská arbitráž z podzimu 1938. Při zkoumání historie druhé světové války a rozsahu romského holocaustu v obou státech se vyjevuje mnoho otázek. Do jaké míry se oba státy věnují historii Romů a Romek na území, které bylo přičleněno na podzim roku 1938 k Maďarsku? Jak se tyto státy staví k historii, která je poněkud na pomezí zájmu obou zemí? V některých historických bádáních lze vysledovat zmínky o osudech romského obyvatelstva, které žilo na území přičleněného jižního Slovenska. János Bársony se snažil vyhotovit přehlednou tabulku, která by zachycovala různé lokality s maďarskými názvy, které za druhé světové války sice byly součástí Maďarska, v současnosti ale spadají do jiného státu, např. se nacházejí na Slovensku. Mezi vyjmenovanými obcemi se zde nachází také Košice, kde vzniklo na podzim 1944 romské ghetto, ze kterého se měla etablovat potřebná levná a nucená pracovní síla.⁶³ Komárenská pevnost, která sloužila na podzim 1944 jako koncentrační či sběrný tábor, nejenže leží na současné hranici mezi oběma státy, ale stala se tehdy místem internace romského obyvatelstva jak z různých částí dnešního Maďarska, tak z přilehlých oblastí dnešního Slovenska. Romové a Romky ze Štúrova byli takto v listopadu 1944 deportováni do nedaleké komárenské pevnosti a odsud transportováni dále do Dachau.⁶⁴ Pokud bylo romské obyvatelstvo takto odesláno do říšských koncentračních táborů, zmenšovala se jejich šance na přežití a poválečný návrat zpět do Maďarska. János Bársony nebyl sám, který při svém výzkumu překračoval pomyslné hranice dějinných narativů. Podobné drobné tendence je možno vysledovat i u jiných badatelů a badatelek, o nichž

⁶¹ Tamtéž, s. 111.

⁶² Která byla zakotvena v zákoně č. 117/1927, podobně jako vydávání speciálních cikánských legitimací.

⁶³ BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos*, c. d., s. 200.

⁶⁴ Tamtéž, s. 211.

bude v práci ještě řeč. Patří mezi ně např. Zuzana Kumanová, Arne Mann, Anton Hruboň či Katarína Ristveyová.

Než přikročím k nastínění specifického historického kontextu obou zemí, zmíním krátce tezi týkající se srovnání obou států, která se objevuje jak v knize „*Prinavrátené*“ Komárno, tak v *Temném kontinentu* Marka Mazowera. Slovenská vláda byla v některých ohledech mnohem razantnější ve svých, především protižidovských, opatřeních. Hruboň a Ristveyová ve své publikaci o Komárně v této souvislosti zmiňují jakýsi exces Pála Brányika z obce Zemianská Olča, nacházející se zhruba 20 km od Komárna.⁶⁵ Ten údajně veřejně zesměšňoval premiéra Pála Telekiho a prohlašoval, že je Maďarsko slabým státem na rozdíl od Slovenska, které v židovské perzekuci v ten samý čas postupovalo mnohem radikálněji. Ve srovnání s nimi se maďarský stát jevil jako velice nečinný. Mark Mazower v této souvislosti hovoří o poměrně mírnějších antisemitských opatřeních, objevujících se již v roce 1920, ve srovnání např. s podobnými nenávislnými tendencemi v Polsku nebo na Slovensku především v pozdější době. Autor zde konstatuje, že kdyby bylo Maďarsko demokratičtější, tak by zde byla nenávist vůči židovskému obyvatelstvu mnohem silnější.⁶⁶ Demokratičnost tedy podle něj napomohla k markantnějšímu rozvinutí antisemitismu. Otázkou však je, do jaké míry s tímto tvrzením zahýbal 19. březen 1944 v Maďarsku a následné období.

3.1 Maďarsko a přiřčené oblasti

Text 3.1 a

„*Věru, Jánku, těžký je tento život. Mnoho synů máš a slabou ženu, hej! Přichází Němec s velkými bombardéry, přichází Rusák⁶⁷ s velkými minomety, hej! Hitler, Hitler, nejez naše hlavy, co jsi učinil z našeho krásného svobodného lidu, hej! (...)*“

⁶⁵ HRUBOŇ, Anton a RISTVEYOVÁ, Katarína. "Prinavrátené" Komárno: prehľad spoločensko-politického vývoje mesta v rokoch 1938-1945 s dôrazom na menšinovú otázku = Komárom "visszatért": társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938-1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. s. 41.

⁶⁶ MAZOWER, Mark. *Temný kontinent: Evropa ve 20. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2019. s. 83.

⁶⁷ Slovo *ruszki* je v maďarštině kolokviální a hanlivý pojem, proto je v překladu uvedeno Rusák.

„Otevři, Hitlere, otevři tvoje brány. Nech mne, abych mohl spatřit svoji rodinu, hej! Vrať mi stan a polštář, neboť mrznou moji ubozí malí sirotci, hej!“⁶⁸

Zatímco před rokem 1989 byla v pozici tzv. *hot memory* právě historie druhé světové války, po roce 1989 dochází k obratu a do centra pozornosti paměti se dostává vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Romské obyvatelstvo z této perspektivy přesto až na jisté výjimky vypadávalo. Osudům romskému holocaustu v Maďarsku se za státního socialismu věnovali spíše badatelé a badatelky z oborů jako je sociologie a etnologie. V sedmdesátých letech byl uskutečněn sociologický výzkum zaměřený na romské obyvatelstvo a jeho životní podmínky, ve kterém se objevovaly i odkazy na perzekuci Romů a Romek během druhé světové války. Již dříve však byly zachyceny některé odkazy na romský holocaust v lidové tvorbě např. etnografem Kamillem Erdősem, který se mj. věnoval výzkumu romských dialektů v Maďarsku.⁶⁹

Úvodní text (text 3.1 a) je částí tzv. Hitlerovy balady, romské písně, která zachycuje pronásledování romského obyvatelstva v Maďarsku. Jako první ji údajně písemně zachytil právě zmiňovaný Kamill Erdős v padesátých letech.⁷⁰ Píseň reflektuje proměnlivý postup na frontě především během roku 1944, kdy některé obce byly střídavě obsazovány německými a sovětskými vojsky. Romské obyvatelstvo bylo pronásledováno, na některých místech v Maďarsku zastřeleno během masakrů, uvězněno v komárenské pevnosti či jiných objektech či deportováno do říšských koncentračních a vyhlazovacích táborů. Text písně vyzývá Hitlera, aby otevřel brány těchto táborů, aby bylo romské obyvatelstvo opět svobodné, popř. aby se alespoň romské rodiny mohly po dlouhém odloučení znovu shledat. Zároveň poukazuje na to, že následkem perzekuce byla romská obydlí zničena a romské obyvatelstvo přišlo o svůj majetek. Následkem toho se nacházelo v bezprizorních podmínkách.

Perzekuce romského obyvatelstva v Maďarsku nepředstavovala jev, který by se vyskytl až za druhé světové války. Maďarská legislativa se od roku 1929 více zaměřovala na tzv. „*potulné Cikány*“, kteří podléhali raziím konaným zhruba dvakrát ročně po celém

⁶⁸Hitler-ballada. In: *Ezredvég*, 2009;19(10). s. 79.

⁶⁹ ERDŐS, Kamill. *A Békés megyei cigányok és cigánydialektusok Magyarországon*. Gyula: Hevesi József, 1979.

⁷⁰<https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokauszt+oktatásanak+társadalmi+szemléletformáló+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2> (058.12.2021, 20:59).

Maďarsku a v romských osadách. Na rozdíl od Slovenska neměli nejprve maďarští úředníci k dispozici soupisy romského obyvatelstva a poměrně pečlivě vedené tzv. „*evidence Cikánů*“. Evidování Romů a Romek a zákaz opustit trvalé bydliště byly zavedeny až za regenta Horthyho. K zásadnějšímu zlomu v politice perzekuce došlo na podzim 1944, kdy bylo započato s již zmiňovanou koncentrací Romů a Romek v komárenské pevnosti a posléze s jejich transporty do nejrůznějších koncentračních a vyhlazovacích táborů. Prošlo jí podle odhadů zhruba 15 tisíc lidí, přičemž přes 1000 lidí v těchto podmínkách zemřelo. Internované romské obyvatelstvo, včetně matek s dětmi, bylo v mnoha případech nuceno pobývat i při nízkých teplotách venku na mrazu. Komárenská pevnost ale nepředstavovala jediný sběrný či koncentrační tábor svého druhu, přestože byl podle výpovědi pamětníků a pamětnic pobyt v něm patrně nejtraumatičtější.⁷¹ Tábor se neustále potýkal s nedostatkem potravin a vody. Romové a Romky nebyli odtud jen deportováni do nacistického Německa, ale část byla propuštěna a dostávala se v zimě ve špatných podmínkách sama do svých původních domovů. Dalším sběrným táborem byl např. tábor situovaný v Nyíregyháze, jenž byl zřízen již v dubnu 1944. Romské obyvatelstvo odsud bylo deportováno dále, opět např. do říšských koncentračních táborů.

Podobně jako ve slovenském prostředí, i zde docházelo k násilným excesům, při kterých přišli Romové a Romky drasticky o život. Jedná se například o masakr romského obyvatelstva z Várpaloty a Székesfehérváru, které bylo zabito v lese na přelomu ledna a února 1945. Podobně tomu bylo i v Lájoskomárom, Dobozu, kde bylo romské obyvatelstvo obviněno z pomoci rumunským jednotkám a popraveno, popř. na dalších místech v Maďarsku. Romské ženy, které se z Maďarska dostaly do říšských koncentračních táborů, např. do Dachau, líčily ve svých svědectvích sterilizační experimenty s injekcemi.⁷² V některých případech došlo k soudu s viníky těchto zločinů, což se týkalo např. nejprve masakru ve Várpalotě v roce 1946, posléze v druhé polovině padesátých let byly projednávány případy masakrů v Lengyeli a Dobozu.⁷³ Romové však i za socialismu čelili v Maďarsku diskriminaci. V roce 1954 byly zavedeny např. speciální

⁷¹ Viz tamtéž v sekci ústních svědectví pamětníků a pamětnic.

⁷² Tamtéž, s. 162.

⁷³ <https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokauszt+oktatásanak+társadalmi+szemléletformáló+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2> (058.12.2021, 20:59). Je zde uvedeno i číslo spisu v Maďarském státním archívu.

legitimace pro romské obyvatelstvo, takže se ocitlo spíše v pozici občanů druhé kategorie.⁷⁴

János Bársony ve své knize zmiňuje, že se údajně za socialismu jednalo o zřízení památníku v Székesfehérváru či Várpalotě, který by připomínal osudy zavražděného romského obyvatelstva z obou obcí.⁷⁵ Tuto eventualitu projednávala obecní rada ve Várpalotě v roce 1949, která tehdy rozhodovala o tom, zda se místní masový hrob promění ve hřbitov a zda bude místo označeno i pamětní tabulí, k čemuž však nakonec nedošlo.⁷⁶ Posléze byla v blízkosti masového hrobu zahájena těžba, kvůli které se zvedla hladina nedalekého jezera a patrně zaplavila dané místo. Diskuse nad vztyčením památníku byly opětovně oživeny v 70. letech. Tehdy se však proti tomuto kroku postavila *Hazafias Népfront Fejér* (Vlastenecká fronta v župě Fejér)⁷⁷ a vyslovila se v tom smyslu, že se podle jejich výkladu veřejného práva jednalo o zločince, kteří se tak žádný památník nezaslouží. Podle dostupných informací došlo k dalšímu pokusu v roce 1998, kdy projekt narazil nejprve na drobný odpor a poté od něj bylo ustoupeno, když obec zamítla návrh na výběrové řízení na opatření financí pro stavbu památníku.⁷⁸ K jeho umístění došlo až o několik let později,⁷⁹ tedy v podobné době, kdy byly v Maďarsku umísťovány i další pamětní cedule a památníky. Přesto byla údajně první pamětní tabule věnovaná romským obětem holocaustu umístěna v roce 1984 v obci Torony nedaleko maďarsko-rakouské hranice.⁸⁰

⁷⁴ Více k životu romského obyvatelstva v Maďarsku za socialismu viz např. STEWART, Michael. *Čas Cikánů*. Brno: Barrister & Principal, 2005.

⁷⁵ BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos*, c. d., s. 249.

⁷⁶ <https://www.hitgyulekezete.hu/hirek/megemlekezes-roma-holokauszt-vilagnapiarol> (05.12.2021, 0:20).

⁷⁷ Pod ní právě spadá Székesfehérvár.

⁷⁸ <https://amenca.hu/2020/12/21/a-ciganyok-sorsa-a-holocaust-evei-alatt/> (05.12.2021, 01:30).

⁷⁹ Avšak údaje o této události se různí. Podle jednoho zdroje k němu došlo v roce 2006, dle druhého pak v roce 2014. Viz <https://www.hitgyulekezete.hu/hirek/megemlekezes-roma-holokauszt-vilagnapiarol> (05.12.2021, 0:20) a http://nemzetisegek.hu/repertorium/2016/04/belivek_24-26.pdf (05.12.2021, 01:02).

⁸⁰ <https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokauszt+oktatásának+társadalmi+szemléletformáló+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2> (08.12.2021, 20:59).

3.2 Slovensko

Text 3.2 a

„Prívlastok „nepoznaný“ sme mu dávali aj preto, že o utrpení Rómov počas druhej svetovej vojny sa za uplynulých sedemdesiat rokov nehovorilo, nepísalo, aj v odbornej literatúre bolo a je toto obdobie nedostatočne spracované.“⁸¹

Jak je uvedeno v předmluvě k povídce Braňa Oláha (text 3.2 a), romský holocaust na Slovensku nebyl dostatečně tematizovaný. To však neznamená, že by se o něm vůbec nehovořilo, jak poznamenává autorka úvodních slov Zuzana Kumanová. Již v 60. letech byla např. publikována kniha etnoložky Emilie Horváthové, která se i přes dílčí faktografické nedostatky zaměřovala v jedné z tenčích kapitol na osudy Romů a Romek na Slovensku během druhé světové války.⁸² Další badatel, který zahrnul romský holocaust na Slovensku do svého díla, byl historik Ctibor Nečas. Zaměřil se především na faktografickou stránku, popsal ve svých knihách např. fungování pracovních táborů, zajišťovacího tábora Cikánů v Dubnici nad Váhom, kromě toho se věnoval i násilným aktům vůči romskému obyvatelstvu po srpnu 1944.⁸³ Odkaz na romské obyvatelstvo se objevil i např. v publikaci z 80. let, která se koncentrovala na nejružnější násilné činy spáchané na Slovensku během války.⁸⁴ Okrajově se na toto téma zaměřoval např. Ivan Kamenec,⁸⁵ v některých svých dílech se Romům za druhé světové války především v gemerské župě věnoval Vladimír Gecelovský⁸⁶. Za státního socialismu se do jisté míry snažila o popularizaci romského utrpení během druhé světové války Elena Lacková,⁸⁷ která sepsala v 50. letech divadelní hru o třech dějstvích s názvem *Cikánský tábor*, která byl uvedena na mnoha scénách po celém Československu.⁸⁸ Nedá se tedy konstatovat, že by

⁸¹ Jedná se o předmluvu ke knize, kterou napsala Zuzana Kumanová. Viz OLAH, Branislav. *Zápisky o smrti a živote...* Bratislava: In Minorita, 2017. s. 5.

⁸² HORVÁTHOVÁ, Emília. *Cigáni na Slovensku: historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964.

⁸³ NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně, 1981.

⁸⁴ PAŽUR, Štefan, ed. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1982.

⁸⁵ KAMENEC, Ivan. Koncentračné a pracovné tábory pre rasove prenasledovaných občanov na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: *Terezínske listy*, roč. 5, 1975, s. 12-25.

⁸⁶ GECELOVSKÝ, Vladimír. *Rómovia na Gemeri do roku 1945: metodická príručka*. 1. vyd. Rožňava: Okresné osvetové stredisko, 1990.

⁸⁷ Původně zvaná Ilona Lacková.

⁸⁸ Údajně se jednalo celkem o 106 představení. Viz např.

<https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribehy/pred-sto-lety-se-narodila-romska-spisovatelka-elena>

toto téma alespoň minimálně neproniklo do veřejného diskursu. Avšak příznačná je pro slovenské prostředí skutečnost, že zatímco kniha Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* vyšla v českém jazyce již několikrát, později dokonce i v maďarštině, na slovenský překlad stále čeká.⁸⁹

Ve slovenském prostředí nedošlo k vyložení k systematickému organizování transportů romského obyvatelstva do říšských koncentračních táborů. Prostřednictvím vyhlášek byla však jejich činnost⁹⁰ a pohyb notně omezen. V roce 1940 byla v Úředních novinách zveřejněna rasová definice tzv. *Cikána*, která se v některých případech objevovala v diskursu některých představitelů i po druhé světové válce. Na začátku 40. let byl na Slovensku plánovaný koncentrační tábor vyložení pro romské obyvatelstvo v Krupině, kde měly být internovány celé rodiny. Krupinský tábor nebyl nakonec zrealizován, avšak vznikla poměrně hustá síť slovenských pracovních táborů, především na východním a západním Slovensku. Zde bylo internováno jak slovenské, tak romské obyvatelstvo na základě kategorizace „sociálnosti“. V Hanušovcích nad Topľou však byli v drtivé většině internováni Romové. Romští tzv. práceschopní muži zde byli využíváni jako levná pracovní síla na těžké fyzické práce, jako byla např. stavba hydrocentrály na Ilavě či stavba železniční tratě Prešov-Strážske.

Zásadnější zlom v politice vůči romskému obyvatelstvu představovalo Slovenské národní povstání. Romové a Romky byli často obviňováni z pomoci partyzánskému hnutí a stali se tak oběťmi velice násilných činů, kterých se účastnily německé jednotky, komanda či *Hitlerjugend*, ale také např. pohotovostní oddíly Hlinkovy gardy či Domobrana. Tyto násilnosti nebyly typické pouze pro tehdejší Slovenský štát, ale vyskytovaly se i v několika případech na jižním Slovensku, které bylo přičleněno vídeňskou arbitráží k Maďarsku. Zde byly pachateli oddíly nyilášovců či německé jednotky. V listopadu 1944 vznikl v Dubnici

[lackova](#) (24.11.2021, 0:07), popř. detailnější popis v knize Eleny Lackové. LACKOVÁ, Elena a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 2010.

⁸⁹ Viz např. i rozhovor s kulturním antropologem a romistou z Prešovské univerzity Alexandrem Mušinkou v Denníku N. <https://dennikn.sk/2626265/romista-musinka-najvyznamnejsia-romka-elena-lackova-sa-dostala-v-roku-1964-z-osady-na-karlovu-univerzitu/?ref=list> (13.12.2021, 15:24).

⁹⁰ Kupř. držení psů, vlastnění živnostenských listů, bydlení v blízkosti hlavních cest, vstup do daných obcí, cestování vlakem v pozdějších letech apod. Více viz NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských cikánů v letech 1939-1945*, c. d.. STACHOVÁ, Monika. *Romové ve 30. a 40. letech 20. století na Slovensku (1927-1950)*. 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Popř. JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939-1945)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, či další autoři a autorky, kteří často přebírají faktografii právě z knih Ctibora Nečase.

nad Váhom z pôvodného pracovného tábora tzv. zajišťovací tábor Cikánů, kam bylo deportováno zhruba 730 Romů a Romek. I s ním je spojeno vraždění zde internovaného romského obyvatelstva, ke kterému došlo v únoru 1945, kdy v táboře zuřila tyfová epidemie. 26 internovaných bylo zastřeleno v blízkosti tohoto tábora.⁹¹

4. Dynamika proměn politiky paměti romského holocaustu v Maďarsku

4.1 Miklós Horthy a topos hrdiny

Maďarsko se od roku 1989 potýká s problematickým pojmáním své historie po 19. březnu 1944 a především s tím, jak nahlížet na postavu samotného regenta Miklóse Horthyho. Ten bývá často pravicově orientovanými historičkami a historiky interpretován podobně jako Josef Tiso na Slovensku – tedy jako ochránce židovského obyvatelstva, který byl v tváři v tvář síle nacistického Německa naprosto bezbranný.⁹² Často tak vznikají práce, jež jsou založeny spíše na hagiografickém popisu postavy regenta a instrumentalizaci faktů, nežli by se opíraly o archivní prameny a kritické přístupy. Perspektivou pravicově orientované historičky Dóry Csúrka se do perzekuce židovského obyvatelstva v roce 1944 pustili právě Němci, a ne Maďaři. Tím, že je predikace, tedy páchaní násilných činů na Židech a Židovkách převedeno z maďarských na německé jednotky, je maďarské obyvatelstvo de facto zbaveno odpovědnosti za pronásledování židovského obyvatelstva a za transporty do koncentračních a vyhlazovacích táborů v Německu. Na podobné snahy o vyvinění Maďarska ze zodpovědnosti za činy holocaustu dlouhodobě poukazuje např. Andrea Pető, o níž bude řeč v podkapitole věnované maďarské politice simulaker.

⁹¹ Více k historii Romů a Romek na Slovensku během druhé světové války viz STACHOVÁ, Monika. *Romové ve 30. a 40. letech 20. století na Slovensku (1927-1950)*, c. d. Dále pak texty Karola Janase, které se zaměřují na zajišťovací tábor Cikánů v Dubnici nad Váhom, viz JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939-1945)*, c. d. Publikace k druhé světové válce a osudu romského obyvatelstva publikovali Arne Mann a Zuzana Kumanová, jedná se např. o KUMANOVÁ, Zuzana a MANN, Arne B. *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 2015. KUMANOVÁ, Zuzana, ed. a MANN, Arne B., ed. *Nepriznaný holocaust: Rómovia v rokoch 1939-1945*. Bratislava: Občianske združenie In minorita, 2007. Důležité jsou i starší práce Vladimíra Gecelovského, zaměřujícího se na oblast Gemeru. Viz GECELOVSKÝ, Vladimír. *Rómovia na Gemeri do roku 1945*, c. d.. Zásadní je i Ctibor Nečas, ze jehož bádání čerpá drtivá většina autorů a autorek věnujících se romským dějinám v tomto období. Viz NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*, c. d. NEČAS, Ctibor: *Slovenští Romové v letech 1939-1945*, In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Series historica. Studia historica Brunensia*, C 51, Brno 2004.

⁹² KARSAI, László. Miklós Horthy (1868-1957) and the 'Jewish Question' in Hungary, 1920-1945, in: GUESNET, F., JONES, G.(eds.), *Antisemitism in an Era of Transition. Continuities and Impact in Post-Communist Poland and Hungary*. Berlin: Peter Lang 2014. s.107.

Někteří pravicově orientovaní historikové sice vinu maďarského obyvatelstva nepopírali, ale marginalizovali ji. Zodpovědnou udělali např. skupinu nyilášovců a samotnou *Nyilaskeresztes Párt* (Strana šípových křížů), čímž vyvinili zbytek maďarské populace ze spoluúčasti, především však řadové maďarské četníky a členy policejních složek, kteří k Straně šípových křížů nepatřili. Na těchto činech se mohli podílet i sousedé samotných perzekuovaných, kteří se snažili ukořistit část majetku či se podíleli na rozebrání obydlí.⁹³ Na druhou stranu lze vysledovat různé příklady dobrých skutků, na kterých se podíleli Maďaři a Maďarčky. Pamětník Miklós Musza kupř. ve svém svědectví vzpomínal na ženy z Újfehértó, bez jejichž pomoci by celá skupina internovaných nepřežila. Místní ženy se snažily ji zásobovat jídlem, především tehdy dostupnými bramborami.⁹⁴

Pozitivní vnímání Miklóse Horthyho jako maďarského hrdiny po roce 1989 souvisí především se snahou hledat novodobou významnou postavu maďarských dějin 20. století, které by mohly být projevovány pocty a jež by představovala pro pravicověji orientované politické spektrum onoho bojovníka proti komunismu a zachránce maďarského národa. Problematické aspekty jako deportace Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů, legislativní omezení a diskriminace vztahující se na romské obyvatelstvo, nepříliš obratná politika vůči nacistickému Německu a de facto umožnění vzestupu *Nyilaskeresztes Párt* a jejího předsedy Ference Szálasiho bývají opomíjeny jako chyby marginálního charakteru, kterých se přece může dopustit každá významná politická persona. S překódováním jeho vnímání přišla extrémní pravice a také *Magyar Demokrata Fórum* (MDF), jehož členové a členky se např. hojně účastnili uložení jeho mrtvoly na rodinné hrobky. Tento kult Miklóse Horthyho je tolerován prakticky všemi pravicovými stranami, které se jeho podporou nebo aspoň tichým konsensem snaží získat politické body a oslovit tak potenciální voličstvo, které právě s postavou regenta sympatizuje.⁹⁵ Zároveň prezentací Horthyho jako zachránce židovského obyvatelstva v Budapešti, potažmo celém Maďarsku, který ve svém věku už těžko mohl odolávat politickým tlakům ze strany szálasiovské opozice a nacistického Německa, se Maďarsko staví spíše do role oběti ve spárech nacistické politiky. A zde se opět obloukem vracím k politice simulaker, která dovoluje zároveň nepříliš problematicky holocaust, ať už židovský či romský, a nacionalistický dějinný narativ, který vyzdvihuje roli regenta Horthyho jako národního hrdiny.

⁹³ BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos*, c. d., s. 159.

⁹⁴ Tamtéž, s. 155.

⁹⁵ KARSAI, László. Miklós Horthy, c. d., s. 113.

Se změnou režimu po roce 1989 nesouvisí pouze uvedené snahy o rehabilitaci regenta Miklóse Horthyho, spory v historiografii o důležitosti romského holocaustu, ale také vzestup etnické nenávisti jak vůči romskému, tak židovskému obyvatelstvu. Podle Zsuzsanny Vidry představovalo Maďarsko v 90. letech patrně etnicky nejnesnášenlivější a nejxenofobnější stát v celé Evropě, což se projevovalo nejen ve veřejném diskursu v podobě hate speech, která se stala součástí konvenční formou diskursu, ale také v různých formách xenofobně motivovaného násilí.⁹⁶

4.2 Porrajmos a romský holocaust – debata o významu romské perzekuce v 90. letech

V maďarském prostředí je v současnosti více než např. na Slovensku zaužívaný poněkud problematický pojem *porrajmos*, jenž zpopularizoval badatel romského původu Ian Hancock. *Porrajmos* může mít v některých dialektech poměrně pejorativní nádech či svým významem vzbuzovat rozpaky.⁹⁷ O popularitě tohoto pojmu v Maďarsku svědčí časté odkazy v maďarských publikacích či heslo na Wikipedii věnované romskému holocaustu v Maďarsku.⁹⁸ Krom toho se objevuje ve veřejném diskursu i pojem *roma holokauszt* (romský holocaust). Pojem *porrajmos* používá např. i původně vystudovaný právník a romský aktivista věnující se výzkumu osudů romského obyvatelstva za druhé světové války János Bársony. Na sklonku 90. let se stal jedním z aktérů debaty o romském holocaustu, když se negativně vymezil vůči László Karsaiovi, který v roce 1992 vydal na svou dobu nejrozsáhlejší a nejpodrobnější dílo věnované romským dějinám, ve němž se mj. věnoval i romskému holocaustu.

Karsai totiž v srpnu 1998 publikoval článek v novinách *Népszabadság* (Svoboda Lidu), kde reagoval na televizní relaci, v níž vystoupil právě János Bársony, a tvrdil, že Romové byli perzekuováni podobně jako Židé a vztahovala se na ně v některých případech i podobná nařízení. V centru pozornosti Karsaiovy stati⁹⁹ stojí jeho vlastní kniha, resp.

⁹⁶ VIDRA, Zsuzsanna. A roma holokauszt narratívái, c. d., s. 112.

⁹⁷ KUMANOVÁ, Zuzana, ed. a MANN, Arne B., ed. *Ma bisteren! : pripomínanie Rómskeho holocaustu*. Bratislava: Občianske združenie In Minorita, 2014. s. 48.

⁹⁸ Viz <https://hu.wikipedia.org/wiki/Porrajmos> (15.11.2021, 18:03).

⁹⁹ KARSAL, László. Roma Holocaust, Hungarian History. In: BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*. New York: International Debate Education Association, 2008. s. 227.

kněžně vydaná disertační práce *Cigánykérdés Magyarországon 1919-1945*,¹⁰⁰ přičemž zde zdůrazňuje, že jeho archivní výzkum dosud nikdo nepřekonal a má tedy vysokou pravdivostní hodnotu. Přitom sám v knize hovoří o opatřeních, která omezovala pohyb romského obyvatelstva. Podtitul jeho knihy navíc podobně jako Bársony vyzývá k jistému srovnání s židovským holocaustem, neboť zní: „*cesta k cikánskému holocaustu*“. Článek v *Népszabadság* je navíc uvedený tvrzením, že se na připomínkových akcích 2. srpna na Památný den romského holocaustu v Maďarsku opomíná zmínit, že tehdy v Osvětimi údajně žádní maďarští Romové ani Romky nebyli. Toto tvrzení následně ve své replice vyvrací János Bársony,¹⁰¹ který se zde faktograficky opírá o dvoudílný seznam romských jmen z osvětimského cikánského rodinného tábora, ve kterém našel 34 romských jmen z Maďarska. Postupně tedy po faktografické stránce ověřuje jedno Karsaiovo tvrzení za druhým, a následně ve většině případů zpochybňuje.

Spor však má jádro v odlišném pojetí historie jako vědy. Zatímco Karsai, jak již bylo zmíněno, vystavěl svůj dějinný narativ na základě archivního výzkumu, Bársony se při svém výzkumu dějin romského holocaustu zaměřil na orálně-historický výzkum, a tedy svědectví pamětníků a pamětnic. Tato svědectví nebyla v historiografii věnované romskému holocaustu příliš využívána, protože patrně nepůsobila dostatečně věrohodně, pamětníci a pamětnice např. deformovali jména koncentračních táborů aj. Karsai se žádostem romského obyvatelstva o odškodnění věnoval,¹⁰² avšak při svém popisu nezmínil dva velice důležité faktory. Neschválená žádost nutně neznamenala, že daná výpověď není pravdivá, a proto by měla být v historickém bádání zavržena. Zadruhé, zkoumání žádostí o odškodnění vyčleňuje ty případy perzekuovaných, kteří o finanční kompenzace nezažádali nebo se o dané možnosti vůbec nedozvěděli, protože se jí nedostalo dostatečné publicity. Zároveň z tohoto výkladového rámce vypadávají i osudy lidí, kteří druhou světovou válku nepřežili.

Bársony ho na tomto základě obviňuje z přílišné zaujatosti. Přestože se Karsai osvědčil jako kritický historik židovského holocaustu, v případě romského holocaustu v některých

¹⁰⁰ KARSAI, László a BRAUN, Róbert, ed. *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945: út a cigány holocausthoz*. Budapest: Cserépfalvi, 1992.

¹⁰¹ BÁRSONY, János. Roma Holocaust – Facts and Denials. In: BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*. New York: International Debate Education Association, 2008. s. 230.

¹⁰² Ostatně tuto informaci zmiňuje i Katalin Katz, viz KATZ, Katalin. *Story, History and Memory*, c. d., s. 76.

pasážích svého textu používá podobné, ne-li stejné, argumenty jako maďarská extrémní pravice. Karsai podle něj také nechápe, že si romské obyvatelstvo potřebuje připomínat svou vlastní tragickou a traumatickou minulost. Tím, že marginalizuje roli romského holocaustu ve srovnání s hrůzami židovského holocaustu de facto necitlivě říká: „*Tvoje ztráta není zas tak velká, nemusíš tak truchlit, moje ztráta je mnohem větší.*“¹⁰³ Karsai se tedy svým vyhraněným textem posouvá viditelněji z pole historie do oblasti politiky a politiky paměti. Při svém výzkumu se jednoduše nedokáže vymanit z ustavičného srovnávání a poměrování romského holocaustu s tím židovským.

4.3 Politika paměti strany Fidesz a její vliv na připomínání romského holocaustu

Rozhodující roli v připomínání romského holocaustu v Maďarsku v současnosti sehrává mj. strana *Fidesz*. V roce 2006 byl v Budapešti odhalen pomník věnovaný obětem romského holocaustu v Maďarsku,¹⁰⁴ což bylo zrovna v mezidobí, kdy u vlády byla *Magyar Szocialista Párt* (Maďarská sociální strana, dále jen MSZP) v čele s premiérem Ferencem Gyurcsánym. Za jeho vztyčením stála *Budapest Galéria*, vybrané romské organizace a také představitelé příslušné městské části tehdy řízené Gegysem Ferencem ze *Szabad Demokraták Szövetsége* (Aliance svobodných demokratů). Budapešťský památník má navíc jistý mezinárodní přesah, protože není věnován pouze maďarským romským obětem holocaustu a odkazuje svou podobou na plameny v křemáčnických pecích. Od svého odhalení je tedy místem každoročních vzpomínkových akcí, které se vztahují k romskému holocaustu. Politika *Fidesz* a samotného Viktora Orbána jako maďarského premiéra je v tomto důležitá ještě z jednoho ohledu. První památníky romskému holocaustu se po roce 1989 objevovaly do roku 1994. Posléze nastalo jakési intermezzo, které koreluje s první vládou Viktora Orbána mezi léty 1998 až 2003, a další památník byl vztyčen následně v roce 2003 v Zalaegerszegu, nacházejícím se v západním Maďarsku. Tento setrvačný trend stavby památníků a větší zainteresovanosti státních institucí pokračoval i po roce 2010, kdy se do premiéřské funkce vrátil Viktor Orbán.¹⁰⁵

¹⁰³ BÁRSONY, János. Roma Holocaust, c. d., s. 235.

¹⁰⁴ <https://www.memorialmuseums.org/eng/denkmaeler/view/1420/Roma-Holocaust-Memorial> (01.11.2021, 0:20).

¹⁰⁵ <https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokauszt+oktatásának+társadalmi+s zemléletformáló+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2> (08.12.2021, 20:59). Např. v roce 2013 vznikl další památník v obci Bük.

Zmiňované mezidobí, kdy ve vládě nebyla *Fidesz*, je důležité i z toho důvodu, že v roce 2005, tedy o rok dříve než byl odhalen zmiňovaný památník, byla v maďarském parlamentu schválena deklaráce, ve které se Maďarsko zavázalo k připomínání obětí romského holocaustu v Maďarsku a uznalo Památný den romského holocaustu.¹⁰⁶ Vzhledem k tomu, že až do roku 2006 neexistoval v Budapešti památník, který by romský holocaust připomínal, organizovala *Roma Civil Rights' Foundation* připomínkové akce pravidelně před budovou parlamentu. Zároveň tak poukazovala na nedostatečnou komemoraci této události v maďarském veřejném prostoru a demonstrovala nezájem maďarské společnosti. Drobné připomínkové akce se posléze konaly např. před pamětní tabulí v Dohány utca, která vznikla v roce 2004 u příležitosti 60. výročí od deportací a za jejíž umístění se zasadilo Ministerstvo kulturního dědictví a *Országos Cigány Önkormányzat* (Státní romská samospráva).¹⁰⁷ Pietní akty a různé připomínkové akce však nebyly výsadou jen hlavního města, ale konaly se i v jiných obcích, které byly spojovány s romským holocaustem, jako ve městě Nagykanizsa na jihozápadě Maďarska.

V podobném období byla připravována i výstava v *Holokauszt Emlékközpont* (Památník holocaustu), jenž sídlí v Budapešti. Jak poukazuje János Bársony spolu s Ágnes Daróczi, nejprve tato výstava údajně vůbec nepočítala se začleněním romské historie a perzekuce během druhé světové války.¹⁰⁸ Až na poslední chvíli byla výstava upravena a byla do ní zahrnuta i romská historie. Dělí se do dvou částí, a to do tzv. historicko-faktografické a vzpomínkové části, která je umístěna v synagoze. V současnosti je možné spatřovat jistý posun v pojmání pojmu holocaust a toto centrum zapojuje i do organizace akcí, které připomínají romský holocaust, a spolupracuje např. s nadací Romédia. Přestože dochází k čím dál častější popularizaci dějin romského holocaustu v Maďarsku, je znalost o něm stále poněkud tristní, i když patrně lepší než v nultých letech. Podle jednoho anketního šetření, které bylo v této době uskutečněno, si pouze asi 4 % respondentů a respondentek vybavilo pod pojmem holocaust spojení jak s židovským,¹⁰⁹ tak romským obyvatelstvem. Lze tedy o něm hovořit jako o „zapomenutém holocaustu“, což je typická kolokace, která se často objevuje ve slovenském veřejném diskursu. Přestože bylo osazeno v Maďarsku podle informací z Rady Evropy zhruba 50 míst, odkud bylo odvečeno tamější romského

¹⁰⁶ <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition> (26.11.2021, 20:50).

¹⁰⁷ Viz i snímek samotné pamětní tabule

https://hu.wikipedia.org/wiki/Emléktáblák_Budapest_VII._kerületében#/media/Fájl:Roma_holocaust_Bp07_Dohány76.jpg (26.11.2021, 23:26).

¹⁰⁸ BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos*, c. d., s. ix a x.

¹⁰⁹ VIDRA, Zsuzsanna. *A roma holokauszt narratívái*, c. d., s. 112.

obyvatelstvo, památníky a tabulemi, které by připomínaly dané události, stále zhruba více než 550 míst zůstává bez jakéhokoliv označení.¹¹⁰ Roli v osazování památníků v obcích často hrají různé mimovládni subjekty, jako např. neziskové organizace, školy a jejich pedagogické sbory, církve apod.

4.4 Maďarské školství a tematizace romského holocaustu ve veřejném prostoru

Pojednávání romského holocaustu v maďarské výuce se věnuje mnoho rozličných subjektů, často z řad různých neziskových organizací, škol a jejich pedagogických sborů, které jeví o tematizaci romského holocaustu zájem, či různé vzdělávací a kulturní instituce. Zmiňované organizace iniciují různé tuzemské či mezinárodní workshopy,¹¹¹ vzdělávací programy, týkající se jak žactva, tak lektorů a lektorek. Podle ministra školství je údajně téma romského holocaustu dostatečně tematizováno v rámci vyššího stupně základních škol a na gymnáziích, otázkou však je, zdali je toto plošně pravidlem i ve skutečnosti.¹¹²

Téma romského holocaustu bylo sice akceptováno při utváření učebních osnov, avšak o osudech romského obyvatelstva během druhé světové války se v Národním základním kurikulu hovoří jako o genocidě romského obyvatelstva, a ne jako o romském holocaustu.¹¹³ Podle zástupce komisaře pověřeného ochranou práv menšin žijících v Maďarsku je zapojení romského holocaustu jako učební látky ve školách důležité nejen pro romskou menšinu, ale také pro majoritní obyvatelstvo. Téma v sobě totiž nezahrnuje pouze téma romských dějin, ale také otázky obecně lidskoprávní, které mohou být demonstrovány na konkrétních historických příkladech. Přestože maďarské ministerstvo školství deklaruje, že všechny menšiny jsou státotvorné, a vládní vyhláška č. 110/2012 Sb. tvrdí, že sice hlavní důraz je kladen na maďarskou kulturu, ale v jistém poměru by měla být zastoupená učební látka týkající se příslušné menšiny, na výklad o romském holocaustu na základních a středních školách člověk příliš nenarazí.

¹¹⁰ <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition> (07.12.2021, 20:34).

¹¹¹ <http://www.hdke.hu/en/news/passing-remembrance-holocaust-workshop-tirana> (07.12.2021, 0:27).

¹¹² <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition> (07.12.2021, 0:40).

¹¹³ <https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokauszt+oktatásának+társadalmi+széleskörű+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2> (08.12.2021, 20:59). s. 13

Text 4.4 a

„20. *Druhá světová válka: úspěchy států Osy; spojenecké vítězství; Maďarsko v druhé světové válce: manévrovací prostor a omezené hřiště; holocaust; charakteristické rysy druhé světové války; zkáza státu, deportace do gulagu.*“

Text 4.4 b

„29. *Maďarství a maďarské menšiny v 20. a 21. století: zahraniční Maďaři; maďarské menšiny, maďarské cikánstvo.*“¹¹⁴

Do devátého vzdělávacího stupně se však žáci a žákyně s tímto tématem prakticky nesetkávají. V rámci 5.-8. stupně v kategorii *Naše dědictví, tradice a velikáni* se objevuje pouze blíže neurčitá zmínka o kultuře a tradicích menšin žijících v Maďarsku, přičemž v závorce je poněkud vágně uvedeno např. „*poznání o romském/cikánském lidu*“.¹¹⁵

Teprve od 9. stupně se předmětem výuky stává romská perzekuce spolu s pronásledováním jiných skupin za druhé světové války, např. židovského obyvatelstva, nebo je zde řeč o deportacích do gulagů (text 4.4 a).¹¹⁶ V úplně posledním bodu kategorie od 9. stupně je ještě tematizováno zaměření na Maďary a maďarské národnostní menšiny ve 20. a 21. století (text 4.4 b). Krom maďarského obyvatelstva, které žije za hranicemi Maďarska, jsou zde zmíněny pod obecnou kategorií maďarské národnosti ostatní národnostní menšiny. Poslední kategorií u tohoto bodu je pak tzv. „*maďarské cikánstvo*“, které je diskursivně vyčleněno z ostatních skupin a explicitně označeno. Zatímco u 5.-8. stupně se objevovalo vedle adjektiva cikánský také přídavné jméno romský, zde figuruje pouze označení skupiny jako „*cikánstvo*“. Tento aspekt o speciální označení „*maďarský Cikán*“, který je důležitou konstrukcí politiky Fideszu a Viktora Orbána, bude blíže pojednán v následujících kapitolách diplomové práce. Přitom samotné téma romského holocaustu by se dalo více a detailněji tematizovat v nejrůznějších předmětech, tedy nejen ve výuce

¹¹⁴ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (12.12.2021, 01:18). Jak text 4.4 a, tak 4.4 b pocházejí ze stejného zdroje.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ <https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokauszt+oktatásanak+társadalmi+s zemléletformáló+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2> (08.12.2021, 20:59). s.12-13.

dějepis, ale např. v hodinách maďarského jazyka a literatury, ve výuce základů společenských věd a jiných předmětech.¹¹⁷ Pokud je však téma romského holocaustu začleňováno do poměrně obsáhlého neurčitého celku bodu učebních osnov, může z něj snadno vypadávat, protože se mu nedostane dostatečný prostor, často na úkor jiných témat, jako např. maďarského obyvatelstva žijícího v zahraničí.

Pokud se však vrátím k textu 4.4. a, je na něm patrné, že se maďarské učební osnovy poměrně problematicky vyrovnávají se svou vlastní historií, což je zřetelné i při pojmenování a tematizaci jednotlivých etap vlastních dějin, především pak během druhé světové války. Jak spojenecké státy, tak státy spolupracující s nacistickým Německem zde slaví diskursivní úspěchy, spojenecké státy navíc oslavují i své vítězství. Nikdo zde není pachatelem, ani poraženým státem. Další kategorie a pojmenování do jisté míry omlouvá činy válečného maďarského státu. Maďarsko podle nich mělo omezený manévrovací prostor a moc. Holocaust zde není specifikován, je bez přívlastku, a není tedy jasné, zda je pod tento pojem zahrnut i romský holocaust či jiné skupiny obyvatelstva jako např. homosexuálové. V jiných bodech, které zde nejsou citovány, je Sovětský svaz a nacistické Německo zahrnuto pod jednotný termín diktatury a totalitarismu.¹¹⁸ Režim regenta Miklóse Horthyho se však této kategorizaci vymyká a je pojednán zvlášť v bodě, který nese pojmenování „*Horthyho období*“ a tematizuje politické směřování, hospodářství a kulturu. Maďarský regent zde má speciální oddíl, který je de facto separován i od druhé světové války, kde je jeho jméno vynecháno, jako by tedy Horthy neměl s tehdejšími násilnostmi, deportacemi a perzekucí menšin v Maďarsku nic společného. Maďarské učební osnovy v tomto pouze reprodukují topos oběti a poměrně mírumilovného maďarského státu za vlády regenta Horthyho.

I přes nedostatečné tematizování romského holocaustu se některé školy a organizace, obvykle nad rámec osnov, snažily a snaží probudit v žactvu zájem o svědectví pamětníků a pamětnic, zpracovávat různé projekty, které by se problematiky holocaustu týkaly a vtáhnout je do tématu skrze jejich životní příběhy. Přesto se tyto vzdělávací aktivity spíše vztahují k židovskému než romskému holocaustu. Svědčí o tom mj. i publikování deníků

¹¹⁷ Látka nemusí být nutně vyčleňována jako speciální předmět, ostatně viz https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/3223677/3_2020.+elvi+állásfoglalás+-+A+romák+történelmének+iskolai+tantervekbe+és+tananyagokba+történő+szakszerű+és+hatékony+beemel+és+érő1.pdf/5dfed6d8-bc47-b06f-d8fb-a5c9982ce6c1?version=1.0 (12.12.2021, 01:56).

¹¹⁸ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor> (12.12.2021, 01:18).

maďarské dívky židovského původu Évy Weinmann, která žila v židovském ghettu v Pešti.¹¹⁹ Dříve se na připomínkových akcích spojených s romským holocaustem podílela např. i katedra romských studií na CEU prostřednictvím různých tematických přednášek.¹²⁰ Avšak na rozdíl od slovenského prostředí nejsou tyto vzdělávací programy dostatečně viditelné ve veřejném prostoru.

4.5 Formy (ne)připomínání romského holocaustu v Maďarsku – Předseda vlády Viktor Orbán

8. dubna 2020 se na facebookovém profilu Viktora Orbána objevila zpráva s fotografií věnovaná Mezinárodnímu dni Romů, a to jak v maďarském, tak v anglickém jazyce.¹²¹ Zde je uvedeno znění v češtině.

Text 4.5 a

„Mezinárodní den Romů. Ctíme romskou kulturu.“¹²²

Pod tímto textem byla umístěna i fotografie, na které byl plakát s vyobrazením romského malíře Iszvána Szentandrásyho, který zemřel zhruba dva měsíce před zveřejněním tohoto statusu

.

Text 4.5 b

„Zbožňuji Maďarsko. Protože si to zaslouží. Protože je nádherné.“

Tento plakát byl součástí vzpomínkové akce k 30. výročí svobody v Maďarsku, které se Viktor Orbán aktivně účastnil. Zároveň však byl společně s několika jinými plakáty vztažen i k výročí Mezinárodního dne Romů, 8. dubna. Uvedené plakáty byly mj. vyvěšeny i v tomto roce. Jiná zmínka, jež by připomínala důležitá romská výročí, se na jeho facebookovém profilu neobjevila, a to ani na 2. srpna nebo 16. května. V letošním roce se 2. srpna věnoval projektu tzv. národní či veřejné konzultace, která se zaměřovala na dotazníky týkající se života po pandemii, podpory pro rodiny a jiných témat. Proč se ale tak najednou téma romských výročí objevilo na facebookové zdi Viktora Orbána?

¹¹⁹ <http://collections.milev.hu/exhibits/show/100en/91en> (07.12.2021, 20:46).

¹²⁰ <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition> (07.12.2021, 20:48).

¹²¹ <https://www.facebook.com/298090296092/photos/a.10151703698051093/10158052979001093/> (19.11.2021., 16:41).

¹²² Tamtéž.

V souvislosti s tím je nutné si položit i otázku, proč si Viktor Orbán nevybral jiný plakát z této připomínkové kampaně, přestože jich bylo více, ale zrovna vyobrazení Iszvána Szentandrásyho s textem 4.5 b Další heslo z kampaně „*Je třeba postupovat kupředu čestně*“ formulovala Éva Hegyesiné Orsós, která se věnuje sociálním tématům a neziskovému sektoru. „*Maďarský jazyk tomu říká tělo a krev (test-vér). Jsme sourozenci (testvér),*“ byl výrok z dalšího plakátu od hudebníka Bély Szakcsi Lakatose. Text 4.5 b ve srovnání s dalšími uvedenými slogany mnohem více oslavuje krásy Maďarska a více souzní s Orbánovým nacionalistickým důrazem na Maďarsko jako tu pravou domovinu, která chrání svůj národ a křesťanské hodnoty.¹²³ Ostatně výrok Évy Hegyesiné Orsós by nezapadal do Orbánovy politiky silně vyhraněné proti neziskovému sektoru,¹²⁴ druhý citát Bély Szakcsi Lakatose nezapadá do Orbánova etnocentrismu a nenávislných výroků vůči romskému obyvatelstvu.¹²⁵ Viktor Orbán sice pracuje s antisemitismem a anticiganismem, ale poměrně rafinovaně. Ve veřejném diskursu se snaží artikulovat explicitně nenávislné projevy co možná nejkonformněji, a vytyčit tak pomyslně svoji středovou pozici vyhraněnou vůči liberálům a sociálním demokratům spojeným s židovskou kulturou na jedné straně maximy a Jobbiku na straně druhé.

Zároveň tento status není cílen pouze na maďarské publikum, jako jiné jeho statusy, které jsou formulovány výhradně jen v maďarštině, ale Orbán se zde orientuje i na mezinárodní veřejnost. Pokud čtenář či čtenářka neovládá maďarštinu, je pro ni čitelná pouze zpráva o tom, že Maďarsko a jeho premiér Viktor Orbán ctí romskou kulturu. To, co si z této kultury, resp. z tohoto plakátu, konkrétně instrumentálně bere, ale zůstává v maďarském jazyce, podobně jako diskriminující a rasistické komentáře v diskusi pod příspěvkem. Orbán zbavil svůj příspěvek částečně kontextu, v jakém daný romský malíř řekl svůj výrok o Maďarsku, a přestože zmínil výročí Mezinárodního dne Romů, nezmínil historické události, které vedly k jeho ustavení. Přisvojil si tak predikaci daného výroku, tj především, že Maďarsko je nádherné a zaslouží si být zbožňováno, a zasadil ji do rámce své vlastní politiky.

¹²³Jedná se odkaz na osobní webové stránky Viktora Orbána. Viz <https://primeminister.hu/hungary> (19.11.2021, 15:26).

¹²⁴Viz např. https://index.hu/belfold/2020/06/19/orban_osszeeskuvesek_hatterhatalmi_szervezkedesek_soros-halozat/ (19.11.2021, 15:51).

¹²⁵https://hvg.hu/itthon/20200111_gyongyospata_szegregacio_orban (19.11.2021). Jedná se o článek z ledna 2020, tedy pár měsíců před inkriminovaným statutem, Viktor Orbán se zde vyjadřoval k případu Gyöngyöspatě.

Zatímco romský holocaust v jeho vyjádřeních příliš nerezonuje, věnuje Viktor Orbán velkou pozornost židovskému holocaustu.

Text 4.5 c

„Mezinárodní den památky obětí holocaustu. Vzpomínejme, aby se to nikdy neopakovalo!“¹²⁶

Poslední dva roky zveřejňuje Viktor Orbán statusy k 27. lednu, tedy Mezinárodnímu dni památky obětí holocaustu, které doplňuje mnoha působivými fotografiemi a výzvami (viz text 4.5 c), aby židovský holocaust nebyl nikdy zapomenut a rovněž, aby se již nikdy v budoucnu neopakoval. Podobně je tomu i v případě speciálního dne maďarského židovského holocaustu, který byl vyhlášen v roce 2000, kdy byl Viktor Orbán předsedou vlády. Slaví se 16. dubna, tedy v den, kdy vzniklo první maďarské ghetto. Toto výročí představuje méně brizantní událost týkající se židovského holocaustu v Maďarsku, než kdyby se jednalo o den prvního židovského transportu vyslaného z Maďarska.

Text 4.5 d

„Památný den maďarského holocaustu. Kámen zmizelého Jenő Rejta. Na památku P. Howarda a sta tisíců lidí, kteří se nikdy nevrátili zpátky.“¹²⁷

Teprve však v posledních dvou letech se Viktor Orbán intenzivněji věnuje vzpomínání na tento den. Na svém facebookovém profilu se snaží orientovat na osudy jednotlivců, které zasazuje do obecného a emotivního rámce. Andrea Pető, jež působí na katedře Gender Studies na CEU, však upozorňuje na to, že Orbánova politika připomínání holocaustu

¹²⁶https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fpermalink.php%3Fstory_fbid%3D10158960231436093%26id%3D298090296092&show_text=true&width=500 (19.11.2021, 17:08). Jedná se o příspěvek z 27. ledna 2021. Svůj status z 27. ledna 2020 doplnil o fotografie z připomínkové akce, která se konala v Auschwitz-Birkenau a jíž se sám účastnil. Viz https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2F298090296092%2Fphotos%2Fa.10157792291721093%2F10157792292001093%2F&show_text=true&width=500 (19.11.2021, 17:21).

¹²⁷<https://www.facebook.com/298090296092/photos/a.10151703698051093/10158086496856093> (06.12.2021, 22:57).

představuje pouze jakési simulakrum.¹²⁸ V jakém ohledu je tomu tak a lze o něčem podobném hovořit i v případě připomínání romského holocaustu v posledních dvou letech?

4.6 Maďarská politika simulaker – romský a židovský holocaust

Text 4.6 a

„Od Andora Schmucka, přes Andráse Schiffera po Györgye Feketeho – četné veřejné osoby se účastnily před Domem teroru pořádané připomínky holocaustu. Tibor Navracsics hovořil o tom, že politická komunita nemůže žít jen uzavřená do minulosti.“¹²⁹

Simulakra vznikají v bodě, kdy se vytrácí rozdíl mezi konstituovanou realitou a abstrakcí.¹³⁰ Baudrillard tento jev charakterizuje na Borgesově příkladu s mapou a teritoriem. Podobně se dá zachytit i na zrcadlovém obrazu, pokud si člověk odmyslí zrcadlo jako médium, které rozlišuje mezi reálnem a abstrakcí. Reálno ztrácí své opozitum v podobě protipólu imaginárna, vůči kterému by se mohlo vymezovat a které by omezovalo jeho působnost. Tento prostor je vyrušen a všechno se stává systémem ekvivalencí, který vzniká „radikální negací znaků jako hodnoty.“¹³¹ Reálno je nahrazováno reálnem a posléze zdvojeováno. Již to není reálno nebo abstrakce, ale hyperreálno. Simulování se nedá úplně nazvat předstírání, protože v případě předstírání nedochází k rozrušení dichotomie pravda-lež či iluze-realita, pořád je možno mezi těmito kategoriemi více či méně rozlišovat. Na začátku stojí hluboká reflexe reality, která je nejprve zamaskována. Prostřednictvím tohoto maskování může dojít k nenápadnému vyprázdnění reality a vytrácí se zde také vztah k samotné realitě. Jedná se tedy o jakousi hru, která se stále stojí před nebezpečím, že bude demaskována jako pouhé simulakrum bez obsahu.

Pokud se vrátím k úvodnímu citátu, jedná se o velice krátkou noticku pocházející z roku 2014, která však zachycuje podstatnou část maďarské politiky vůči holocaustu, jak o ní

¹²⁸PETŐ, Andrea. The Politics Of Memory: Hungary's Holocaust Simulacrum. Viz <https://balkaninsight.com/2019/08/22/the-politics-of-memory-hungarys-holocaust-simulacrum/> (19.11.2021, 16:58)

¹²⁹ <https://propeller.hu/itthon/2915532-navracsics-holokausztrol-tovabb-kell-lepni> (21.11.2021, 20:40).

¹³⁰ BAUDRILLARD, Jean. Simulacra and Simulation. The University of Michigan Press: Michigan 1994. s.

2.

¹³¹ Tamtéž, s. 6.

hovoří např. již zmiňovaná Andrea Pető. Připomínání holocaustu se stalo společenskou záležitostí, jak je patrné i z uvedených osobností, které se pietního aktu účastnily, vláda se snaží podporovat vznik institucí a muzeí, která se tomuto tématu věnují. Ovšem toto platí jen v omezené míře. Jak si všímá právě Pető, toto připomínání holocaustu je nutně selektivní, cílí často na nové technologie a efektní prvky, aby tím kamuflovalo problematické otázky maďarské minulosti, např. problematizování maďarského národního dějinného narativu a také jednoduchou otázku po tom, kdo byl vlastně za smrt židovského, potažmo romského, obyvatelstva za druhé světové války odpovědný.

Když v textu 4.6 a argumentuje tehdejší místopředseda vlády a ministr veřejné správy a spravedlnosti Navracsics tím, že je potřeba se obrátit do budoucna a neuzavírat se v minulosti, nepřímou se tak snaží vymanit z problematických dějinných narativů, překlenout je a klasifikovat je jako pouhé anachronismy pro maďarskou společnost. Maďarská politika by se tedy podle něj měla věnovat důležitějším věcem týkajícím se budoucnosti, a neřešit pouze vlastní minulost, která ji uvrhává zpět. Proto krátký titul této zprávy klade důraz na jiný jeho výrok z této akce, tj., že je nutné se posunout vpřed do 21. století, ve kterém implicitně zmiňuje, že pro maďarskou politiku podle Fidesz není židovský ani romský holocaust tématem.¹³² Čas od času se ale premiér nebo někdo z ministrů a ministryň zúčastní hlavní budapeštské pietní akce, která je věnována romskému holocaustu,¹³³ avšak tato účast nepředstavuje středobod politiky paměti Fideszu. Důležitější je zaměřit se na to, jakým způsobem strana s dějinným narativem a vzpomínáním pracuje. Jak ostatně konstatuje Timothy Snyder, přestože se nacionalismus prezentuje navenek v úzkém spojení s mýty a minulostí, orientuje se hlavně na budoucnost.¹³⁴ Minulost je tedy využívána spíše instrumentálně k naplňování vizí o budoucnosti.

V závěru kapitoly se ještě v krátkosti vrátím k facebookovým prohlášením Viktora Orbána, ve kterých zmínka o romskému holocaustu prakticky nezaznívá a který zmiňuje romskou kulturu často jen s odkazem na národní stát a jeho přednosti. Během Orbánovy druhé vlády, konkrétně v roce 2014, vznikl *Cigány Történeti, Kulturális, Oktatási és Holokauszt Központ* (Cikánské centrum věnované historii, kultuře, vzdělávání a holocaustu), a to jako

¹³² <https://propeller.hu/itthon/2915532-navracsics-holokausztrol-tovabb-kell-lepni> (21.11.2021, 20:40).

¹³³ <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition> (27.11.2021, 0:08)

¹³⁴ SNYDER, Timothy a KÜRKA, Pavel B., ed. *Politika života a smrti*, c. d., s. 43.

jediné romské centrum, které se ve svých expozicích zaměřovalo na holocaust a podílelo se aktivně na organizaci připomínkových akcí. Jeho činnost však netrvala dlouho, avšak ne z důvodu, že by jeho aktivity byly pozastaveny legislativně ze strany vládních institucí. Centrum se potýkalo s nedostatkem finančních subvencí, proto muselo uzavřít již v roce 2017 svou budovu pro veřejnost. kdy zároveň návštěvníkům a návštěvnicím slibovalo, že svou činnost přenesou alespoň do digitálního prostoru, především pak na svůj facebookový profil.¹³⁵ K tomu však v konečném důsledku nedošlo. Webové stránky od zavření nejsou pravidelně aktualizovány, podobně sporadická je i aktivita na zmiňovaném facebookovém profilu. Za poslední čtyři roky se neobjevila iniciativa např. ze strany státu, státních institucí ani nevládních subjektů chod tohoto centra podpořit.

4.7 Maďarsko, Židé a ti druzí

Text 4.7 a

„V Auschwitz-Birkenau byl mezi léty 1940–1945 zabit jeden milion Židů, s desítkami tisíc dalších, včetně katolických Poláků, Romů a sovětských válečných zajatců.“¹³⁶

Úvodní úryvek pochází z listopadového článku v Index.hu, který se vztahuje k problematice židovského holocaustu, ale zaznívá v něm i zmínka o romských obětech. Zajímavé je však sledovat, které skupiny jsou zde diskursivně zviditelněny. Důraz v nominaci je kladen na Židy, kteří jsou předmětem Orbánovy politiky simulaker mnohem více a explicitněji než právě Romové. Katoličtí Poláci, Romové a sovětské zajatce se zde nacházejí v podobě parenteze, která může být vypuštěna bez toho, aby se změnila hlavní výpověď věty. Tyto skupiny představují jen jakési měřítko, že holocaust a nacistické vyvražďování se nejvíce dotklo právě židovského obyvatelstva. Představují specifikaci pár dalších forem pronásledování, vypuštění jsou však například Fideszem problematicky vnímání homosexuálové. O pojmání romského holocaustu stranou Fidesz svědčí i následující úryvek, který dělí od textu 4.7 a zhruba sedm let. Vychází ze stranického vyjádření, u něhož není uvedený přesný autor nebo autorka.

¹³⁵<https://www.cigany-holokauszt.info/?fbclid=IwAR0ELejSGLUPHjqJ3k13mulGkHPhjeOu1Q5KcEn7w75PA2EdepuirMrfGws> (09.12.2021, 0:56) a <https://www.facebook.com/ciganyholokauszt/> (09.12.2021, 0:25).

¹³⁶ <https://index.hu/kulfold/2021/11/12/itraeli-birosag-felfuggesztette-naci-relikviak-arvereset/> (23.11.2021, 20:31)

Text 4.7 b

„Připomněli to, že v roce 1944 bylo v tento den zavražděno několik tisíc Cikánů, což je také maďarskou národní tragédií. Zdůraznili, že je považováno za nepřijatelné, aby byli lidé diskriminováni, zabijeni kvůli náboženství, rase, původu, barvě kůže, národnosti, mateřskému jazyku. Dodávají, že stojí za těmi, kteří patří k národu. „Dneska už se nikdo nemusí bát jen proto, že se narodil Cikánům.“¹³⁷

Fidesz zmiňuje romský holocaust jako národní tragédii. Transponuje tedy traumatický prožitek z romského obyvatelstva na maďarský stát. Připomínání romského holocaustu je maďarským Romům a Romkám částečně vyvlastněno, aby se do centra pozornosti a do nominace dostal maďarský stát a národ. Na rozdíl od vyjádření jiných stran a politických osob, které v článku na webových stránkách Népszabadság zaznívají, operuje Fidesz s problematickým pojmem „Cikán“. Strana prezentuje Maďarsko jako již bezpečný stát, kde se něco podobného nemůže stát, protože Maďarsko stojí za svým národem. Otázkou však je, do jaké míry je romské obyvatelstvo skutečně vnímáno jako součást tohoto národa. V Maďarsku proběhlo podobně jako např. na Slovensku v 90. letech poměrně dost násilných útoků na Romy a Romky. Jen pár let před zveřejněním článku vzniklo několik filmů, které se této problematice věnovaly a jež tyto události popularizovaly. Mezi ně patří kupř. na Berlinale oceněný film *Csak a szél* (Je to jen vítr)¹³⁸ nebo *Ítélet Magyarországon* (Verdikt v Maďarsku) od režisérky Eszter Hajdú.¹³⁹ Jedná se často o násilnosti, které se odehrály v letech 2008-2009. Fidesz jako by se svým výrokiem distancovala od společenské zodpovědnosti na těchto útocích a vymezuje se vůči nim, mj. i s poukazem na to, že v tomto období byl Fidesz v opozici, a diskurzivně se snaží pasovat do role garanta toho, že Maďarsko bude pod vedením Viktora Orbána silným státem, kde se nikdo nemusí ničeho obávat. Veškeré distinktivní znaky se stávají v rámci výroku jakýmsi řetězcem ekvivalencí.¹⁴⁰ Jednotlivé kategorie ztrácejí svou důležitost, protože jsou zahrnuty do jedné velké skupiny s názvem maďarský národ.

¹³⁷ <http://nol.hu/belfold/a-roma-holokauszt-aldozatai-elott-tiszteleg-a-demokratikus-ellenzek-1477813> (04.12.2021, 21:12).

¹³⁸ <https://www.csfd.cz/film/312561-je-to-jen-vitr/prehled/> (05.12.2021, 01:28).

¹³⁹ <https://www.csfd.cz/film/365988-verdikt-v-madarsku/prehled/> (5.12.2021, 01:29).

¹⁴⁰ Viz i LACLAU, Ernesto a MOUFFE, Chantal. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014.

Claude Cahn poukazuje ve své stati věnované konstrukci maďarského národního Cikána na podobný jev. Vnímá tuto konstrukci jako způsob Orbánovy politiky, tak stigmatizovat liberalismus a snažit se od něj izolovat Romy a Romky, potažmo vytvořit propast mezi židovským a romským obyvatelstvem.¹⁴¹ Utváří tak topos tzv. „*maďarského Cikána*“, který dostává exonymum, ale je mu tím de facto upřeno užití autonyma. Tento obraz maďarského Cikána podléhá nacionalistickému mýtu, představuje bytostnou součást maďarské kultury a národa, což jej odlišuje od jiných romských skupin. Otázkou však je, do jaké míry se ono utvoření propasti mezi židovským a romským obyvatelstvem daří v případě připomínání romského holocaustu. A to mimo jiné proto, že z důvodu uzavření romského centra, které se specializovalo krom výuky, kultury a tradic, také na dějiny romské perzekuce během druhé světové války, spolupracují na pietních akcích věnovaných připomínce Památního dne romského holocaustu některé romské organizace častěji s budapešťským *Holokauszt Emlékközpont*.

Text 4.7 c

„Dnes se bohužel také děje ve vlasti něco takového, v systému omezujícím lidská práva a základní svobody, jenž se pokrytecky odvolává na budování společnosti založené na práci (...).“¹⁴²

Text 4.7 d

„Vědomě rozdělující politika paměti současné moci nenapomáhá ani reálnému vyrovnávání se s minulostí, ani kolektivnímu vzpomínání. Navíc neintegruje, ba právě naopak: brání přijetí těžkého osudu cikánstva a rozvoji.“¹⁴³

Ve stejném článku zaznívá ale i jiný pohled (text 4.7 c), než je přítomný v textu 4.7 b. Pochází od představitelů strany MSZP, kteří nesdílí představu Fidesz, která je orientovaná především na budoucnost, zaručení silného státu a jež razí heslo „*nikdy více*“. Maďarští socialisté ve svém prohlášení konstatují, že násilí orientované proti romskému obyvatelstvu je bohužel přítomné i v současnosti a nepředstavuje tedy pouhou minulost.

¹⁴¹ CAHN, Claude. *Divida et Impera: (Re)Creating the Hungarian National Gypsy*. In: GUESNET, F., JONES, G.(eds.), *Antisemitism in an Era of Transition. Continuities and Impact in Post-Communist Poland and Hungary*. Berlin: Peter Lang 2014. s. 264.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ https://nepszava.hu/1029161_mszp-emlekezzunk-es-cselekedjunk (10.12.2021, 22:51).

Vztahují se zde ke všem časovým rovinám, k minulosti, která by v ideálním případě měla představovat vzdálenou epochou a představovat memento pro budoucnost, a nakonec k přítomnosti, která je zaměřena na aktuální připomínání daných událostí a přetvoření pohledu na ně v reálném čase. Ve vyjádření za MSZP je také zpřítomněna kritika Orbánovy vlády, která je založena na porušování lidských práv a svobod. Odvolává se tak na hodnoty a cíle, jež nedodržuje. MSZP ve zmiňovaném prohlášení z roku 2014 zmiňuje kritický aspekt, týkající se politiky paměti Fideszu.

Krom výše uvedeného kritizují sociální demokraté politiku paměti formovanou Fideszem (text 4.7 d), která je v jistém ohledu paralyzující ve svém přístupu k minulosti. Neumožňuje pořádné kolektivní vzpomínání, které by plnilo integrující funkci ve společnosti a inkluzivnější pojetí kolektivní identity. Zároveň ale nepředstavuje reálné vyrovnávání se s minulostí a problematickými otázkami maďarských dějin, ani nikterak nenabourává dějinný masternativ. V ukázce (text 4.7 d) se jedinkrát objevuje podstatné jméno „*cikánstvo*“ ve smyslu cikánského obyvatelstva mezi adjektivy *romský* či jedním subjektem v podobě samotných *Romů*, či objektů v podobě obětí 2. srpna, které byly zabity. „*Cikánstvo*“ odkazuje do minulosti, k romské historii a perzekuci, která byla spojena s tímto pojmem. Právě ono nepřijetí romského holocaustu brání uznání romské historie jako součásti maďarských dějin, upírá romskému obyvatelstvu nárok na formování kolektivní paměti, a tím de facto i romské emancipaci.¹⁴⁴

Text 4.7 e

„*Buzny, pedofilové a George Soros mají místo v plynové komoře.*“¹⁴⁵

Památníky romského holocaustu v Maďarsku se stávají místem, na kterém bývá manifestována xenofobie, vztahující se k aktuálním společensko-politickým tématům či politice Fideszu. O této skutečnosti svědčí mj. nenávistný nápis, který se objevil v roce 2019 na budapešťském památníku romských obětí umístěném v *Nehru Part*. Nebylo to ostatně poprvé, co byl tento památník takto poškozen.¹⁴⁶ Nápis představuje jakousi enumeraci skupin, které by podle anonymního autora či autorky nápisu měly být zabity

¹⁴⁴ Na tento aspekt poukazuje např. Zsuzsanna Vidra. Viz VIDRA, Zsuzsanna. *A roma holokauszt narratívái*, c. d., s. 111.

¹⁴⁵ <https://24.hu/belfold/2019/07/09/buzinak-pedofilnak-es-george-sorosnak-gazkamraban-a-helye-ezt-irtak-fel-a-roma-holokauszt-emlekmure/> (12.12.2021, 17:16).

¹⁴⁶ https://www.nepszava.hu/3080142_ciganyirtasbunozesirtas-irtak-a-roma-holokauszt-budapesti-emlekmuverere-video. (15.12.2021, 0:09).

v Osvětimi, potažmo tedy plynové komoře, a posléze spáleny v kremační peci, kterou památník alegoricky zpodobňuje, neboť skrze malé průzory zde probleskují symbolické plameny. Otázkou je, jakou roli tento nápis hraje na památníku romského holocaustu a proč byl napsán zrovna zde a nikoliv jinde. Svou roli zde může sehrávat historická spojitost s druhou světovou válkou, perzekucí a zabíjením různých skupin obyvatelstva. Zároveň je zvláštní, že se tento nápis, ve kterém nefigurují Romové a Romky, objevuje zrovna zde. Může se rovněž jednat o jistou elipsu, tedy výpustku nedůležité informace, že se tato výpověď vztahuje i na romské obyvatelstvo, protože to je již implicitně zhmotněno v podobě samotného památníku. Památník zároveň představuje místo paměti a vandalským zásahem se stává násilným místem střetu různých druhů pamětí a jeho artikulace ve veřejném prostoru.

4.8 Romský holocaust nebyl holocaust. Extrémně pravicový diskurs v Maďarsku

Text 4.8 a

T: *„Popřel jste cikánský holocaust, proto pravděpodobně budete udán, jak už to na místě avizovali.“*

GN: *„Moje tvrzení je následovné: všechno, co se událo Cikánům v Maďarsku v letech 1944-1945, nemůže být klasifikováno jako holocaust. Holocaust je spíše jako genocida nebo masové vyvražďování. Holocaust je klasifikovaný případ genocidy, zatímco genocida není výlučný prostředek masového vyvražďování. Udála se masová vyvražďování cikánských obětí, udály se internace, byly vytvořeny cikánské pracovní roty, byly razie zacílené na Cikány, byla nucená práce, [Romové] byli odvléčeni ze země. Ale k cíli holocaustu dané komunity patří absolutní fyzická likvidace populace, což je nakonec formulováno do podoby státní a mocenské ideologie prováděné s pomocí státních nástrojů, systematicky, skrze vysokou mírou organizace, průmyslové prostředky jsou odsouzeni ke zničení, avšak nemohou se prokázat takovým chováním, aby se mohli vyvarovat jim určeného osudu – na jejich naprosté podřízenosti to nemůže nic změnit. Podle mého názoru mluvit o cikánském holocaustu v Maďarsku je devalvací židovského holocaustu, relativizace holocaustu.“¹⁴⁷*

¹⁴⁷ <https://demokrata.hu/magyarorszag/nalunk-nem-volt-roma-holokauszt-83872/> (15.12.2021, 01:02).

György Németh je v médiích hojně prezentován jako sociolog a ekonom, přestože nikde není uvedeno, kde daného vzdělání dosáhl. Krom toho byl v minulosti častým přispěvatelem na webových stránkách portálu *Mandiner*, který je spravován mládežnickou organizací strany *Fidesz*.¹⁴⁸ Úvodní text (text 4.8 a) pochází z rozhovoru pro konzervativní list *Magyar Demokrata*. Uskutečněn byl v roce 2015 a jeho tazatel se odkazuje na kontroverzní výrok Németha, který zazněl na veřejné debatě na půdě CEU. Németh na ni prohlásil, že romský holocaust nebyl čili svůj výrok vystavil jako jakousi antitezi vůči ostatním přítomným v panelu. Posléze byl veřejně odsuzován jako popírač romského holocaustu. Némethova rétorická strategie je velice zajímavá, i z toho důvodu, že používá instrumentálně židovský holocaust k relativizaci míry romského utrpení během druhé světové války. Svůj argument zde vystavěl jako pouhý spor o pojmy a užívá zde podobná odůvodnění jako Jehuda Bauer, jak bylo demonstrováno v teoretické části této práce. Perzekuce romského obyvatelstva byla z jeho pohledu natolik marginální, že nezasluhuje spadat pod tento pojem. Přestože následně v rozhovoru zmiňuje mnohé násilné činy a útoky na romské obyvatelstvo v Maďarsku během druhé světové války, tyto činy však nejsou podle jeho názoru hodné uznání.

Zatímco židovské obyvatelstvo bylo vystaveno mocenské svévoli, která byla prováděna systematicky ze strany nacistického Německa i domovského Maďarska, argument týkající se romské perzekuce zde nese jistý primordialistický a deterministický tón, který zdůrazňuje topos vrozených charakteristik romského obyvatelstva, které je de facto samo zodpovědné za svou perzekuci. Németh zde uvádí jistou enumeraci. Podává zde výčet různých atributů, jež lze připsat pronásledování Romů a Romek během druhé světové války, aby následně mohl konstatovat, že nenaplňují podstatu toho, co chápe pod pojmem holocaust. Poslední větou rétoricky graduje své vyjádření, když říká, že slovní spojení romský holocaust je de facto relativizace holocaustu. Jak tazatel, tak respondent se navíc pohybují v diskurzivním rámci, který využívá problematické exonymum „*Cikán*“. Označení romský holocaust není ani tak důležité pro to, že by se jednalo nutně o holocaust, ale spíše jde o společenské uznání válečného utrpení, které by nemělo být ve veřejných debatách relativizováno. Využití židovského holocaustu pro zpochybnění toho romského pro něj představovalo možnost pasovat se diskursivně do role obhájce židovského

¹⁴⁸ https://mandiner.hu/tag/nemeth_gyorgy (15.12.2021, 01:47).

holocaustu, který nesmí být za žádnou cenu zpochybňován. Holocaust má pro něj pouze jednu predikaci, a to „židovský“.

Németh není jediným popíračem holocaustu v Maďarsku. Do podobné kategorie lze zařadit také ředitele *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár* (Historicko-badatelský ústav a archiv)¹⁴⁹ Sándora Szakályho, který v lednu 2014 prohlásil, že krvavý masakr v Kamenci-Podolském, kde bylo zavražděno téměř 20 000 Židů a Židovek vyhnaných z Maďarska, jako „*administrativní opatření proti ilegálním migrantům*“¹⁵⁰ V roce 2017 byli např. obviněny tři osoby z popírání holocaustu, přičemž jako trest musely zaplatit peněžitou pokutu. Tento jev bohužel nepředstavuje žádný výstřelek, ale je relativně hojným jevem na sociálních sítích, které hojně slouží jako prostor pro šíření nenávistných výroků a anticiganismu.

Text 4.8 b

*„Pokud „cikánští politici“ Jobbiku vědí, že (také) používají rasovo-biologické principy nyilášovců, pokouší se opětovně objevit návrhy řešení, jsou tedy nejen rasisté, ale také cyničtí. Jestliže neví, tak jsou (rovněž) nevdělaní.“*¹⁵¹

Uvedený článek nepsal nikdo jiný než historik Lászlo Karsai. Pochází z roku 2010, kdy se do vlády vrátil Viktor Orbán a strana Fidesz. Karsai v textu kritizuje především nesnášenlivou politiku vůči Romům a Židům. Na základě historických pramenů se snaží poukázat, jaká „*proticikánská*“ opatření byla prováděna za vlády Ference Szálasiho a že je hnutí Jobbik muselo patrně zkopírovat z archivních materiálů. Jeho text je velice kritický a ironický. Představitelé strany Jobbik jsou buďto velice dobře informováni o maďarské historii během druhé světové války, získávají proto pevné predikace v podobě cyniků a rasistů, nebo o ní nevědí vůbec nic – pak získávají navíc do predikace přídomek nevdělaných hlupáků.

Avšak zhruba od roku 2014 lze zaznamenat u strany Jobbik změnu v politickém směřování. Tehdejší předseda strany Gábor Vona se po svém neblahém pokusu vytvořit

¹⁴⁹ Více viz <https://www.veritasintezet.hu/hu/munkatarsak/foigazgato/5-szakaly-sandor> (15.12.2021, 01:54).

¹⁵⁰ Viz https://civic-nation.org/hungary/society/glorification_of_nazism/holocaust_denial/ (15.12.2021, 01:58).

¹⁵¹ Viz http://nol.hu/velemeney/20101015-a_jobbik_a_nyilasok_es_a_ciganykerdes_-847431 (15.12.2021, 0:52).

Magyar Garda (Maďarská garda) pustil do reformních kroků. Zatímco vládní strana Fidesz se od svého vzniku posunula v politickém spektru spíše doprava, Jobbik se snaží v posledních letech zbavit své extrémně-pravicové minulosti¹⁵² a do čela strany se dostal předseda Péter Jakab, který je židovského původu a zároveň se dříve profiloval svými antisemitskými názory podobně jako někdejší předseda Csanád Szegedi.¹⁵³ Stranu z tohoto důvodů opustilo během posledních několika let mnoho dlouholetých členů a členek. Oproti vyjádřením strany Fidesz je tematizace romského holocaustu u Jobbiku zanedbatelná. Strana se spíše zaměřuje na židovský holocaust a současná protiromská téma.¹⁵⁴ Například v loňském roce byl Jobbik *Országos Etikai és Fegyelmi Bizottsága* (Zemský etický a kázeňský výbor strany Jobbik) vyloučen Gergely Kulcsár,¹⁵⁵ jenž v roce 2011 poplival budapešťský památník židovského holocaustu a který rozesílal na Nový rok PF s hákovými kříži.¹⁵⁶

4.9 Komárenská pevnost. Vyrovnávání se s válečnou historií – fáze vytěsnění a převrstvení paměti

V městě Komárně, které leží na hranici dělicí Slovensko a Maďarsko, se nachází dohromady pět pevností, a to tzv. Stará, Nová, Igmanská, pevnost Sandberg a tzv. pevnost Dunajské předmostí (*Csillagerőd*). Právě poslední ze zmiňovaných pevností, která je situována na maďarské straně v blízkosti Dunaje, bude věnována největší pozornost, protože v ní byli internováno romské obyvatelstvo před deportacemi do koncentračních táborů v Německu. Přestože se slovenská webová stránka komárenské Nové a Staré pevnosti věnuje jako diskursivnímu tématu velice obšírně raně novověké historii všech zmiňovaných pevností, historie během druhé světové války a po ní pro ni představuje tabu a není zde vůbec tematizována ani v jednom z případů.¹⁵⁷ Historické vyprávění se tedy snaží vyhnout kontroverzním bodům paměti a diskurzivně vyzdvihuje především „*velkolepost*“ a „*ojedinělost*“ tohoto pevnostního komplexu. Zaznívají zde nejrůznější

¹⁵² Tato změna politického směřování byla reflektována a tematizována v rámci různých debat i v romských kruzích, viz např. https://nepszava.hu/3131874_romak-szembesitetek-partja-multjaval-a-jobbik-alelnoket (15.12.2021, 1:50).

¹⁵³ <https://hungarianspectrum.org/2020/02/25/cleansing-of-jobbik-will-the-party-survive-it/> (15.12.2021, 02:11).

¹⁵⁴ <https://www.origo.hu/itthon/20190221-jakab-peter-eloskodoknek-es-romboloknak-nevezte-a-romakat.html> (15.12.2021, 01:36).

¹⁵⁵ <https://www.dehir.hu/debrecen/kulcsar-gergely-kizartak-a-jobbikbol/2020/05/22/> (15.12.2021, 1:40).

¹⁵⁶ <https://www.dehir.hu/debrecen/varga-zoltan-feljelenti-kulcsar-gergelyt-kulcsar-viszont-beperli-vargat/2015/03/23/> (15.12.2021, 1:44).

¹⁵⁷ <https://pevnost.komarno.eu/historia-a-zaujímavosti/historia-pevnosti-pevnostneho-systemu/> (09.11.2021, 16:26).

detaily vztahující se právě ke starším dějinám. Dějiny 20. století jsou však zde úplně vypuštěny.

Podobně je tomu i v případě komárenské pevnosti *Csillagerőd*,¹⁵⁸ přestože se zde dějiny 20. století alespoň v selektivní formě objevují. V popisu historie zaznívá alespoň v jedné až dvou větách zmínka o problematice historii během druhé světové války.

Text 4.9 a

„Od října do listopadu 1944 sloužila jako sběrné místo k deportacím.“¹⁵⁹

Text 4.9 b

„Od 20. let 20. století ztrácely sbírky replik pozvolna na oblibě, takže následně po druhé světové válce sádrové odlitky nebyly chráněny a restaurovány: čekalo je mnoho svízelných dekád.“¹⁶⁰

V případě pevnosti *Csillagerőd* byla tato drsná stránka historie převrstvena krásným estetizujícím dojmem expozice Muzea krásných umění, které vyplňuje sbírka zhruba 300 sádrových replik od antiky až po 16. století. Počet zde umístěných soch je ve srovnání s několika tisíci Romů a Romek různého věku, kteří prošli komárenskou pevností na podzim 1944, poměrně skrovný.¹⁶¹ V textu 4.9 a však není zmíněno to nejdůležitější – kdo byl deportován, proč, kým, kam a za jakým účelem. Důraz nominace¹⁶² je kladen především na formu (deportace), ale ne na aktéry či aktérky deportace, protože pro daný text nejsou podstatní.

V druhé části souvislého textu, zde uvedena jako text 4.9 b, posléze dochází k substituci subjektů. Po deportacích se do centra pozornosti dostávají sbírky sádrových replik, které na rozdíl od krátké noticky o deportacích zakoušely postupně od 20. let 20. století velké

¹⁵⁸ <http://erod.hu/a-csillag-erod/> (09.11.2021, 16:50).

¹⁵⁹ Tamtéž. Pouze o deportacích hovoří i maďarské heslo Wikipedie věnované městu Komárom. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Komárom_\(Magyarország\)#20._század](https://hu.wikipedia.org/wiki/Komárom_(Magyarország)#20._század) (21.11.2021, 23:13).

¹⁶⁰ <http://erod.hu/a-csillag-erod/> (09.11.2021, 16:50).

¹⁶¹ KATZ, Katalin. Story, History and Memory, c. d., s. 76. Lajos Sárközi, jeden z pamětníků, zmiňuje o několika stran dale počít 8-10 000 internovaných Romů a Romek. Nacházelo se tam tolik lidí, že mnozí internovaní museli zůstat v zimě venku, v areálu pevnosti. Viz tamtéž, s. 79.

¹⁶² REISIGL, Martin, WODAK, Ruth. The Discourse-Historical Approach (DHA). In: WODAK, Ruth, MEYER, Michael (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications 2010. s. 94.

příkoří, které trvalo několik dekad, než dosáhly svého uznání na kvalitě. Na inkriminovaných webových stránkách tedy nedochází k uznání romské perzekuce během druhé světové války, ale spíše k vyzdvihování a ocenění uměleckých kvalit zde umístěných sádrových replik.

Tyto krátké texty nejsou podstatné ani tak svým obsahem, ale tím, co v něm chybí, resp. co není artikulováno v jeho nominaci.¹⁶³ Zatímco uvedené historické texty na webových stránkách daných institucí vyzdvihují v predikaci čistotu forem, krásu, ochranu před zánikem památky, jsou staveny vzpomínky romských pamětníků a pamětnic do ostrého kontrastu s touto formou toposu estetizace.

Text 4.9 c

„Dostali jsme se do Komárna a nahnali nás tam jako stádo ovcí. Zrovna tak. Přinesli nějaké slupky od kukuřice a rozprostřeli je po podlaze, takže naše místo bylo relativně čisté. Ve srovnání se vším ostatním. Na střechy baráků umístili trávnick, takže je ze vzduchu nikdo nemohl spatřit, protože vypadaly jako pastviny. Vevnitř nebyl chlad, všichni lidi ohřáli tento prostor svým dechem a děšť se nemohl dostat dovnitř, protože stěny byly tlusté. Nikdy jsem neviděl tolik mrtvých jako tady. Každý den hromady mrtvých, taky děti a starých lidí. Mnoho zemřelo hlady. Pak když jim někdo odmlouval, zastřelili ho na místě nebo ho ubili k smrti. Bili je, pokud nebyli mrtví.“¹⁶⁴

Jedná se o výpověď pamětnice, za svobodna Ilony Lendvai pocházející z Túskeváru nedaleko Balatonu, která byla jako šestiletá společně se svou rodinou uvězněna v říjnu 1944 v komárenské pevnosti *Csillageröd*. V jejím popisu je budova charakterizována jako místo špíny a utrpení, které zůstávalo širší veřejnosti skryto, a to skrze maskování trávnickem, aby nemohlo být spatřeno spojeneckým letectvem a vybombardováno, či tlustými zdmi pevnosti, které oddělovaly romské a židovské obyvatelstvo od maďarské společnosti. Místo nebylo vhodné a ani údajně nebylo původně zamýšlené jako koncentrační tábor. O estetizaci prostoru vzhledem k podmínkám, které v pevnosti panovaly nemůže být příliš řeč. Jediná drobná zmínka, která v její výpovědi tímto směrem

¹⁶³ Tamtéž, s. 114.

¹⁶⁴ BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*, c. d., s. 164.

zaznívá, je snaha zušlechtit či alespoň zmírnit podmínky, které tam panovaly a najít si své čisté místo, které by bylo aspoň trochu snesitelné.

Text 4.9 d

„Zůstali jsme zde nejméně měsíc a půl. Nemohli jsme se umýt, ale umožnili nám si aspoň ulevit, přímo naproti táboru. Ale i přitom nás obklopovali četníci. Trpěli jsme závratěmi z hladu. Měsíc a půl jsme nepracovali, jen jsme čekali, čekali a čekali. Chovali se k nám jako ke špíně a dávali nám vodu jen jednou za uherský rok.“¹⁶⁵

Paní Vilmos Holdosi pocházející z Toroně nedaleko Szombathely zde vykresluje, jakým způsobem se k nim chovali četníci, kteří v komárenské pevnosti působili jako ostraha. Jako by špína, která panovala v táboře byla diskurzivně vytěsněna z areálu pevnosti a přenesena na romské obyvatelstvo, které zde bylo internované. Správa tábora se tímto diskurzivním gestem predikace pomyslně zbavovala odpovědnosti za špatné a nelidské podmínky, které v táboře panovaly. Navíc v textu 4.9 d, podobně jako v textu 4.9 c, kde tento aspekt zaznívá explicitně, byli internovaní dehumanizováni a ponižováni, což umožnilo věznilům legitimizovat si vnitřně nelidské zacházení s nimi.¹⁶⁶

Když se obloukem vrátím ke kapitole z teoreticko-metodologické části, ve které se věnuji singularitě židovského holocaustu a o tom, jak židovská paměť na utrpení během druhé světové války převrstvuje perzekuci Romů a Romek, objevuje se tento fenomén i v literatuře věnované komárenské pevnosti. Jak oprávněně kritizuje Katalin Katz ve svém příspěvku, není v publikaci o židovském holocaustu Randolpha L. Brahama a Nathaniela Katzburga, jenž publikoval Yad Vashem, ani slovo o tom, že v *Csillageröd* byli internováni nejen Židé, ale také tisíce Romů a Romek.¹⁶⁷ Zatímco text 4.9.a vůbec nezmiňuje, kdo byl deportován, tato publikace vyčleňuje romské obyvatelstvo z deportací, a tak i z podílu na společně prožívaném utrpení. Co se týče slovenských publikací, které se vážou k historii Komárna, je potřeba zmínit knihu od Antona Hruboně a Kataríny Ristveyové „*Prinavratené*“ *Komárno*, která se snaží alespoň stručně charakterizovat

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 125.

¹⁶⁶ O této metafoře dehumanizace ospravedlňující násilí na jiných skupinách obyvatelstva např. hovoří Zygmunt Bauman na mnoha místech své knihy *Modernita a holocaust*. Maďarská společnost se tak stala pomyslným zahrádkářem, který hospodařil na své zahrádce a vytrhával plevel. BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s.116-119 aj.

¹⁶⁷ KATZ, Katalin. *Story, History and Memory*, c. d., s.76.

situaci v Komárně po vídeňské arbitráži. Věnují se zde i situaci romského obyvatelstva v Maďarsku, které nebylo tak pronásledované jako to židovské. Když však popisují internace Židů a Židovek v pevnosti *Csillagerőd*, dopouštějí se stejné vynechávky jako zmiňovaný Braham a Katzburg – není v této souvislosti vůbec zmíněno romské obyvatelstvo.¹⁶⁸

5. Dynamika proměn politiky paměti romské holokaustu na Slovensku

5.1 Památník romským obětem holocaustu a komemorace v podání Roberta Fica

Památník romským obětem holocaustu se nachází v Dunajské Stredě nedaleko hranic s Maďarskem, kde se většina obyvatel hlásí k maďarské národnosti.¹⁶⁹ Není situován na okraji města, ale relativně v centru města. Na válečné období upomíná symbolicky nápis romský holocaust jak ve slovenském, romském a maďarském jazyce. I apel k jeho připomínání zaznívá ve všech zmiňovaných jazycích – tedy aby nebyl zapomenut jak slovenským a maďarským obyvatelstvem, tak samotnými Romy a Romkami a našel si místo v jejich kolektivní paměti. Přesto je zde utvořena jistá diskurzivní hierarchie. Na prvním místě se nachází nápis ve slovenštině, následně název v romštině a naposledy v maďarštině. Byl odhalen ve stejném roce jako budapešťský památník, navíc 2. srpna na Památný den romského holocaustu. O jeho vznik se zasloužil zdejší *Inštitúcie pre romologický výskum, metodiku a praktickú aplikáciu*¹⁷⁰ a odhalení památníku se zúčastnil i tehdejší slovenský premiér Robert Fico. Ve svém slavnostním projevu se snažil apelovat na to, aby mladší generace na tuto událost nezapomínala. Mladá generace tedy jeho slovy převzala veškerou zodpovědnost za připomínku romského holocaustu a jiné generace jako by touto povinností nebyly nijak zásadně vázány.¹⁷¹ Zajímavé je i další složení hostů a

¹⁶⁸ HRUBOŇ, Anton a RISTVEYOVÁ, Katarína. "Prinavrátene" Komárno, c. d., s. 38-44.

¹⁶⁹ https://dunstreda.sk/files/14.1._phsr_mesta_dunajska_streda_2015-2020_04022015.final1_0.pdf (24.11.2021, 20:48).

¹⁷⁰ Jedná se o romologický ústav působící v Dunajské Stredě, jehož význačnou postavou je József Ravasz. Inštituce se podílí na připomínání romského holocaustu, věnuje se sociálním tématům a otázkám bydlení či např. vzdělávání a snaže dostat romský holocaust do učebnic pro základní a střední školy. Ravasz se mj. podílel na vzniku Parlamentu Romů na Slovensku. <http://www.romea.cz/cz/zpravy/minirozhovor-s-jozsefem-ravaszem> (13.12.2021, 22:08). Ústav je uváděn v různých zdrojích pod různými jmény. Viz např. <https://dunstreda.sk/splnomocnenkyna-vlady-pre-romske-komunity-navstivila-dunajsku-stredu> (13.12.2021, 22:22).

¹⁷¹ <http://domov.sme.sk/c/2836986/v-dunajskej-strede-odhalili-pamatnik-romskeho-holokaustu.html> (24.11.2021, 20:40).

hostek, mezi nimiž byl vedoucí prezidentské kanceláře, ministryně práce a sociálních věcí Viera Tomanová, zástupci náboženských a romských organizací.

Tento památník zároveň představoval symbolické gesto utváření kolektivní paměti samotnými Romy a Romkami, protože byl vytvořený vyloženě romskými umělci.¹⁷² Vztahuje se stejně jako jeho budapešťský protějšek k Osvětimi, akorát za pomoci jiných vizuálních prostředků. Jeho forma z červených cihel odkazuje na tamější baráky, podobně jako ostnatý drát, který se nachází kolem něho. Na samotném památníku se objevuje jako synekdocha reliéf zpodobněné oběti, která zde symbolicky zastupuje utrpení všech romských obětí. Cestu k němu lze posléze vykládat jako cestu směřující k utrpení a perzekuci romských obětí, které vyústilo v památník romského holocaustu.

Pro Roberta Fica se tento památník stal předmětem vzpomínkových aktů 2. srpna. V roce 2013 zde položil společně se zmocněncem pro romskou menšinu na Slovensku Peterem Pollákem věnce. Organizace vzpomínkového aktu však nebyla v gesci samotného úřadu vlády, ale města Dunajská Streda a místní *Inštitúcie pre romologický výskum, metodiku a praktickú aplikáciu*. Tehdy se soustředil především na oběti násilných aktů během druhé světové války a zdůraznil, že zavražděnými Romy a Romkami v Osvětimi byli především staří lidé, krom toho i ženy a děti.¹⁷³ Fico svou stranu SMER v minulosti označil jako jednoznačně antifašistickou, která jako jediná, až hyperbolicky, dbá o to, aby holocaust a SNP neupadlo na Slovensku v zapomenutí. Tímto krokem si vymezil diskursivní prostor, ve kterém následně legitimizoval latentní xenofobii ve slovenské společnosti a nenávislné projevy vůči romskému obyvatelstvu jako standardní součást místního koloritu. Kdyby byly všechny tyto skutky kriminalizované, tak by to podle něj znamenalo zbytečné zahlcení jurisdikce.¹⁷⁴

Rozsudek týkající se pravicově orientovaného poslance Milana Mazureka sice nejprve diskurzivně potvrdil, aby jej následně zpochybnil tím, že jej označil za tzv. „*mediální proces*“. Fico tak postavil svůj projev na tezí a antitezích. Vyzdvihl především roli sociální demokracie, potažmo sebe v pozici předsedy, která prohlédla strategii strany ĽSNS a nechce medializovat její představitele. Dopustil se v tomto však argumentačního

¹⁷² <https://danubeislands.sk/zaujímavosti/muzea-a-pamatniky-historie/pamatnik-romskeho-holokaustu-dunajska-streda> (19.11.2021, 9:41).

¹⁷³ <https://www.vlada.gov.sk/dunajska-streda-poloznim-vencov-si-uctili-pamiatku-zavrazenych-romov/> (24.11.2021, 23:17).

¹⁷⁴ <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/524871-mazurek-povedal-to-co-si-mysli-takmer-cely-narod-vyhlasil-fico/> (12.12.2021, 01:58).

faulu, neboť po většinu videa nemluvil o ničem jiném než o ĽSNS, přičemž de facto podpořil jejich poslance Mazureka, ze kterého podle něj slovenská média pomáhaly nepřímou zkonstruovat hrdinu a přinášely tak vyšší preference Kotlebových straně. Sám se však na této konstrukci podílel, neboť ve své řeči prohlásil, že „*Mazurek povedal to, čo si myslí takmer celý národ.*“¹⁷⁵ Tímto odkazuje na topos politické korektnosti, která údajně zabraňuje ostatním Slovákům a Slovenkám otevřeně artikulovat jejich internalizované xenofobní postoje. Z Mazureka tak de facto vytváří pomyslného mluvčího slovenského národa, který vyslovuje jeho názory nahlas ve veřejném prostoru.

5.2 Politika památníků a sdružení In Minorita

Po krátké odbočce k ambivalentnímu vzpomínání Roberta Fica na romský holocaust se však vrátím opět k romskému památníku v Dunajské Stredě. Jednalo se údajně o druhý památník na Slovensku, který by byl věnován pouze romským obětem. Avšak byl to první památník, který by byl věnován všem romským obětem druhé světové války na Slovensku. První vyloženě romský památník vznikl patrně v Čierném Balogu již v roce 1968 a upomínal na romské oběti místní tragédie, byl tedy zacílen lokálně a konkrétně na danou událost.¹⁷⁶ Romské oběti měly již dříve různé památníky. Častým případem však bylo, že nebyly vyjmenovány, popř. nebylo zmíněno, že se jednalo o Romy nebo Romky. Ilijský pomník, jenž byl zbudován během 60. let místním sochařem Vojtechem Remeněm, připomíná 109 obětí, přičemž většinu z nich tvořily děti. Všechny byly na konci listopadu 1944 převezeny na popraviště do Kremničky a zavražděny. Přestože jsou na pomníku uvedena romská jména, není zde však explicitně uvedeno, že se jedná i o romské obyvatelstvo.¹⁷⁷ Jeho dedikace je všeobecná podobně jako tomu bylo u jiných pomníků a památníků – je věnován obětem druhé světové války. Zároveň na sobě nese nápis:

Text 5.2 a

„*Zastav sa človek pred vyliatou krvou, vzkličil z nej slobodný tvoj deň.*“¹⁷⁸

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Viz rozhovor se Zuzanou Kumanovou. <https://radiozurnal.rozhlas.cz/sedm-pamatniku-holocaustu-romu-na-slovensku-vybudovalo-sdruzeni-minorita-8105940> (20.11.2021, 15:01).

¹⁷⁷ <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/5947-ilija/> (20.11.2021, 0:20). Další informace lze také nalézt na informační tabuli, která byla umístěna v blízkosti pomníku. Viz i STACHOVÁ, Monika. Romové ve 30. a 40. letech 20. století na Slovensku (1927-1950), c. d., s. 139.

¹⁷⁸ Tamtéž.

Snází se tedy upozornit svou formou návštěvníky a návštěvnice na to, aby si uvědomili, že jejich svoboda byla vykoupena krvavými oběťmi jiných občanů v dřívějších časech. Proto by měla být dle toho náležitě oceňována, neboť hodnota jejího dosažení byla velice vysoká. Zároveň je zde patrný jiný aspekt, který zmiňuje Pavel Barša ve své knize *Paměť a genocida*. V kontextu kolektivní paměti hrál důležitou roli mýtus o jednotném národu, který usiloval o legitimizaci místního odboje proti fašismu a snažil se vyvarovat jeho zbytečné fragmentaci.¹⁷⁹ Romské oběti nebyly partikulárně zmiňovány, protože by to rozměňovalo konstrukci kolektivního vzpomínání na boj proti společnému ideologickému nepříteli. Právě podobně silné momenty jako je válečná zkušenost jsou právě do jisté míry konstitutivní pro pojem národu.¹⁸⁰ Důraz při připomínání událostí byl tedy v nominaci přenesen k diverzitě aktérů na danou událost a aktivitu – tedy boj proti fašismu, která působila sjednocujícím dojmem.

Posledních více než deset let se na osazování památníků věnovaných romskému holocaustu zaměřuje sdružení In Minorita,¹⁸¹ jehož členy jsou historik Arne Mann a rovněž historička a etnoložka Zuzana Kumanová.¹⁸² Na svých webových stránkách, které se rovněž specializují na připomínání romských obětí během druhé světové války a míst nejrůznějších násilných aktů vůči romskému obyvatelstvu, zahrnuli autoři v sekci památníky fotografie pamětních míst, o které se organizace zasloužila. Jedná se však o jistou partikulární paměť, protože zde chybí propojení s jinými místy paměti, která vznikla z popudu jiných iniciativ.¹⁸³ Z tohoto důvodu tedy v přehledové fotografii chybí památník z Dunajské Stredy, Zlatých Moravců, Kremničky, kde bylo umístěno popraviště, nebo Ilije.

¹⁷⁹ BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, c. d., s. 12-13. Pavel Barša tento jev zmiňuje na příkladu Sovětského svazu, má ale jistou platnost i v jiných státech východního bloku.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 26.

¹⁸¹ V českém kontextu vznikl v roce 2020 pro časopis MEMO věnovaný orální historii článek od Klary Kohoutové srovnávající český a slovenský kontext vzpomínání na romské dějiny, především tedy romský holocaust. Text je však plný různých faktografických nepřesností a omylů. Souhlasí, že na Slovensku je pořád poměrně malé povědomí o romském holocaustu u romského obyvatelstva, to však neznamená, že by Romové a Romky neiniciovali vznik památníků na rozdíl od českého prostředí, ba právě naopak. Památník v Dunajské Stredě inicioval Rom József Ravasz, ve sdružení In Minorita osazující památníky na místech různých násilných činů působí Romka Zuzana Kumanová, která ze své pozice kritizuje romskou menšinu na Slovensku, že si dostatečně nepřipomíná romský holocaust. Viz http://www.sohi.maweb.eu/wp-content/uploads/2021/02/Memo_2020_2_www.pdf (13.12.2021, 22:56).

¹⁸² <https://romovia.sme.sk/c/20443295/zaznamenavanie-romskeho-holokaustu.html> (12.12.2021, 18:37).

Jedná se např. o památníky v Dubnici nad Váhom, Lutile, Banské Bystrici, Nemecké, kde byla nechvalně známá vápenka, dále pak ve Zvolenu, Hanušovcích nad Topľou, Slatině, revitalizovaný památník ve Valašské Belé se jmény obětí apod. Od letošního roku je možné tato místa navštívit i elektronicky, položit symbolicky virtuální květinu či zapálit svíčku. Po kliknutí na ikonu informací si daný uživatel nebo uživatelka může vyslechnout úvodní slovo či si dále prostudovat historii, která se váže k událostem spjatým s příslušným památníkem či pamětní tabulí. <https://romsky-holokaust.3-d.sk> (12.12.2021, 18:43).

¹⁸³ <http://www.romaholocaust.sk/sk/pamatniky> (20.11.2021, 18:42).

Navíc In Minorita není jediná organizace, která se věnuje uchovávání paměti týkající se osudů Romek a Romů za druhé světové války na Slovensku. Zachycování ústních svědectví romských pamětnic a pamětníků se mj. věnovala i Nadace Milana Šimečky.¹⁸⁴

Sdružení mj. organizuje od roku 2005 i ve spolupráci s Muzeem slovenského národního povstání připomínkové akce na 2. srpna.¹⁸⁵ V areálu muzea byla před několika lety umístěna dokonce pamětní tabule z iniciativy In Minority připomínající oběti romského holocaustu. Přestože je totiž tento den na Slovensku, na rozdíl třeba od Maďarska, relativně hojně připomínán a zmiňován význačnými slovenskými politiky a političkami či slovenským tiskem, nebyl prozatím oficiálně zařazen mezi památné dny.¹⁸⁶ Památce židovského holocaustu na Slovensku bylo např. vyhrazeno 9. září, tedy den, kdy byl přijat nechvalně známý diskriminační Židovský kodex z roku 1941, který do velké míry kopíroval norimberské zákony, avšak Památný den romského holocaustu na své uznání stále čeká.

5.3 Prezidentka Zuzana Čaputová jako změna?

Text 5.3 a

„Boli to konkrétne ľudské osudy predkov a príbuzných ľudí, ktorí sú našimi spoluobčanmi. A ktorí sa aj v tomto čase stretávajú s tým, s čím by sa už stretnúť nemali – s ponižovaním, slovnými a fyzickými útokmi pre svoj etnický pôvod. Žiaľ, sme opäť svedkami, aké jednoduché je zneužiť predsudky na podnecovanie nenávisti, ktorá môže nabrat’ – ako vieme z minulosti - až obľudné rozmery. Je našou spoločnou povinnosťou, aby sme, ako ľudia dobrej vôle, zmenšovali priestor pre nenávisť. Zmenšujme ho, prosím, ľudskosťou, vzájomným rešpektom a snahou o porozumenie. Aby sa už nikdy niečo podobné ako bol rómsky holokaust nemohlo zopakovať voči akejkoľvek skupine ľudí.“¹⁸⁷

¹⁸⁴ Nadace se také podílela na vzniku tohoto informačního portálu, který zachycuje romský holocaust v různých zemích Evropy. Viz <https://www.romasintigenocide.eu/slovincina/home/b-d> (11.12.2021, 0:39).

¹⁸⁵ <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/> (11.12.2021, 00:29). Jedná se o článek Zuzany Kumanové k připomenutí romského holocaustu v celoevropském kontextu. V některých textech je zmíněn jako organizátor i Etnologický ústav Slovenské akademie věd. Viz <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/slovak-republic>. (11.12.2021, 0:30)

¹⁸⁶ Viz např. <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/slovak-republic> nebo <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/> (07.12.2021, 21:48).

¹⁸⁷ <https://www.prezident.sk/article/pamatny-den-romskeho-holokaustu-zmensujme-priestor-pre-nenavist/> (07.12.2021).

Uvedený text (5.3 a) představuje úryvek z projevu prezidentky Zuzany Čaputové pocházející z letošního roku. Současná slovenská prezidentka se začala více než její předchůdci zaměřovat právě na výročí spjatá s romským obyvatelstvem. Slovenské texty, jež se jich týkají, doplňuje pravidelně i verzí v romském jazyce. V letošním projevu kladla důraz podobně jako hnutí In Minorita, připomínající oběti romského holocaustu, na konkrétní lidské osudy, které však v projevu nejsou explicitně jmenovány. Diskurzivně vrací tehdy perzekuované a vyloučené romské obyvatelstvo do společenských vazeb. Perzekuce se neudála vně, ale uvnitř společnosti, což znamená, že ostatní obyvatelé byli jejími svědky. Vytváří přitom analogii s dnešní situací a pravicovým extrémismem na Slovensku, když konstatuje, že toto svědectví se v jistých ohledech v současné době opakuje ve slabší formě. Zároveň ale varuje na základě historické zkušenosti, že tyto projevy mohou zesilovat, a proto je potřeba zamezit opakování této historické kauzality. Krom toho zdůrazňuje společenskou zodpovědnost každého jedince ve společnosti, který může proti daným projevům aktivně vystupovat nebo nečinně přihlížet. Nejenže používá slovní spojení romský holocaust, ale zároveň varuje před tím, aby slovo holocaust nedostalo v budoucnosti i jiné atributy.

5.4 Slovenské školství

Význačné události či popis průběhu romského holocaustu však ve výuce na základních a středních školách nezaznávají příliš často či takřka vůbec. V podobném duchu se vyjadřuje k tomuto tématu i režisérka Vera Lacková.

Text 5.4 a

„Keď som bola staršia a začala som sa viac zaujímať o históriu, holokaust a rómsky holokaust, tak ma šokovalo, čo sa dialo za vojny, ako málo sme sa o tom učili v škole a ako je to možné, že sa o rómskom holokauste hovorí tak málo.“¹⁸⁸

Lacková zde konfrontuje svou rodinnou paměť s minimálním poznáním, kterého se jí k tomuto tématu dostalo ve slovenském školství. Naznačuje tím, jako by se diskurs o romském holocaustu odehrával převážně v rodinném, soukromém prostoru, ale téměř

¹⁸⁸ https://dennikn.sk/2586469/romski-partizani-neboli-vynimkou-hovori-pravnucka-zabudnuteho-hrdinu-ktoremu-gestapo-vyvrazdilo-rodinu/?ref=list&fbclid=IwAR1txiImO2QhlsFsjPZXQdU5nQ10HI7g_SBNKQL6WmRnU_vVZm9dmsRAAw0 (24.11.2021, 21:09).

vůbec nepronikal do prostoru veřejného. Poukazuje na to, že v nominaci dějinného narativu, se kterým se ve škole setkala, téměř vůbec nezaznívalo slovo Rom či Romka. Osudy romského obyvatelstva tedy zanikají v narativu utrpení a odboje slovenského národa během druhé světové války. Ostatně Vera Lacková není jediným člověkem, který upozorňuje na nedostatečné tematizování ve školách.

Text 5.4 b

*"Rómsky holokaust bol dlho zabudnutý, nestretávali sme sa s ním ani v učebniciach dejepisu. Na tieto čierne škrvny európskych dejín nemôžeme zabudnúť."*¹⁸⁹

Uvedený citát (text 5.4 b) se podobně jako text 5.4 a vztahuje k tematizaci romského holocaustu na slovenských školách. Jedná se o výňatek z projevu Józsefa Ravasze, který tehdy působil jako ředitel Romologického ústavu v Dunajské Stredě. V něm pracoval s klasickou predikací „zapomenutý“, která zazněla i v úvodní části věnované historickému kontextu romského holocaustu na Slovensku. Jeho zapomenutí podporovalo i to, že se neobjevoval na stránkách učebnic dějepisu. S romským holocaustem by se měli seznámit všichni – nejen neromské obyvatelstvo, ale také mnozí Romové a Romky, kteří s romskými dějinami za druhé světové války nejsou dostatečně obeznámeni. Zároveň romský holocaust nestaví pouze do rámce národních dějin, ale do širšího kontextu celoevropských dějin druhé světové války. Krom výše zmíněného Ravasz ve své řeči akcentoval solidární pouta mezi lidmi a sociální inkluzi, která klade důraz na společné prvky paměti, na které poukazuje mj. i Tzvetan Todorov a Elisabeth V. Spelman, na které jsem odkazovala v pasáži o primátu židovského holocaustu. Právě výuka romského holocaustu na školách by tedy pomohla k většímu prolínání partikulárních kolektivních pamětí a utvoření kolektivního vzpomínání, které by překonávalo národní narativ dějin.

Text 5.4 c

*„Kiežby sa viac reálii o tejto téme dostávalo aj do škôl a k mladým ľuďom. Možno by sa potom nediali také útoky, ako tie nedávno v Žiline.“*¹⁹⁰

¹⁸⁹ <https://www.vlada.gov.sk//dunajska-streda-polozenim-vencov-si-uctili-pamiatku-zavrazdenych-romov/> (07.12.2021, 21:18).

¹⁹⁰ <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/> (11.12.2021, 0:38).

Podobně jako József Ravasz v textu 5.4 b se k tomuto tématu vyjadřuje Zuzana Kumanová ze sdružení In Minorita. Text je zaměřený hlavně na celoevropský kontext a v závěru demonstruje, že je toto téma bytostně týká i slovenské společnosti. Jako možný důsledek nedostatečné tematizace romského holocaustu na školách na Slovensku vnímá větší inklinaci mladší generace k pravicovému extrémismu, čímž patrně naráží mj. i na Livii Garčalovou spolupracující s EŠNS a její Kulturblog, ve kterém se věnovala i mnoha různým historickým tématům.¹⁹¹ Zuzana Kumanová tuto hrozbu konkretizuje ve formě útoku v Žilině, který se odehrál na konci července 2018, tedy pouhých pár dní před Památným dnem romského holocaustu. Ve školství vidí jakýsi účinný potenciál prevence vůči těmto tendencím, které jsou ve slovenské společnosti zhmotněny do podoby nenávistných útoků proti různým menšinám.¹⁹² Snahu sdružení In Minorita věnovat se romskému holocaustu ve výuce na slovenských školách demonstrují např. kvízy utvořené zvláště pro úroveň základních a středních škol ve třech jazykových mutacích, kde žáci a žákyně vybírají jednu správnou odpověď z baterie v rámci google formuláře, jenž následně výsledky vyhodnotí.¹⁹³ Obě verze jsou zaměřeny převážně na faktografii a neumožňují hlubší zpětnou vazbu v podobě reakce na otevřené otázky. Organizace se sice věnuje připomínání romského holocaustu, avšak její působení nemá takový dopad, neboť bohužel nepokrývá dostatečně a plošně školství a tematizaci osudů romského obyvatelstva na Slovensku během druhé světové války.

Přitom ve slovenském prostředí lze vysledovat jisté pokusy o tematizaci romského holocaustu v učebnicích dějepisu. Kromě učebnice romských dějin pro 7.-9. ročník, která byla sestavena před pár lety kolektivem slovenských autorů,¹⁹⁴ je jedním z takových počínů např. učebnice *Rómsky dejepis*, kterou sestavil Arne Mann v roce 2000.¹⁹⁵ Kromě jiných kapitol romských dějin, jako je příchod Romů do Evropy, osvícenského období vlády Marie Terezie a Josefa II., se zde objevuje i romský holocaust. Osudy romského obyvatelstva za války jsou zde pojednány v širším kontextu nacistické perzekuce. Arne Mann se v několikastránkové kapitole věnuje širě i situaci v protektorátu, zmiňuje síť

¹⁹¹ <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/livia-poklad-slovenskych-extremistu-18leta-divka-sazi-na-kar/r~69ccf5924e6111ea84c6ac1f6b220ee8/> (10.12.2021, 0:36).

¹⁹² <https://www.noviny.sk/krimi/355687-agresivny-utok-v-centre-ziliny-mladik-skoncil-v-nemocnici-s-krvacanim-do-mozgu> (11.12.2021, 0:45).

¹⁹³ <https://romsky-holokaust.3-d.sk> (12.12.2021, 18:53). Jedná se o romskou, slovenskou a anglickou verzi.

¹⁹⁴ CANGÁR, Ján, ed., KRATOCHVÍL, Viliam, ed. a LUŽICA, René, ed. Pátrame po minulosti Rómov: dejepisná čítanka pre 7-9. ročník základnej školy. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2016. Další obdobnou prací je i PIVONĚ, Rastislav. Dejiny Rómov v dátach. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2007.

¹⁹⁵ MANN, Arne B. *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram, 2000.

slovenských pracovních táborů, do kterých byli Romové zařazováni na základě jejich klasifikace jako asociálů. Kromě zajišťovacího tábora v Dubnici zmiňuje i důležitou síť sousedských vztahů a přístup lokální samosprávy, která hrála důležitou roli v tom, zda daný starosta využil pravidelných oběžníků, klasifikoval místní Romy jako asociály a nechal je transportovat do některého z pracovních táborů, či ne. Situace romského obyvatelstva v oblastech jižního Slovenska, které byly vídeňskou arbitráží podstoupeny Maďarsku, je charakterizována velice zkratkovitě pouze jednou jedinou větou.¹⁹⁶ Navíc je zde uvedeno, že romské obyvatelstvo z Maďarska bylo transportováno do pouze do Dachau, ačkoliv deportace Romů a Romek vedly i do jiných koncentračních táborů či do Osvětimi. Otázkou však je, do jaké míry je učebnice na slovenských školách dnes používána, a přestože ji chybí autorský úvod, je podle všeho cílena pro všechny žáky a žákyně, kteří se chtějí dozvědět něco více o romských dějinách.¹⁹⁷

Další podobnou snahou jsou např. obrazové materiály k romskému holocaustu pro učitele, které jsou umístěny na speciálním portálu věnovanému romskému holocaustu po celé Evropě, na jejichž zhotovení se podílela i Nadace Milana Šimečky. Nachází se zde také jeden shrnující dokument, ve kterém jsou tematizovány různé etapy romských dějin a partikulární témata, jako např. romský žák, poválečná identita, vzpomínkové akce v Osvětimi apod.¹⁹⁸ Na dějiny romského obyvatelstva na Slovensku během druhé světové války je zaměřený tematický list věnovaný tzv. zajišťovacímu táboru Cikánů v Dubnici nad Váhom, zmíněna je zde i komárenská pevnost v Maďarsku nebo slovenští Romové a Romky, kteří vypomáhali na statcích. Všechny listy jsou doplněny i úkoly, které je možno využít v rámci výuky. Snímku vždy dominuje obraz nebo fotografie. V případě zajišťovacího tábora v Dubnici na Váhom je tomu pláněk tábora, který nakreslil jeden z internovaných. Ve fokusu, hned vedle fotografie, je umístěn centrální text, jenž shrnuje základní informace o táboře. Text sice hovoří o úmrtích romského obyvatelstva, jež bylo v táboře uvězněno, nezmiňuje ale bližší příčiny a také blíže nepopisuje podmínky, které v táboře panovaly a žáci a žákyně je z plánku tábora patrně neodvodí.

Kromě zmíněných informací je zde pod zajímavostmi v kolonce „Vedeli ste, že“, která má vzbuzovat zvědavost, zformulována i úloha. Ta je silně aktualizací a cílí podobným směrem, jaký navrhovala Zuzana Kumanová ve svém textu (text 5.4 c).

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 14.

¹⁹⁷ Čemuž nasvědčuje i poslední kapitola učebnice, která se věnuje otázkám vzájemného porozumění, zároveň se však v druhé části převážně zaměřuje na porozumění právě v rámci romského obyvatelstva a také na užívání romského jazyka. Viz tamtéž, s. 51-55.

¹⁹⁸ <https://www.romasintigenocide.eu/slovincina/lehrer/Slovak.pdf> (11.12.2021, 0:58).

Text 5.4 d

„Ktorí politici alebo politické strany sa stále usilujú presadiť, aby ľudia, ktorí poberajú sociálne dávky, museli pracovať? Čo si o tom myslíte?“¹⁹⁹

Otázka pro žáky a žákyně cílí na konkretizaci, explicitní či přímé propojení jmen stran a politiků s konkrétními protiromskými politikami. Otázka pracuje se specifickým diskursem, který často zmiňuje a nastoluje ĽSNS. Zároveň, ostatně jak bude demonstrováno i na následujících stranách, není nositelem tohoto toposu o pobíračích sociálních dávek pouze Kotlebova strana, ale zmiňovaný specifický diskurs je normalizován, stává se konvenčním a je následně přejat i jinými stranami a politickými aktéry či aktérkami, kteří se k němu vztahují a jeho neustálým reprodukováním stvrzují jeho místo ve veřejném diskursu. Jak zmiňuje Rae Langton,²⁰⁰ pokud v konkrétní situaci řečového aktu přijmeme změnu tzv. *common ground*,²⁰¹ nastolenou v tomto případě ĽSNS, umožňuje to řečníkovi či řečnici pokračovat dále v diskusi a artikulovat ilokuční akty, či promluva může ústit v prelokuci, pokud má vliv na dané obecnstvo. Na základě tohoto mechanismu posléze dochází k šíření nenávistných projevů ve společnosti. Řešením, které Langton v tomto případě navrhuje, je odmítnout konkrétní *common ground*, a zamezit tak artikulování ilokučních aktů. Nejprve však musí daná osoba prohlédnout danou taktiku či ji zcela nepochopit, aby ilokuce mohla selhat. Otázkou však je, zdali k tomuto kroku úloha (text 5.4 d) směřuje, či ne, protože přejímá zmiňovaný konvenční topos o těch, co pobírají na Slovensku sociální dávky.

Podle pozorování ze strany Rady Evropy není romský holocaust zahrnutý do učebních osnov předmětů jako je dějepis, základy společenských věd apod. Ve slovenských učebních osnovách dějepisu sice zaznívá explicitní odkaz na perzekuci romského obyvatelstva, ale výhradně ze strany nacistického Německa. V souvislosti s tzv. válečným Slovenským štátem je zde zmíněn pouze židovský holocaust a otázky týkající se židovského kodexu či postavení židovského obyvatelstva na Slovensku během druhé

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ LANGTON, Rae. "Beyond Belief: Pragmatics in Hate Speech and Pornography." In: MAITRA, Ishani, MCGOWAN, Mary Kate. *Speech and Harm: Controversies Over Free Speech*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

²⁰¹ Tento koncept vychází z přístupu Davida Lewise pomyslném skorování v jazykové hře. Viz LEWIS, David. "Scorekeeping in a Language Game." In: *Journal of Philosophical Logic*, vol. 8, no. 1, Springer, 1979, s. 339–59.

světové války. Když se v učebních osnovách dějepisu objevuje odkaz na téma poznání „života ve Slovenské republice“,²⁰² je otázkou, do jaké míry žák nebo žákyně dostane během výuky plastický obraz událostí a života na Slovensku v této době. Co lze chápat pod oním pojmem „života ve Slovenské republice.“ Je do tohoto poznání dostatečně začleněno také romské obyvatelstvo? Jistý pokus nastínit toto téma ve školní výuce lze spatřovat např. v předmětu věnovanému vyloženě romské kultuře, který je údajně vyučován na základních a středních školách od roku 2004.²⁰³ Programům zaměřeným na toleranci vůči menšinám se věnuje i *Rómske vzdelávacie centrum Prešov*,²⁰⁴ otázkou však je, zda v rámci těchto projektů a seminářů zapojuje také problematiku romského holocaustu na Slovensku. Na svých webových stránkách centrum zmiňuje projekt věnovaný právě tomuto tématu, který by měl být připravován ve spolupráci s knihovnou v Prešově.²⁰⁵ Není však z dokumentu jasné, v jaké fázi realizace se tato idea nachází. Jinak je však tato část dějin na Slovensku stále spíše opomíjena a záleží na daném pedagogickém sboru a vedení školy, zda se jí bude věnovat a sáhne po jiných materiálech než se nacházejí v klasických učebnicích dějepisu nebo ne.

Text 5.4 e

„V komunitných centrách sme rozmýšľali, akým spôsobom pomôcť, aby si rómske deti uvedomili svoju vlastnú identitu. Veľakrát sa totiž považujú za menejcenné,“ povedala Melikantová s tým, že deti chceli odtrhnúť od súčasných tém a nasmerovať ich do histórie.“²⁰⁶

V některých případech tak vznikly zajímavé mezinárodní projekty, jako např. dokumentární film *Příběhy, které byly napsány*, který natočily romské děti z Plaveckého Štvrtku, Brna a Spišského Podhradí ve spolupráci s dalšími organizacemi jako je Člověk v ohrožení, DROM apod.²⁰⁷ K němu se ostatně váže i uvedený text 5.4 e. Jedna z organizátorek projektu zde naznačuje, že dokumentární film vnímá jako důležité propojení kolektivní paměti a formování vlastní identity. Projekt tedy neutilizuje výpovědi a

²⁰² https://cloud2w.edupage.org/cloud/UO_DEJ_zlucene.pdf?z%3AgPpHzLuDAsQK7V8u42ZwZIyFEva%2BJPMaz77TtOs4XT9xQFzNSDSWhQLYpbqcFhaQ (12.12.2021, 01:30).

²⁰³ <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/slovak-republic> (12.12.2021, 0:40).

²⁰⁴ <https://archiv.mpc-edu.sk/sk/rocepo> (12.12.2021, 17:42).

²⁰⁵ <https://mpc-edu.sk/sites/default/files/rocepo-dokumenty/info/ROCEPO.pdf> (12.12.2021, 17:48).

²⁰⁶ <https://romovia.sme.sk/c/20443295/zaznamenavanie-romskeho-holokaustu.html> (12.12.2021, 19:44).

²⁰⁷ Viz <https://romovia.sme.sk/c/20443295/zaznamenavanie-romskeho-holokaustu.html> a <https://www.youtube.com/watch?v=v6yYuExZgVU> (12.12.2021, 19:39).

poznání o romském holocaustu k utváření dialogu mezi romským a majoritním obyvatelstvem, ale je cílen dovnitř na romské obyvatelstvo, aby bylo skrze konstruování minulosti oproštěno od myšlenek na tíživou současnost. Melikantová se staví do pozice iniciátorky a zároveň asistentky v tomto procese formování identity romských dětí a podporuje skrze tuto tvůrčí činnost jejich sebevědomí.

5.5 Formy (ne)připomínání romského holocaustu na Slovensku – předsedové vlády Igor Matovič, Eduard Heger a Peter Pellegrini

Text 5.5 a

„Dnes som strávil deň so slovenskými Rómami ... o 12h v Banskej Bystrici, o 16h v katedrále sv. Martina v Bratislave a od 18h na Bratislavskom hrade ... pozval som ich - ľudí, s ktorými na Slovensku žijeme už 800 rokov - ku spoločnej ceste do budúcnosti ... tak, aby každé dieťa dostalo od malička vzdelanie a rodičia prácu ... tak, aby už nikto nemohol na nikoho ukazovať prstom, že sa len vezie a druhí ťahajú káru. Prišla kopa super ľudí a verím, že to spoločne dokážeme. #ÚprimneOdvážnePreĽudí“²⁰⁸

Text 5.5 b

„Včera som zrejme ako prvý vládny a dočasný to vedúcko, po 800 rokoch spoločného spolunažívania, pozval zástupcov slovenských Rómov na Bratislavský hrad ... spoznal som bližšie kopy skvelých ľudí ... a aj sranda miestami veľká bola 🍀 ... a dohodli sme sa, že spoločnými silami zaorieme brázdu, ktorá sa medzi Slovákami a Rómami za tie storočia vytvorila.“

Oba tyto texty, doplněné videem a fotografií, pocházejí z facebookového profilu tehdejšího premiéra Igora Matoviče a dělí je od sebe pouhý jeden den. Matovič ve svém textu pracuje s zemědělskými motivy a klasickými stereotypy o Romech a Romkách, tj. s tím, že romští rodiče nemají práci a děti vzdělání. Ostatně tento popis do jisté míry kopíruje programový bod vládní strany OĽANO v sekci s názvem „*Rómska problematika*“.²⁰⁹ Následně

²⁰⁸ <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/videos/10220082628828466>. Jedná se o popis k videu na facebookovém profilu. (19.11.2021, 19:11).

²⁰⁹ <https://www.obycajnιλudia.sk/program-2020/stat-ktory-sluzi/romska-problematika/> (19.11.2021, 21:08). Igor Matovič se tématu věnoval např. při tiskové konferenci v listopadu 2019, kdy se zaměřoval na apriorní zařazování romských dětí do tzv. speciálních základních škol a chyby ve financování v systému vzdělávání romských dětí na Slovensku, a to že prostředky určené na tyto účely byly často využity úplně jinak. Otázkou je ale vhodnost užití jazykových prostředků a slov, když Matovič hovoří o tom, že do šesti let romské děti

Matovič v textu staví Slováky a Slovenky do role těch, co tahají káru, a romské obyvatelstvo implicitně do pozice těch, co se vezou v káře, což by se podle něj mělo proměnit. Predikace tohoto setkání vyznívá jako velice intenzivní událost strávená se skvělými lidmi a poměrně radostná. Podobně jako v případě statusu Viktora Orbána zde chybí kontext – obzvláště, pokud si čtenář nebo čtenářka nepustí i přiložené video. Události, které zde Igor Matovič barvitě popisoval, se vázaly k pietní připomínce obětí romského holocaustu 2. srpna 2020. Významově tím převrstvil i vyznění samotného videa, ve kterém propojuje události romského holocaustu se současnou diskriminací romského obyvatelstva na Slovensku a snaží se tak laicky vyvázat fašismus ze své vymezené epochy a použít jako analytickou kategorii i pro současnost (viz text 5.5 c).²¹⁰ Rok předtím, ale ani rok poté už na svém facebookovém profilu nereflektoval.

Text 5.5 c

„Na Slovensku rómsky holokaust neskončil, ale naďalej trvá v myšliach ľudí, ktorí si myslia, že Rómovia sú menejcenní, ktorí ukazujú prstom smerom na osady a neurobia nič a nevyžadujú od svojich politikov, aby tu svoju politiku zmenili. Chcem teraz z tohto miesta sľúbiť, že to budeme robiť inak (...).“²¹¹

Současný premiér Eduard Heger se k tomuto tématu nevyjadřoval 2. srpna, ale důraz přenesl namísto toho podobně jako Viktor Orbán na méně dějinně brizantní Mezinárodní den Romů 8. dubna. Stejně jako Matovič se ve svém textu věnoval aktuálním tématům, která jsou spojena s romským obyvatelstvem na Slovensku. Jeho vztažení k současnosti sice nabídlo aktualizací vzhled a odkrytí některých problémů, se kterými se slovenská společnost potýká, zároveň se však diskurzivně vyhnulo problematické minulosti.

vychovává „bláto“ (myslí podmínky v osadě, ale působí to, jako kdyby romští rodiče byli blátem) a že je potřeba tento trend změnit, aby se z nich stali „normální pracující lidé“, a ne „profesionální pobírači dávek“. Pohybuje se v tomto ohledu poněkud zacyklený ve veřejném diskursu o zneužívání pobírání dávek ve hmotné nouzi. Věnuje se práci a vzdělávání, ale neřeší tím zároveň však důstojné podmínky bydlení, ani diskriminaci vůči romskému obyvatelstvu. Viz <https://www.youtube.com/watch?v=EbH6pRyZ6Mk> (05.12.2021, 13:40).

²¹⁰ Viz GRIFFIN, Roger. *Modernismus a fašismus: pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. PAXTON, Robert O. *Anatomie fašismu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. Jedná se především o závěrečné pasáže knihy, tj. 7. A 8. Kapitoly, kde se autor věnuje místu fašismu v poválečném světě a jeho možnému vymezení.

²¹¹ <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/videos/10220082628828466> (19.11.2021, 20:42).

ROZMANITOSŤ JE JEDEN Z NAJKRAJŠÍCH DAROV ŽIVOTA

„Pri príležitosti Medzinárodného dňa Rómov sa chcem poďakovať tým, ktorí pracujú v rómskych osadách, že to ešte nevzdali a bojujú za lepší svet. Hovorím o starostoch, terénnych pracovníkoch, rómskych aktivistoch, hliadkach či rómskych umelcoch. Hovorím o každom, kto podáva aj tú povestnú udicu miesto rýb.

Vláda stojí pri nich tak ako nikdy predtým.

Rozmanitosť je krásny dar, musíme ho rozvíjať a nie vyčleňovať. Nedovolíme viac rozkrádanie eurofondov, ktoré mali ísť na pomoc zraniteľným skupinám obyvateľstva. Musíme do ich potenciálu investovať. Stonásobne sa nám to vráti. V opačnom prípade sa nám stonásobne vráti, len na tej negatívnej strane, ak necháme žiť na okraji spoločnosti armádu ľudí bez budúcnosti.

V Programovom vyhlásení vlády i v pláne obnovy sme deklarovali napríklad povinnú materskú školu, celodenný výchovný systém pre deti z vylúčených spoločností a iné dôležité integračné procesy. Keď dokážeme segregovaných Rómov vymaniť z chudoby a ukázať im reálnu cestu do civilizácie 21. storočia, budeme ako spoločnosť silnejší po všetkých stránkach“.²¹²

Heger jmenovite v nominaci zmínil, kdo podle něj bojuje za lepší svět a že tito lidé mohou počítat s podporou vlády. Co se týče problematiky evropských fondů, zde naráží Heger kromě obecných problémů čerpání peněz z Evropské unie i na financování některých segregáčních projektů z prostředků EU, přestože by vůbec neměly splňovat podmínky na realizaci.²¹³ Když Heger hovoří o rozvíjení rozmanitosti bez vyčleňování, je nutno klást si otázku, do jaké míry se tento jev vztahuje i na kolektivní vzpomínání na Slovensku. Na možný konfliktní potenciál v tomto poukazuje Vera Lacková ve svém novém

²¹² <https://www.facebook.com/1124369994241230/photos/a.1136588926352670/4200571953287670/> (19.11.2021, 21:55).

²¹³ Viz sborník z mezinárodní konference, který se tímto tématem ve vybraných příspěvcích zabýval. BENČ, Vladimír, HRUSTIČ, Tomáš, KARDOS, Timea, MUŠINKA, Alexander (eds.). Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku 2013. Dostupné online <https://www.unipo.sk/public/media/17060/Otazky%20politickej%20participacie%20Romov%20na%20lokalnej%20urovni%20-%20net.pdf> (20.11.2021, 0:05).

dokumentárním filmu *Jak jsem se stala partyzánkou*, který je věnovaný jejímu pradědečkovi a partyzánovi Jánovi Lackovi.²¹⁴

5.6 Příběhy, které se nám nelíbí. Nabourávání etablovaných vzorců kolektivní paměti národa na příkladu příběhu partyzána Jána Lacka

Text 5.6 a

„Plameň, ktorý rozpúta jedno z najväčších protifašistických povstání. A odhalí hrdinstvá, ktoré nesmú zostať v tieni.“²¹⁵

Tímto povstáním bylo SNP, která začalo na konci srpna 1944 a kterého se účastnilo mnoho hrdinů a hrdinek různých národností žijících tehdy na území Slovenska. Přestože film, resp. oba jeho díly s názvem *Moje povstanie.sk*, *Moje povstanie 2* i nejnovější třetí díl *Moje povstanie 3: Mlčenie* dokumentují např. vypálení obce Kalište, příběhy karpatského Němce, slovenské či židovské ženy, ale jiné skupiny z tohoto slovenského dějinného narativu o odboji vypadají – např. Romové a Romky.

Když se režisérka Vera Lacková snažila vyjednat v Dolném Turčeku mši na památku romských obětí druhé světové války, narážela na nepochopení ze strany vedoucích představitelů obce, kteří nevěděli, proč by si měli zvláštní akcí měli připomínat právě zabití Romů a Romky, tj. proč by nestačilo pouze tradiční připomínání padlých občanů a občerek. O vyjmenovávání různých skupin obyvatelstva, které bylo perzekuováno během válečného konfliktu se ve svých projevech k výročí SNP pokouší současná prezidentka Zuzana Čaputová.²¹⁶ Je však otázkou, do jaké míry její snahy představují širší trend ve slovenské společnosti a snahu o zviditelnění romských obětí uprostřed všech ostatních, nebo pouze menšinové směřování.

²¹⁴ Viz např. <https://www.csfd.cz/film/830103-jak-jsem-se-stala-partyzankou/prehled/> (20.11.2021, 0:51), nebo rozhovor s režisérkou na https://dennikn.sk/2586469/romski-partizani-neboli-vynimkou-hovori-pravnucka-zabudnutého-hrdinu-ktoremu-gestapo-vyvrzdilo-rodinu/?ref=list&fbclid=IwAR1txiImO2QhlsFsjPZXQdU5nQ10HI7g_SBNKQL6WmRnU_vVZm9dmsRAAw0. (20.11.2021, 0:53).

²¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=CFhT91FW2qY> (30.11.2021, 19:53). Pochází z produkce RTVS.

²¹⁶ Eduard Heger vyložene účast Romů a Romek v domácím odboji explicitně nezmiňoval. Viz https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fpremier.sr%2Fposts%2F389168286106562&show_text=true&width=500 (21.11.2021, 0:06).

Text 5.6 b

„O tom, že její pradědeček byl partyzán, se Věra Lacková dozvěděla z vyprávění své babičky. Příběh koloval v jejich rodině a tam měl – jako jedno z mála svědectví o této zapomenuté kapitole dějin – zůstat a pozvolna mizet. Oficiálně totiž u nás žádní romští partyzáni nebyli. Téměř nic se o nich neví, nemají pomníky, nevěnují se jim historické knihy ani studie.“²¹⁷

Paměť romských partyzánů či perzekuovaných zůstávala často v samotných rodinách a předávala se skrze vyprávění. V mnohých případech však byla tato vzpomínka na druhou světovou válku tak traumatizující, že pamětníci nebo pamětnice o svých zkušenostech nikomu dalšímu nevyprávěli. Vera Lacková se ke vzpomínce dostala skrze rodinné vyprávění (viz text 5.6 b) své babičky. Nepronikání rodinných pamětí romských přeživších druhé světové války do veřejného diskursu bývá jedním z důvodů, proč se o romském holocaustu hovoří jako o „zapomenutém“. Ostatně již takto krátký úryvek pracuje poměrně hojně s predikací, tj. adjektivy či slovesy, jež jsou spojeny se zapomínáním. Důvody, proč romští partyzáni nebyli dostatečně tematizováni, mohou spočívat buďto ve zmiňovaném zakonzervování v rodinné paměti, ignoraci a nedostatečné uznání ze strany většinového obyvatelstva nebo právě v homogenizaci aktérů a akterek do podoby masy daného národa.²¹⁸ Jejich národnost či etnicita tedy byla vnímána jako druhotná, predikace partyzána tedy v tomto ohledu nebyla podstatná, a to i během druhé světové války, jak zmiňuje sama Vera Lacková.

Text 5.6 c

“Neřešilo se to, že jsou to Romové a jakou mají národnost. Jejich výhodou bylo, že jako lidé z menšiny, kteří žili na okrajích obcí a měst, velmi dobře znali les, rozličné cestičky a plodiny. To byly jejich výhody, které se hodily ve spolupráci s partyzány.“²¹⁹

²¹⁷ <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/zahranicni/dennik-n-gestapo-mu-odvleklo-do-lesa-celou-rodinu.jako-romsky-partyzan-jan-lacko-oficialne-neexistoval> (20.11.2021, 21:56).

²¹⁸ BARŠA, Pavel. Paměť a genocida, c. d., s. 26-27.

²¹⁹ <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/zahranicni/dennik-n-gestapo-mu-odvleklo-do-lesa-celou-rodinu.jako-romsky-partyzan-jan-lacko-oficialne-neexistoval> (20.11.2021, 21:57).

Problematické je pro kolektivní vzpomínání slovenské či maďarské společnosti také to, že do násilných činů proti romskému obyvatelstvu bylo zapojeno i slovenské nebo maďarské obyvatelstvo. Právě to je prostřednictvím vzpomínek pamětníků a pamětnic či historického výzkumu konfrontováno se svou spoluúčastí, kterou se snaží vytěsnit a zapomenout ve svém dějinném narativu. Sama režisérka hledá příčinu hlavně v neexistenci elit, kolektivní paměti, která spočívá na ústním předávání v rodinách, ale často není zaznamenána písemně nebo sporné identifikaci.

Text 5. 6 d

"Někteří z lidí, kteří byli v domobraně, převlékli kabáty a za komunistů dostali funkce. To se pradědečkovi nelíbilo, tak napsal stížnost. Vzápětí mu začali vyhrožovat. Babička si vzpomněla, že chodili klepat na okna s tím, že ho zabijí, tak jak zabili jeho rodinu," říká Lacková.²²⁰

Vera Lacková na vyprávění o svém pradědovi ukazuje, jak individuální paměť člověka perzekuovaného za druhé světové války mohla být v poválečném období chápána jako nebezpečí pro skupinu obyvatel, která kolaborovala s předcházejícím politickým režimem. Tento výsek z příběhu ukazuje, jak mohlo být zabraňováno pronikání partikulárních pamětí romských pamětníků a pamětnic do veřejného diskursu, protože by mohly nabourávat nastolený dějinný narativ a podryvat vzpomínání jiných pamětníků a pamětnic z majoritní společnosti či jejich sociální postavení a politickou spolehlivost v poválečném Československu. Stejně tak se romské obyvatelstvo při vyprávění svých svědectvích z druhé světové války setkávalo často s nepochopením a obviněním ze lži, pokud se např. rozhodlo hovořit o romských partyzánech či obecně o perzekuci, kterou zažívalo během druhé světové války, což je patrné i na následující ukázce ze slovenského rozhovoru s režisérkou v Denníku N.

Text 5.6 e

„Kult partizána sa síce za socializmu pestoval, na druhej strane nebolo vyhovujúce, aby Rómovia mali nejaké vzory, hrdinov, aby sa emancipovali. Žiaduce bolo, aby sa

²²⁰ <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/zahranicni/dennik-n-gestapo-mu-odvleklo-do-lesa-celou-rodinu.jako-romsky-partyzan-jan-lacko-oficialne-neexistoval> (20.11.2021, 21:57).

*asimilovali. (...) Keď Rómovia začali rozprávať o tom, čo zažili, tak ich označovali za klamárov, nikto ich nechcel vypočuť, zároveň to pre nich bola veľmi ťaživá skúsenosť, neradi o tom hovorili. O tom, že sa zúčastnili odboja, už vôbec. Ani historici sa téme nevenovali. Pri spisovaní mien účastníkov odboja opomínali etnicitu a rómskych vojakov a partizánov počítali za Slovákov.*²²¹

Dŕraz na nominaci v podobě odboje je pro Veru Lackovou velice důležitý. Snaží se tím ukázat, že Romové nebyli pouze pasivními oběťmi, ale také bojovali proti fašismu. Argumentace „zapomenutým holocaustem“ a jeho zviditelňování ve veřejném prostoru v případě romského obyvatelstva jsou důležité ještě z jednoho závažného důvodu. Jak zmiňuje Pavel Barša, „konečné řešení“ mělo znamenat radikální vytěsnění dané menšiny a poznání o ní z veřejného prostoru.²²² Vzpomínkové akty pak nabývají formu jakéhosi „aktu odboje“, který se snaží zabránit naplnění tohoto zamýšleného zapomnění. Zároveň připomínání romského partyzánského odboje slouží k napravení společenského obrazu o Romek a Romkách na Slovensku, že mohou nést zásluhy za společnost, že jsou její součástí a že dokážou být velice aktivní. Má v sobě tedy aktualizací potenciál ve snaze reformovat současný pohled na romské obyvatelstvo žijící na Slovensku.

5.7 Slovenské konzervativní a extrémně pravicové zdroje

Konzervativní tisk na Slovensku má poměrně svérázný přístup k osudu romského obyvatelstva na Slovensku. Objevuje se tam podobný topos zahálky, který zaznívá i v českém prostředí. Pracovní tábory sloužily pouze pro Romy, kteří nepracovali, jako kdyby ti, kteří pracovali perzekucí netrpěli. To naznačuje ostatně i úryvek pocházející z konzervativního deníku Postoj.

Text 5.7 a

„V prvej Slovenskej republike v rokoch 1939 až 1945 počítali za Cigánov občanov, ktorí sa neživlia riadnou prácou. Tak sa do tejto skupiny mohli dostať aj etnickí Slováci a medzi

²²¹ https://dennikn.sk/2586469/romski-partizani-neboli-vynimkou-hovori-pravnucka-zabudnuteho-hrdinu-ktoremu-gestapo-vyvrazdilo-rodinu/?ref=list&fbclid=IwAR1txiImO2QhlsFsjPZXQdU5nQ10HI7g_SBNKQL6WmRnU_vVZm9dmsRAAw0 (24.11.2021, 22:03).

²²² BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida*, c. d., s. 92.

Slovákov zas etnickí Rómovia. Obyvateľov označených za Cigánov, ak sa nezamestnali, postihovali. Napríklad tým, že im obmedzovali voľnosť pohybu alebo zatvárali ich do táborov na nútené práce.“²²³

Článek se věnuje především poválečnému období a jeho název zní *Odkázanosť Rómov na sociálny systém stvorili komunisti*. Období meziválečného Československa je zde líčeno prismatem kartoték a sledování romského obyvatelstva. Na tento popis navazuje krátký úsek věnovaný i historii válečného období, ze kterého pochází i text 5.7 a Slovenský štát je zde zmiňován jako 1. slovenská republika, což je termín, který se často objevuje ve slovenské pravicově konzervativní či ľudácké historiografii. Popis druhé světové války se snaží nastolit topos spravedlnosti, který trestal ty jedince, kteří neměli žádné zaměstnání. Pokud se vztáhnou k titulu článku, je válečné období ještě tím časem, kdy byl systém obrazně ještě v pořádku a je poměrně idylicky vykreslován. Až za komunismu došlo podle tohoto konzervativního narativu k deformaci sociálního systému zásluhovosti a údajně tím způsobili závislost Romů a Romek na něm, která údajně trvá dosud. Článek pomíjí dosavadní historické poznání. Nejenže za socialismu nevznikla zásadní odkázanost Romů na sociální systém, tak za druhé světové války byli do pracovních táborů posíláni a perzekuci podléhali často i pracující Romové, kteří byli internováni v hrozných podmínkách. V pracovních táborech představovali levnou pracovní sílu, která obstarávala těžkou manuální práci. Často záleželo na představitelích samosprávy, zda romské obyvatelstvo do pracovních táborů poslali, nebo ne, což zaznívá i v některých člancích na regionální úrovni.²²⁴

Text 5.7 b

„Ako teda bojovať proti neduhom v spoločnosti, ktorých súčasťou je aj problém bujnenia asociálnosti zvlášť cigánov vo všeobecnosti? Presne tak, ako to radí a ako to aj robil Dr. Jozef Tiso a ako je jediné správne – posilnením seba, posilnením národa a to prijatím Božieho zákona a podrobením sa jemu, skrz Tradíciu a Písmo, ucelené v tradičnom učení Cirkvi. Niet inej možnosti, ak chceme byť spravodliví voči sebe a iným. Práve tým, že posilníme seba po stránke duchovnej a od nej odvodenej stránke materiálnej, ktoré sú

²²³<https://www.postoj.sk/66452/odkazanost-romov-na-socialny-system-stvorili-komunisti> (30.11.2021, 22:02).

²²⁴<https://blog.sme.sk/misosestak/nezaradene/z-nasej-dediny-neodide-ani-jeden-cigan-lebo-su-to-poriadni-ludia> (30.11.2021, 23:20).

následne zosobnené vo svojskej, ale zároveň univerzálnej kultúrnej rovine, ďalej svojskej, ale zároveň univerzu slúžiacej politickej a obchodnej rovine si vytvoríme rámeč, ktorý slúži ako štít obrany kresťanstva a slovenstva a meč útoku voči potieračom týchto pokladov a v konečnom dôsledku ako vodítka trebárs aj cigánov, ktorí v tomto musia byť jednoducho vedení, lebo sami si neporadia“²²⁵

V roce 2014 vyšel ve sborníku Matice slovenské příspěvek Radovana Novotného s názvem *Spravodlivý prístup ponúka riešenie, ako bojovať proti bujneniu asociálnych Cigánov*, který rozpoutal v mediálním prostoru notné pozdvižení.²²⁶ Uvedený úryvek (text 5.7 b) z tohoto textu je psaný v tónu jisté nevyhnutelnosti a tematizuje topos boje proti asociálnosti, jehož vzor poskytl někdejší prezident tzv. Slovenského štátu Jozef Tiso. Křesťanská víra je zde metaforicky zpodobněna v podobě štítu a meče, které představují výzbroj pro boj s lidmi, kteří nabourávají křesťanské a slovenské tradice, jež jsou zde zpodobněny ve formě pokladů a symbolického bohatství slovenského národa. Rady a činy Jozefa Tisa představují jakousi transcendentální zkušenost, kterou je potřeba se řídit a zvnitřnit si ji. Křesťanství tedy podle Novotného nejprve posílí daného jednotlivce, který si tyto fundamentální principy osvojí, a skrze něj následně slovenský národ. Romové a Romky se zde objevují paradoxně ve dvojí podobě – buďto se jedná o asociály, se kterými je potřeba vést boj, anebo jako skupina, která není schopna se vést sama, a proto potřebuje vedení ze strany uvědomělého, křesťanský a národně smýšlejícího obyvatelstva. Autor zároveň používá verzály u slov, které jsou zásadní pro jeho myšlenky a představují klíč k duchovní, materiální, potažmo ekonomické, a kulturní obrodě. U psaní slova „Cikán“ používá zásadně minuskule, což odkazuje na historické pejorativní označení Romů a Romek, a které zároveň stojí v opozici vůči velkým, zásadním principům a idejím začínajícími majuskulemi.

Problematičnost textu a jeho obsahu poukázala na dlouhodobý trend v tematizaci dějin druhé světové války Maticí slovenskou, která je státem financovanou institucí. Její představitelé se nepozastavovali nad tím, že Novotný působil v Kotlebově straně, nechával se i s Kotlebou vyfotografovat a titulovat se „*druhý pobočník vůdce*.“²²⁷ Na zvláštní formu dějinného narativu Matice slovenské ostatně již v minulosti poukázala třeba Nina

²²⁵ <http://nss.sk/5192/5192#more-5192> (15.12.2021, 01:08).

²²⁶ <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/310446-matica-vydala-text-ktory-hani-romov/> (15.12.2021, 01:12).

²²⁷ Tamtéž.

Paulovičová, když popisovala tamější konzervativně-katolické milieu propojené s exilem, organizaci kontroverzní konference o Jozefu Tisovi a politiku paměti této instituce.²²⁸

Text 5.7 c

*"Neobhajujem žiadny režim, ale o tretej ríši vieme iba lži a rozprávky o 6 miliónoch a mydlách zo Židov. O Hitlerovi sa učia samé klamstvá."*²²⁹

Text 5.7 d

*„Pri riešení cigánskej otázky sa nemôžeme pýtať „Čo s cigánskym problémom?“ ale musíme sa pýtať „Čo s cigánmi?“ Riešenie je jednoduché – treba im dať prácu. Takú prácu, ktorú aj napriek svojej neprispôsobivosti zvládnú. Cigáni budú využiti pri stave diaľnic, železníc, pri rekonštrukcii pamiatok, najmä hradov a zámkov. Taktiež môžu pracovať na poliach a pri zbere úrody. Samozrejme, pod prísny dohľadom Národnej stráže."*²³⁰

Text 5.7 e

*„Lepšia ako parlamentná demokracia je stavovská demokracia. Štát vedú odborníci, ktorých si vyberá národ. Tiso bol jediný a najlepší slovenský prezident."*²³¹

Všetchny tři citace (text 5.7 c, 5.7 d a 5.7 e) pocházejí od tehdejších představitelů ĽSNS, jež je reprezentovaná Mariánem Kotlebou. Milan Mazurek, jenž v březnu tohoto roku založil novou stranu Republika na protest vůči centralizaci strany ĽSNS, kterou v lednu opustil. Jeho facebookový status (text 5.7 c) z roku 2016 se vztahuje k židovskému holocaustu a historickým faktům, které se snaží relativizovat. Využívá přitom *argumentum ad populum*, jako rétorickou figuru, která je srozumitelná pro obecnost a zároveň představuje obranný mechanismus proti možným negativním útokům a obviněním z relativizace židovského holocaustu. Mazurek zpochybňuje poznání a fakta o holocaustu a překódovává diskursivně pravdy na lži. Dosavadní historické poznání o holocaustu pro něj

²²⁸ PAULOVÍČOVÁ, Nina. The “Unmasterable Past”? The Reception of the Holocaust in Postcommunist Slovakia. In: HIMKA, J.-P., MICHLIC J. B. Bringing the Dark Past to Light. Univ. of Nebraska Press, 2013. s.563-566.

²²⁹ <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/zahranicni/kotlebuv-poslanec-rekl-ze-holokaust-jsou-lzi-a-pohadky-policie-ho-stihat-nebude> (15.12.2021, 05:17).

²³⁰ <https://dennikn.sk/blog/1770395/esa-na-kotlebovej-kandidatke/> (15.12.2021, 05:14).

²³¹ Tamtéž.

představuje metaforicky pohádku pro děti, ze které je potřeba obrazně vyrůst, aby se člověk dozvěděl jemu dosud utajované skutečnosti a pravdu o Adolfu Hitlerovi.

Marián Kotleba (text 5.7 d) se snaží diskursivně vyhýbat explicitnímu odkazu na romský holocaust. Přesto však v uvedeném citátu operuje s terminologií, která je příznačná právě pro tzv. Slovenský štát. Tím je např. slovní spojení „*cikánská otázka*,“ jehož podstata spočívá v tázací větě, kterou je třeba si položit, a to „*Čo s cigánmi?*“ V podobném duchu se nese i navrhované řešení, které spočívá v práci. Kotleba následně provádí enumeraci, ve které vyjmenovává jednotlivé příklady, jak zaměstnat romské obyvatelstvo a které představuje jistou analogii k síti pracovních táborů na Slovensku, které se nacházely v blízkosti budovaných přehrad nebo právě železnic, které Kotleba rovněž explicitně zmiňuje. Na to, aby Romové a Romky zvládali přidělenou práci navzdory své údajné nepřizpůsobivosti by měla dohlížet *Národní stráž*, patrně etablovaná z členstva ĽSNS.

Poslední citát (5.7 e) pak rámcově uzavírá Kotlebovy imaginace o tom, jak by podle něj měl vypadat ideální politický systém, ve které by se měly uskutečňovat jeho politické představy (např. text 5.7 d). Jeho předobrazem je válečný Slovenský štát a superlativem vyzdvihovaný prezident Jozef Tiso, který zároveň pro Kotlebu představuje jediného skutečného slovenského prezidenta. Tímto výrokem se de facto snaží delegitimizovat prezidenty a prezidentku po roce 1989.²³² Ostatně k polistopadovému politickému systému se staví poměrně kriticky. Stavovskou demokracii klade v pomyslné hierarchii nad parlamentní demokracii. Kotleba zde operuje s představou odborníků, které bude vybírat uvědomělý národ, ale nespecifikuje, v čem spočívá jejich odbornost.

Kotleba však již tolik explicitně nezmiňuje Jozefa Tisa jako tomu bylo v minulosti, i když je v jeho rétorice a symbolice stále přítomný podobně jako implicitní nebo explicitní odkazy na Slovenský štát (viz ostatně citáty 5.7 d a 5.7 e pocházející z roku 2020). K této změně údajně došlo zhruba před 10 lety, kdy Kotleba postupně začal přecházet od uniform odkazujících na válečné Slovensko k civilnějšímu oblečení. Zároveň pozměnil i svou dosavadní rétoriku. K oběma těmto změnám ho údajně inspirovala česká DSSS.²³³ Tiso a připomínání Slovenského štátu byli čím dál častěji vyčleněni do projevů na příslušná výročí, ale za jiných okolností tato témata již tak často nezaznívala. Kromě těchto

²³² <http://kotlebovci.sk/wp-content/uploads/2021/05/noviny-rocnik-2-cislo-1.pdf> (15.12.2021, 06:20).

Kotleba ostatně často operuje s obratem „*zločinov spáchaných politikmi po novembri 1989*,“ které se snaží napravit svým politickým programem.

²³³ Viz <https://dennikn.sk/907039/kotleba-pred-10-rokmi-pochopil-ze-s-tisom-a-uniformami-to-daleko-vedotiahne-preto-zmenil-jazyk-a-zludovel/?ref=list> (15.12.2021, 06:35).

kroků se Kotleba snaží samozřejmě využívat aktuálních témat, rétoriky o nepřizpůsobivých a profitovat lokálních konfliktů pro získávání hlasů potenciálních voličů a voliček.

5.8 Nikdy více žádné opakování

Text 5.8 a

„Najprv prišli pre Židov. Ale ja nie som Žid a preto som neurobil nič, aby som im pomohol. Potom prišli pre Rómov. Ale ja nie som Róm a preto som neurobil nič, aby som im pomohol.“²³⁴

Text od nedávno zesnulého blogera Jozefa Kmeťa poukazuje na to, že kromě zastupitelů obcí hrál důležitou roli dobový diskurs a také aktivita či často pasivita ostatních obyvatel v obci, kterých se diskriminace příliš nedotýkala. Představuje parafrázi proslulého výroku protestantského teologa a faráře Martina Niemöllera, který zprvu sympatizoval s nacismem, ale posléze se od něj odvrátil.²³⁵ Krátký úryvek má i aktualizací charakter a snaží se demonstrovat, z čeho může fašismus čerpat svůj mocenský potenciál – tedy, že podle něj nemusí nutně profitovat z aktivizace obyvatelstva, ale spočívat na pasivitě zbytku. Krom toho se zde zmiňuje de facto leitmotiv některých článků a knih o romských dějinách na Slovensku během druhé světové války. Po židovských transportech do koncentračních a vyhlazovacích táborů měla dojít řada na romské obyvatelstvo na Slovensku.²³⁶ Po nezrealizovaném plánování tzv. cikánského koncentračního tábora v Krupině²³⁷ vznikl na sklonku druhé světové války zajišťovací tábor Cikánů v západoslovenské Dubnici nad Váhom. Zde stojí i mnohokrát zmiňovaný památník, o který se stará sdružení In Minorita.

²³⁴ <https://blog.sme.sk/jozefkmeto/spolocnost/my-sme-predsa-krestania-my-nehceme-medzi-sebou-ciganov> (07.12.2021, 21:21).

²³⁵ Viz např. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/de/article/martin-niemoeller-first-they-came-for-the-socialists> (13.12.2021, 22:35).

²³⁶ Viz např. HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Po Židoch Cigáni: svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Praha: Triáda, 2005.

²³⁷ Viz např. SNA, fond: MV SR, oddělení: prezidiální, karton č. 550, sign: D 1119/44, f.4.

Text 5.8 b

„Na Slovensku si Pamätný deň rómskeho holokaustu pripomíname od roku 2005 z iniciatívy občianskeho združenia In Minorita v Pamätníku Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. Narastajúci extrémizmus a neonacizmus však naznačujú, že iba pripomínanie nestačí. Aby sa podobné udalosti nezopakovali, je nevyhnutné venovať sa viac cielenému vzdelávaniu a vzájomnému spoznávaniu nezataženému predsudkami. Na Slovensku je to výzva o to aktuálnejšia, o čo vyššie sú preferencie Kotlebovej ĽS NS.“²³⁸

Na význam tohoto sdružení se snaží při vzpomínkových akcích a v člancích věnovaných romskému holocaustu pravidelně poukazovat Zuzana Kumanová. Ve svém příspěvku v názorové sekci periodika Pravda.sk sice vyzdvihuje důležitost sdružení a důležitost organizování připomínkových akcí, zároveň ale varuje explicitně před pravicovým extrémismem v podobě Kotlebovy strany ĽSNS, jehož popularita a význam ve slovenském prostředí je tak markantní, že mu nelze čelit pouhou připomínkou romského holocaustu. Proti monologické řečové aktivitě se snaží postavit dialog či polylog, který by vyvážil jednosměrnost komunikace. Monologičnost se vyznačuje větší kontrolou nad diskursem a směřováním komunikace než dialog, vyznačující se větší mírou nepředvídatelnosti. Vzájemná komunikace zde představuje diskursivní prostor, do kterého aktéři a aktérky vstupují s jistými předsudky, které ve vzájemné deliberaci mohou být případně diskursivně rozrušovány skrze naslouchání druhým či kritickou percepci ostatních účastnic a účastníků debaty. Ve svém příspěvku tedy implicitně vyzdvihuje jakýsi deliberativní model demokracie,²³⁹ který pro ni slouží jako hráz proti pravicovému extrémismu.

5.9 Dubnica nad Váhom

Dubnica na Váhom se stala místem každoročních připomínkových akcí, které organizuje již zmiňované sdružení In Minorita. Od listopadu 1944 zde totiž působil tzv. zajišťovací tábor Cikánů. Na rozdíl od pracovních táborů, které byly v gesci Ministerstva vnitra, tak dubnický tábor spravovalo Ministerstvo národní obrany. Pietní akce se konají na místě,

²³⁸ <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/521107-pamatny-den-romskeho-holokaustu/> (07.12.2021, 22:41).

²³⁹ Viz např. VARGOVČÍKOVÁ, Jana. Deliberativní demokracie: Rozpravou za hranice liberální demokracie? In: ZNOJ, Milan, Jan BÍBA a VARGOVČÍKOVÁ, Jana. Demokracie v postliberální konstelaci. Praha: Karolinum, 2014.

keré se nachází v areálu bývalých Škodových závodů, nyní zde působí ZVS Holding. Zde bylo zabito celkem 26 Romů a Romek, kteří v táboře onemocněli na tyfus. Někteří z nich ještě žili, když byli pohřbíváni v hromadném hrobě.

Text 5.9 a

„Podnik má dlhoročnú tradíciu – výroba bola zahájená v novopostavenom závode na území Dubnice v roku 1937 ako súčasť koncernu Škoda Plzeň. Okrem výroby munície a raketovej techniky sa rozvíjala aj strojárská výroba zameraná na výrobu špeciálneho náradia a jednoúčelových strojov.“²⁴⁰

Na stránkách výrobního koncernu MSM Group, který se zaměřuje na strojírenství a zbrojní průmysl, se dozvíme především o mnoha přednostech tohoto závodu, který se nachází na západním Slovensku, a také o jeho zdůrazňované dlouhé tradici, která sahá až do roku 1937. Tím, že se koncern přihlásil k historii od roku 1937, a ne až od roku 1998,²⁴¹ odkdy zde údajně pod tímto jménem (ZVS Holding) působil, se přihlásil k dlouhé dějinné kontinuitě tohoto závodu, která obnáší nejen tradici, jež se váže k československé republice, ale také problematické období Slovenského štátu. Přestože je tato perioda implicitně zahrnuta do daného úseku historie dceřiného podniku, není v popisu zmiňována. Podnik tak sice těží z československé tradice, ale nevyrovnává se kriticky s kontroverzním obdobím svých dějin. V nominaci je kladen důraz na výrobu munice, raketové techniky, zbraní a vojenských strojů, ze samotného popisu se však vytrácí, pro koho byly tyto zbraně vyrobeny a k čemu sloužily. Ani zde není zmíněno, co se odehrávalo během druhé světové války v areálu podniku. Jedná se o velice smutnou skutečnost i s ohledem na to, že právě zaměstnanci závodu byli prvními, kteří na místě vytvořili pomník a pečovali i o údržbu tohoto místa.

Přestože na webových stránkách podniku člověk o tragické události nic nezjistí, je tento připomínkový akt poměrně hodně navštěvovaný jak představiteli a představitelkami státní správy a samosprávy, tak antifašistických či romských organizací. Výjimkou není ani účast amerického velvyslance na Slovensku. Zatímco na pietních akcích v České republice často

²⁴⁰ <https://www.msm.sk/nase-spolocnosti/zvs/> (29.11.2021, 15:42).

²⁴¹ <https://www.valka.cz/ZVS-Holding-a-s-Dubnica-nad-Vahom-1998-t158791> (29.11.2021, 15:56).

zaznívá Aušvicate hi khér baro, v Dubnici zazněla romská hymna, která je svým textem orientovaná spíš na budoucnost než na minulost.²⁴²

Text 5.9 b

„Treba si pripomínať konkrétnych ľudí, ktorí boli zavraždení, ktorí trpeli. Je dôležité hovoriť o tom, že počas druhej svetovej vojny došlo k veľkým perzekúciám, ktoré boli postavené len na etnickom základe.“²⁴³

Výše uvedený citát pochází od Zuzany Kumanové, která je členkou organizace In Minorita. Ve své řeči klade na rozdíl od Very Lackové, která se snažila Romy a Romky zobrazovat jako aktéry odboje, důraz na pasivní oběť, která se stala předmětem etnicky motivovaného násilí. Romové mají být zviditelňováni, a to ne pouze jako skupina, ale také jako jednotlivci. Jak zdůrazňuje Zuzana Kumanová, romské oběti si zaslouží být konkretizovány, což je patrné i na publikacích, jež sdružení In Minorita vydalo a které se věnují připomínání jednotlivých násilných činů. Často jsou tam uvedena celá jména, místo narození či pobytu a rok narození.²⁴⁴ Konkrétní činy mají tedy konkrétní jména obětí, se kterými by měla být širší veřejnost seznámena, a to i přestože se jedná o dosud nekompletní seznam. V případě masového hrobu v Dubnici nad Váhom je zde prozatím uvedeno alespoň 18 jmen z inkriminovaných 26 zavražděných.²⁴⁵ Místo má navíc i vytyčený prostor, který jej pomyslně odděluje od zbrojařského podniku, a to prostřednictvím plotu kolem hrobu, jenž iniciovalo právě sdružení In Minorita. To se v současné době o místo stará a umístilo tu i svůj nový památník se jmény.

Text 5.9 c

„Byl velký hlad a všichni byli nachlazení, můj bratr byl taky nachlazený, protože museli držet hlídky, byl celou noc venku a tam nastydl. Začal asi čtvrtý měsíc a Němci zas přišli, že ty nemocné odvezou do nemocnice, přijeli autem. Vzali asi osm nebo devět lidí, byly

²⁴² <https://mytrecin.sme.sk/c/20228955/v-dubnici-nad-vahom-si-pripomenuli-romsky-holokaust.html> (29.11.2021, 11:05).

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ KUMANOVÁ, Zuzana a MANN, Arne B. *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 2015. s. 13-15.

²⁴⁵ <https://mytrecin.sme.sk/c/20228955/v-dubnici-nad-vahom-si-pripomenuli-romsky-holokaust.html> (29.11.2021, 11:05)

mezi nimi i ženy a jedna z nich řekla, že můj bratr je taky nemocný. Byl jen nachlazený, ale vzali ho taky. Nic jsme netušili, mysleli jsme, že je v nemocnici. Až když přišli partyzáni a Němci utekli, tak s nimi přišel jeden od nás, byl to policajt a poznal nás. „Holka, Němci ti zabili syna!“ „Jak zabili, je v nemocnici, přece ho tam odvezli.“ „Ne, zabili ho, už dopředu měli udělanou jámu a tam je všechny dali a postříleli.“ Tak jsme se dozvěděli, že už bratr nežije.“²⁴⁶

Text pocházející ze vzpomínky pamětníka Ladislava Dudi-Koťa (text 5.9 c) ukazuje, že o osudech svých blízkých v daný moment nemusela vědět ani vlastní rodina, která se nacházela ve stejném táboře, tj. v Dubnici nad Váhom. Stejně tak se mnozí internovaní nemuseli dozvědět, kolik nemocných bylo odvezeno a postříleno. Ve své výpovědi pan Dudi-Koťo ukazuje, jak důležité v dané chvíli bylo, zda jedinec dostal predikaci nemocný, nebo zdravý. Podle jeho popisu byli nachlazení všichni v táboře, ale právě zmiňovaná predikace byla v onen moment na daném místě klíčová, neboť její prisouzení rozhodovalo, o tom, zda osoba přežije, nebo bude zabita. Zároveň je patrný jistý rozdíl ve vzpomínání na zmiňovaných 26 zavražděných mezi pamětníkem a sdružením In Minorita (text 5.9 b). Zatímco pro organizaci je důležité zmiňování jmen konkrétních lidí, pro pana Dudi-Koťa hraje důležitější roli při vzpomínání relace mezi jednotlivými aktéry a aktérkami či jejich charakteristika skrze predikaci. Vystupuje zde žena, která řekla, že jeho bratr je nemocný. Dále se zde objevuje policista, který jeho matce sdělil, že je její syn mrtvý. Důraz je kladen na anonymizované subjekty, kteří se nutně nemusí vyznačovat svým jménem, ale důraz je kladen právě na predikaci a jejich aktérství.

Pokud se ještě v závěru vrátím k budovám, které tvořily tehdejší komplex zajišťovacího tábora Cikánů v Dubnici nad Váhom, tak na jeho místě později po druhé světové válce vznikla sběrna surovin, jak ostatně poukazuje i režisér česko-slovenského dokumentu Díra v hlavě. Podobně jako v případě tábora v Letech u Písku, tak v komárenské pevnosti dochází i zde k zakrývání problematické vrstvy paměti.²⁴⁷

Text 5.9 d

²⁴⁶ <https://www.pametromu.cz/index.php/pametnici-prehled/133-dudy-koto-ladislav> (09.12.2021, 01:26).

²⁴⁷ <https://dennikn.sk/412526/kirchhoff-chcel-som-obist-patos-ktory-sprevadza-holokaust/?ref=list> (13.12.2021, 18:30).

„Sú to stavby, proti ktorým aktivisti bojujú, ale Kirchhoff prekvapuje iným názorom. „Možno by tam tieto stavby mohli zostať. Vystihujú našu dieru v pamäti, to, ako sme o tom boli schopní hovoriť či mlčať. Necháпали sme, aké je to dôležité. Teraz vidno, že minulosť nás dobehne.“

Režisér Kirchhoff zde pracuje s toposem míst paměti a zapomnění. Všechna výše zmíněná místa demonstrují způsob, jakým se konstituuje zapomnění či se ožívuje paměť na dané události. Jsou tedy z jeho perspektivy důležitější než samotné památníky a jiná místa paměti, protože viditelně zhmotňují onu „díru v paměti“, která je pro něj důležitější než jakékoliv památníky. „Jen proto se mluví tolik o paměti, protože už žádná není,“²⁴⁸ konstatuje Pierre Nora, což lze ve zkratce a notně schematicky parafrázovat slovy, že člověk potřebuje paměť pouze na dešifrování významu a historického kontextu daných míst paměti.

Závěr

Romský holocaust není v daných státech zapomenutý v doslovném smyslu slova. Adjektivum „zapomenutý“ tu znamená spíše marginalizovaný ve srovnání s jinými typy paměti. V partikulárních politikách paměti u nejrůznějších romských význačných osobností (např. u Very Lackovové), organizací či sdružení zaměřujících se na připomínání romského holocaustu (In Minorita) zdůrazňuje akcent na „zapomenutý holocaust“ naléhavost uznání míry utrpení romského obyvatelstva zakoušeného během druhé světové války, nastoluje otázky romské emancipace a demonstruje, že je potřeba věnovat připomínání romské perzekuce za druhé světové války větší pozornost ve veřejném prostoru, než tomu bylo doposud.

Politika paměti romského holocaustu však vypovídá daleko více o politických aktérech a aktérkách než o vzpomínání na samotný romský holocaust či o historických okolnostech. Pro jednotlivé politické strany jak na Slovensku, tak v Maďarsku hraje důležitější roli tematizace aktuální situace romského obyvatelstva než jeho minulost. Téma romského holocaustu tedy mezi nimi příliš často nerezonuje. Pokud je tedy v člancích či stranických projevech připomínán osud romského obyvatelstva za druhé světové války např. v souvislosti s Památným dnem romského holocaustu, může sloužit forma jeho připomínání

²⁴⁸ Citováno dle ASSMANN, Aleida. Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München: C.H.Beck, 2018. s.11.

do jisté míry jako nástroj kritiky současných poměrů či jako útok na politického rivala. Příkladem může být MSZP v Maďarsku, která ve svém prohlášení poukazovala na to, že xenofobní nálady jsou v maďarské společnosti stále přítomné a jako příčinu tohoto stavu jmenovala vládní stranu Fidesz.

Téma romského holocaustu či romské kultury pak slouží jako nástroj politiky dané strany, skrze nějž manifestuje svoji stranickou programatiku, jak bylo patrné na příkladu stran Fidesz, OĽANO, SMER apod. Fidesz praktikuje politiku simulaker, která je však mnohem viditelnější v případě připomínání židovského holocaustu. Tento typ politiky simuluje připomínání holocaustu, které však vyprazdňuje o jeho obsah a dodává mu nový nacionální rozměr. Umožňuje tak straně Viktora Orbána spojit dohromady na bázi řetězce ekvivalencí témata, která se mohou vzájemně vylučovat, jako např. připomínání romského holocaustu, vyzdvihování kultury Maďarska a své politiky skrze romský plakát a zároveň vše zkombinovat s anticiganismem. Orbánův přehnaný důraz na oběti může zastíňovat spoluvinu maďarského státu (obdobně je tomu v případě Slovenska), kterou nese za pronásledování těchto skupin obyvatelstva během druhé světové války. V centru pozornosti Viktora Orbána a Fideszu stojí silný stát, resp. silné Maďarsko. Viktor Orbán při zdůrazňování role národního státu instrumentálně využívá paměti menšin nebo různých identitárních konstrukcí, např. „*národního Cikána*“, aby tak formoval silnou národní identitu spojenou s maďarským státem. V tomto ohledu zde můžeme hovořit o zvláštní formě multidirectional memory, která je specifická pro maďarské prostředí. Zároveň představuje konstrukce „*národního Cikána*“ (s odkazem na Kate Trumpener) druh vyvlastněné a vyprázdněné paměťové konstrukce, která je naplněna interpretací druhých.

Pro obě země je příznačné, že dochází k hledání antikomunistického hrdiny v dějinách národního státu. Zatímco v Maďarsku se pozornost pravicové a krajně pravicově orientované historiografie, publicistiky a politických stran upírá k regentu Miklósi Horthymu (Fidesz), potažmo Pálu Telekimu, ve slovenském prostředí je ústřední postavou Jozef Tiso (Novotný, Kotleba, Mazurek, Matica slovenská). V těchto diskurzech zaznívá odkaz na romský holocaust minimálně, strany se zaměřují spíše na aktuální protiromská témata. Avšak pro jejich řešení se mnohdy diskursivně upínají k období druhé světové války a těmto dvěma figurám, v maďarském prostředí případně ještě k Ferenci Szálasimu z Nyilaskeresztes Párt (Jobbik).

Pozoruhodný aspekt v tomto ukázala diskursivní analýza krajně pravicových diskursů, které se dotýkají romského holocaustu. Důraz na komemoraci židovského holocaustu a jeho singularitu může sloužit instrumentálně k marginalizaci vzpomínání na romský holocaust. Podobně se ukazuje na příkladu analyzovaných článků a také na maďarských učebních osnovách, že se někteří aktéři a aktérky mohou záměrně vyhýbat používání slova romský holocaust či jeho ekvivalentů, a na místo něj používají označení genocida Romů. Romské obyvatelstvo v Maďarsku a na Slovensku sice nebylo vystaveno takové míře perzekuce jako v českých zemích. Přesto bylo pronásledováno, internováno v ghettech (Maďarsko), pracovních táborech, zajišťovacím táboře Cikánů (Slovensko) nebo deportováno do koncentračních či vyhlazovacích táborů v nacistickém Německu (Maďarsko, Slovensko je výjimečně). V tomto ohledu je zde přítomné kompetitivní pojetí paměti – židovský holocaust je zde postaven proti romskému holocaustu.

Diskursivní analýza přinesla i řadu dílčích výsledků. Mezi ně patří například analýza toho, jakým způsobem politické strany pracují s kategorií času. Dále pak ukázala mechanismus převrstvení paměti a tzv. „*místa zapomnění*“ v podobě dvou bývalých koncentračních táborů, která představují pomyslné „díry v paměti“. Vzhledem k tomu, že romský holocaust nepatří v těchto zemích k tématům, která jsou ve veřejném diskursu poměrně frekventovaná, představovalo jistou výzvu pracovat místy s „*diskursy ticha*“;²⁴⁹ neboť důležité nejsou jen informace, které explicitně nebo implicitně zaznívají v textu, debatách nebo na jiných místech, ale i ty, které nejsou artikulovány nebo se objevují v rámci témat, která nemají s romským holocaustem zdánlivě nic společného.

²⁴⁹ THIESMEYER, Lynn. *Discourse and silencing: representation and the language of displacement* [online]. Amsterdam: J. Benjamins, 2003.

Bibliografie

Archívy

Slovenský národný archív, fond MV SR

Články a studie

BAUER, Yehuda, MILTON, Sybil. "Correspondence: 'Gypsies and the Holocaust.'" In: *The History Teacher*, 25 (4) Society for History Education, 1992.

BENČ, Vladimír, HRUSTIČ, Tomáš, KARDOS, Tímea, MUŠINKA, Alexander (eds.). *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku 2013.

CONNERTON, Paul. Seven types of forgetting. In: *Memory Studies*. 2008;1(1),

Hitler-balada. In: *Ezredvég*, 2009;19(10).

HOŘEJŠÍ, Michal L., Národní park Šumava. Hruška vs. Stráský, dva rozhovory z března 2011. In: *Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics*. 2015; 6 (1).

CHU, Jolene. Sybil Halpern Milton, 1941-2000, In: *Journal of Genocide Research*, 2001, 3 (3), s. 347-348.

KAMENEC, Ivan. Koncentračné a pracovné tábory pre rasove prenasledovaných občanov na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: *Terezínské listy*, roč. 5, 1975, s. 12-25.

LEWIS, David. "Scorekeeping in a Language Game." In: *Journal of Philosophical Logic*, vol. 8, no. 1, Springer, 1979, s. 339–59.

NEČAS, Ctibor: Slovenští Romové v letech 1939-1945, In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Series historica. Studia historica Brunensia*, C 51, Brno 2004.

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti* (Cahiers du CEFRES. N° 13), 1998.

PETŐ, Andrea. The Politics Of Memory: Hungary's Holocaust Simulacrum. Viz <https://balkaninsight.com/2019/08/22/the-politics-of-memory-hungarys-holocaust-simulacrum/>

TODOROV, Tzvetan. Zneužívání paměti. In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti* (Cahiers du CEFRES. N° 13), 1998.

VIDRA, Zsuzsanna. A roma holokauszt narratívái. In: *Régio*. 2005;16(2).

Literatura

ANDERSON, Benedict R. O'G. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso, 2003.

ARENDDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta, 1995.

ASSMANN, Aleida. *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C.H.Beck, 2018.

BÁRSONY, János, ed. a DARÓCZI, Ágnes, ed. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*. New York: International Debate Education Association, 2008.

BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo, 2011.

BAUDRILLARD, Jean. *Simulacra and Simulation*. The University of Michigan Press: Michigan 1994.

- BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003.
- BERNÁTH, Gábor, ed. *Porrajmos: e Roma seron, kon perdal zhuvinde = Roma Holocaust túlélők emlékeznek = Recollections of Roma Holocaust survivors*. Budapest: Roma Sajtóközpont, 2000.
- BOURDIEU, Pierre a PASSERON, Jean-Claude. *Reproduction in education, society and culture*. Los Angeles: Sage, 1990.
- CANGÁR, Ján, ed., KRATOCHVÍL, Viliam, ed. a LUŽICA, René, ed. *Pátrame po minulosti Rómov: dejepisná čítanka pre 7-9. ročník základnej školy*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2016.
- DIJK, Teun Adrianus van. *Discourse and power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- ERDŐS, Kamill. *A Békés megyei cigányok és cigánydialektusok Magyarországon*. Gyula: Hevesi József, 1979.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. Harlow: Longman, 2010.
- FLOWERDEW, John, ed. a RICHARDSON, John E., ed. *The Routledge handbook of critical discourse studies*. London: Routledge, 2018.
- FOWLER, Roger et al. *Language and control*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019.
- GECELOVSKÝ, Vladimír. *Rómovia na Gemeri do roku 1945: metodická príručka*. Rožňava: Okresné osvetové stredisko, 1990.
- GRABOWSKI, Jan. *Lov na Židy: zrada a vražda v Němci okupovaném Polsku*. Praha: Academia, 2019.

GRIFFIN, Roger. *Modernismus a fašismus: pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016.

GROSS, Jan Tomasz. *Neighbors: the destruction of the Jewish community in Jedwabne, Poland*. New York, N.Y.: Penguin Books, 2002.

GROSS, Jan Tomasz. *Zlatá žeň: co se odehrálo na pomezí holokaustu*. Praha: Argo, 2013.

GUESNET, F., JONES, G.(eds.), *Antisemitism in an Era of Transition. Continuities and Impact in Post-Communist Poland and Hungary*. Berlin: Peter Lang 2014.

HABROVCOVÁ, Jana a kol. *(Ne)bolí: vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísní – společnost při ČT, o.p.s., 2005.

HONNETH, Axel. *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte: mit einem neuen Nachwort*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016.

HORVÁTHOVÁ, Emília. *Cigáni na Slovensku: historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964.

HORVÁTHOVÁ, Jana a kol. *...to jsou těžké vzpomínky: vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu*. Brno: Větrné mlýny, 2021.

HRUBOŇ, Anton a RISTVEYOVÁ, Katarína. *"Prinavrátené" Komárno: prehľad spoločensko-politického vývoje mesta v rokoch 1938-1945 s dôrazom na menšinovú otázku = Komárom "visszatért": társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938-1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Po Židoch cigáni. I. díl, (1939–srpen 1944): svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Praha: Triáda, 2005.

JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939-1945)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010.

JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Academia, 2019.

KAPRALSKI, Slawomir MARTYNIAK, Maria, TALEWICZ-KWIATKOWSKA, Joanna. *Voices of Memory 7. Roma in Auschwitz*. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum, 2011.

KARSAI, László a BRAUN, Róbert, ed. *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945: út a cigány holocausthoz*. Budapest: Cserépfalvi, 1992.

KATZ, Katalin. *Visszafojtott emlékezet: a magyarországi romák holokausztörténetéhez*. Budapest: Pont, 2005.

KENRICK, Donald a PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1995.

KUMANOVÁ, Zuzana, ed. a MANN, Arne B., ed. *Ma bisteren!: pripomínanie Rómskeho holocaustu*. Bratislava: Občianske združenie In Minorita, 2014.

KUMANOVÁ, Zuzana, ed. a MANN, Arne B., ed. *Nepriznany holocaust: Rómovia v rokoch 1939-1945*. Bratislava: Občianske združenie In minorita, 2007.

KUMANOVÁ, Zuzana a MANN, Arne B. *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 2015.

LACKOVÁ, Elena a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, ed. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997.

LACLAU, Ernesto a MOUFFE, Chantal. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014.

MANN, Arne B. *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram, 2000.

MAITRA, Ishani, MCGOWAN, Mary Kate. *Speech and Harm: Controversies Over Free Speech*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně, 1981.

NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*. Praha: OIKOYMENH, 2005.

OLAH, Branislav. *Zápisky o smrti a živote...* Bratislava: In Minorita, 2017.

PAPE, Markus a DVOŘÁK, Joachim, ed. *A nikdo vám nebude věřit: dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G, 1997.

PAŽUR, Štefan, ed. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1982.

PAXTON, Robert O. *Anatomie fašismu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

POLANSKY, Paul. *Tábor smrti Lety: vyšetřování začíná: 1992-1995*. Hradec Králové: Antifašistická akce, 2014.

RONA, Jutka. *Magyar cigányok: túlélők vallanak = Hungarian Gypsies: survivors' stories*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2011.

ROTH, John K., MAXWELL, Elisabeth, LEVY, Margot (eds.). *Remembering for the Future. The Holocaust in an Age of Genocide*. London: Palgrave Macmillan, 2001.

ROTHBERG, Michael, HENNINGER, Max. *Multidirektionale Erinnerung*. Berlin: Metropol, 2021.

RUSOVÁ, Zlatica. *Holokaust: utrpenie slovenských Rómov*. [Místo vydání neznámé]: [vydavatel neznámý], 2017.

SERINEK, Josef, TESAŘ, Jan a ONDRA, Josef. *Česká cikánská rapsodie. I. svazek, Vzpomínky Josefa Serinka, Jan Tesař, Místo epilogu, Rozhovor s Josefem Ondrou, Dokumenty*. Praha: Triáda, 2016.

SHELTON, Dinah (ed.) *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*. Vol. 1 A-H. Macmillan Reference USA, 2005.

SMLSAL, Jiří. *Holocaust českých a moravských Romů. Společenské předpoklady a aktéřská perspektiva*. 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí práce Spurný, Matěj.

SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha: Paseka, 2013.

SNYDER, Timothy a KŮRKA, Pavel B., ed. *Politika života a smrti*. Praha: Malovaný kraj, občanské sdružení, 2015.

STACHOVÁ, Monika. *Romové ve 30. a 40. letech 20. století na Slovensku (1927-1950)*. 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin.

STAUBER, Roni, ed. *Collaboration with the Nazis: public discourse after the Holocaust*. London: Routledge, 2010.

STAUBER, R., VAGO, R. (eds.). *The Roma – A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*. Budapest and New York: Central European University Press 2007.

STEWART, Michael. *Čas Cikánů*. Brno: Barrister & Principal, 2005.

THIESMEYER, Lynn. *Discourse and silencing: representation and the language of displacement* [online]. Amsterdam: J. Benjamins, 2003.

VRZGULOVÁ, Monika, ed. *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2002.

WODAK, Ruth, MEYER, Michael (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, 2010.

WODAK, Ruth. *Politik mit der Angst. Zur Wirkung rechtspopulistischer Diskurse*. Wien: Edition Konturen, 2016.

ZNOJ, Milan, Jan BÍBA a VARGOVČÍKOVÁ, Jana. *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, 2014.

Elektronické zdroje

<https://www.upn.gov.sk/sk/pamaetny-den-romskeho-holokaustu/>

<https://dunstreda.sk/splnomocnenkyna-vlady-pre-romske-komunity-navstivila-dunajsku-stredu>

<https://www.hlavnydennik.sk/2019/08/01/historicke-okienko-od-romskeho-holokaustu-uplynulo-75-rokov>

<https://danubeislands.sk/zaujímavosti/muzea-a-pamatniky-historie/pamatnik-romskeho-holokaustu-dunajska-streda>

<https://www.project-syndicate.org/commentary/hot-memory-cold-memory--the-political-half-life-of-fascism-and-communism>

<https://www.vlada.gov.sk//dunajska-streda-polozenim-vencov-si-uctili-pamiatku-zavrazdenych-romov/>

<https://www.kosmas.cz/knihy/184411/po-zidoch-cigani-ii/>

<https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/524871-mazurek-povedal-to-co-si-mysli-takmer-cely-narod-vyhlasil-fico/>

<https://www.romarchive.eu/en/collection/p/janos-barsony/>

https://dennikn.sk/2586469/romski-partizani-neboli-vynimkou-hovori-pravnucka-zabudnutého-hrdinu-ktoremu-gestapo-vyvrazdilo-rodinu/?ref=list&fbclid=IwAR1txiImO2QhlsFsJPZXQdU5nQ10HI7g_SBNKQL6WmRnU_vVZm9dmsRAAw0

https://dennikn.sk/2586469/romski-partizani-neboli-vynimkou-hovori-pravnucka-zabudnutého-hrdinu-ktoremu-gestapo-vyvrazdilo-rodinu/?ref=list&fbclid=IwAR1txiImO2QhlsFsJPZXQdU5nQ10HI7g_SBNKQL6WmRnU_vVZm9dmsRAAw0

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kitelepítés>

<https://radiozurnal.rozhlas.cz/sedm-pamatniku-holocaustu-romu-na-slovensku-vybudovalo-sdruzeni-minorita-8105940>

<https://www.memorialmuseums.org/denkmaeler/view/1420/Roma-Holocaust-Memorial>

<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/5947-iljja>

<https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/first/b/bauer-rethinking.html>

http://www.sohi.maweb.eu/wp-content/uploads/2021/02/Memo_2020_2_www.pdf
<https://www.routledge.com/The-Legacies-of-the-Romani-Genocide-in-Europe-since-1945/Donert-Rosenhaft/p/book/9780367275587>
<https://romsky-holokaust.3-d.sk>
<https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/2659468/A+roma+holokaust+oktatásána+k+társadalmi+szemléletformáló+szerepéről+és+hazai+helyzetéről+szóló+állásfoglalás/3989648d-8068-d511-1a6e-e267bbddf005?version=1.2>
<http://www.romaholocaust.sk/sk/pamatniky>
<https://www.hitgyulekezete.hu/hirek/megemlekezés-roma-holokaust-vilagnapjarol>
<https://www.romasintigenocide.eu/slovenčina/home/b-d>
<https://amenca.hu/2020/12/21/a-ciganyok-sorsa-a-holocaust-evei-alatt/>
<https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/slovak-republic>
http://nemzetisegek.hu/repertorium/2016/04/belivek_24-26.pdf
<https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/>
<https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribehy/pred-sto-lety-se-narodila-romska-spisovatelka-elena-lackova>
<https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/>
<https://dennikn.sk/2626265/romista-musinka-najvyznamnejsia-romka-elena-lackova-sa-dostala-v-roku-1964-z-osady-na-karlovu-univerzitu/?ref=list>
<https://www.prezident.sk/article/pamatny-den-romskeho-holokaustu-zmensujme-priestor-pre-nenavist/>
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Porajmos>
<https://www.memorialmuseums.org/eng/denkmaeler/view/1420/Roma-Holocaust-Memorial>
<https://www.vlada.gov.sk//dunajska-streda-polozenim-vencov-si-uctili-pamiatku-zavrazdenych-romov/>
<https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition>
<https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/>
https://hu.wikipedia.org/wiki/Emléktáblák_Budapest_VII._kerületében#/media/Fájl:Roma_holocaust_Bp07_Dohány76.jpg
<https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/livia-poklad-slovenskych-extremistu-18leta-divka-sazi-na-kar/r~69ccf5924e6111ea84c6ac1f6b220ee8/>
<http://www.hdke.hu/en/news/passing-remembrance-holocaust-workshop-tirana>
<https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/478887-porraimos-romsky-holokaust/>

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor>
<https://www.romasintigenocide.eu/slovencina/lehrer/Slovak.pdf>
https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/3223677/3_2020.+elvi+állásfoglalás+-+A+romák+történelmének+iskolai+tantervekbe+és+tananyagokba+történő+szakszerű+és+hatékony+beemeléséről.pdf/5dfed6d8-bc47-b06f-d8fb-a5c9982ce6c1?version=1.0
https://cloud2w.edupage.org/cloud/UO_DEJ_zlucene.pdf?z%3AgPpHzLuDAsQK7V8u42ZwZIyFEva%2BJPMaz77TtOs4XT9xQFzNSDSWhQLYpbqcFhaQ
<http://collections.milev.hu/exhibits/show/100en/91en>
<https://www.obycajniludia.sk/program-2020/stat-ktory-sluzi/romska-problematika>
<https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/hungary#Recognition>
<https://www.postoj.sk/66452/odkazanost-romov-na-socialny-system-stvorili-komunisti>
<https://www.facebook.com/298090296092/photos/a.10151703698051093/10158086496856093>
<https://propeller.hu/itthon/2915532-navracsics-holokausztrol-tovabb-kell-lepni>
<https://www.cigany-holokauszt.info/?fbclid=IwAR0ELejSGLUPHjqJ3k13mulGkHPhjeOu1Q5KcEn7w75PA2EdepuirMrfGws>
<https://index.hu/kulfold/2021/11/12/itraeli-birosag-felfuggesztette-naci-relikviak-arvereset/>
<https://www.facebook.com/ciganyholokauszt/>
<http://nol.hu/belfold/a-roma-holokauszt-aldozatai-elott-tiszteleg-a-demokratikus-ellenzek-1477813>
<https://www.csfd.cz/film/312561-je-to-jen-vitr/prehled/>
<https://www.csfd.cz/film/365988-verdikt-v-madarsku/prehled/>
https://nepszava.hu/1029161_mszp-emlekezzunk-es-cselekedjunk
<https://24.hu/belfold/2019/07/09/buzinak-pedofilnak-es-george-sorosnak-gazkamraban-a-helye-ezt-irtak-fel-a-roma-holokauszt-emlekmure/>
<https://demokrata.hu/magyarország/nalunk-nem-volt-roma-holokauszt-83872/>
https://mandiner.hu/tag/nemeth_gyorgy
<https://www.veritasintezet.hu/hu/munkatarsak/foigazgato/5-szakaly-sandor>
https://civic-nation.org/hungary/society/glorification_of_nazism/holocaust_denial/
http://nol.hu/velemeney/20101015-a_jobbik_a_nyilasok_es_a_ciganykerdes_-847431
https://nepszava.hu/3131874_romak-szembesitettek-partja-multjaval-a-jobbik-alelnoket
<https://hungarianspectrum.org/2020/02/25/cleansing-of-jobbik-will-the-party-survive-it/>

<https://www.origo.hu/itthon/20190221-jakab-peter-eloskodoknek-es-romboloknak-nevezte-a-romakat.html>

<https://www.dehir.hu/debrecen/kulcsar-gergely-kizartak-a-jobbikbol/2020/05/22/>

<https://www.dehir.hu/debrecen/varga-zoltan-feljelenti-kulcsar-gergelyt-kulcsar-viszont-beperli-vargat/2015/03/23/>

<https://pevnost.komarno.eu/historia-a-zaujimavosti/historia-pevnosti-pevnostneho-systemu/>

<http://erod.hu/a-csillag-erod/>

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Komárom_\(Magyarország\)#20._század](https://hu.wikipedia.org/wiki/Komárom_(Magyarország)#20._század)

https://dunstreda.sk/files/14.1._phsr_mesta_dunajska_streda_2015-2020_04022015.final1_0.pdf

<http://www.romea.cz/cz/zpravy/minirozhovor-s-jozsefem-ravaszem>